

150

LUETTELOJA

SUOMEN MUINAISJÄÄNNÖKSISTÄ.

Toimittanut

SUOMEN MUINAISMUISTO-YHDISTYS.

XI.

VEHMAAN KIHlakunta.

MUINAISJÄÄNNÖKSIÄ

Jordafoto.

VEHMAAN KIHlakUNNASSA.

SUOMEN MUINAISMUISTO-YHDISTYKSEN LÄHETITLÄÄNÄ

KERTONUT

KUST. KILLINEN.

Helsingissä,

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,

1885.

Johdanto.

Varsinais-Suomen viljavan maakunnan luoteisen kulman täyttää vanha *Vehmaan kihlakunta*.

Tämän kihlakunnan raja pohjaisessa ja koillisessa Ulvilan kihlakuntaa vastaan on myöskin Varsinais-Suomen ja Satakunnan rajana. Raja alkaa merestä, pari penikulmaa Rauman kaupungin eteläpuolelta, kulkee muutamia mutkia tehden pääsuunnassaan kaakkoista kohden Honkilahden kappelin rajalle, jossa tapaa Mynämäen kihlakunnan. Tässä raja tekee melkein suoran kulman ja kulkee siitä, mutkitellen pääsuunnassaan lounaista kohden Mynämäen lahdelle ja siitä yhä eteenpäin sakeassa saaristossa, Turun saariston ja Ahvenanmaan välillä olevaan „Skiftet“ selkään; siitä raja kääntyy suoraan pohjaiseen päin, aukeaan Rauman mereen. Vehmaan kihlakunnan lounais-osana on avara saaristo, joka vesineen täyttää lähes yhtä suuren pinta-alan kuin kihlakuntaan kuuluva mannermaakin. Tämä saaristo on sen saariryhmän jatkoa, joka ulottuu Hankoniemestä Lokalahdelle, täyttäen koko Varsinais-Suomen edustan. Lokalahden edustalla on saareton aukea, jota merimiehet sanovat „Seksmilariksi“, syystä, että se on kuusi penikulmaa kunnakin. Uuden kaupungin ja Rauman välillä olevassa Rauman meressä on kylläkin monisaarinen Uuden kaupungin ja Pyhänmaan saaristo, mutta se ei ulotu aivan kauvas merelle.

Tähän kihlakuntaan kuuluva mannermaa on tasankoa, rannan puolelta jotenkin alavaakin varsinkin etelä-osassa, jossa pitkiä meren lahtia tunkeutuu maahan. Uuden kaupungin pohjaispuolelta alkaen kihlakunnan pohjaisrajalle saakka on rannikko korkeampaa, äkkijyrkempää ja sangen kiviperäistä. Samaten ovat saaret kivikoita. Kihlakunnan koillis- ja pohjaisrajalla kulkee matala selänne eli hiikkakankaita. Tämä selänne eroaa Salpausselänneestä Orihpään kappelissa Pyhäjärven lounaispuolelle, kulkien Laitilan ja Pyhänmaan pitäjän pohjaisosassa, päättyy

viimeksi mainitussa pitäjässä kauas mereen pistävään Rihtiniemeen. Tämä kangas on kansantarun mukaan silta, jota myöten ennen merestä Rihtiniemelle nouseva „Hiiden väki“ kulki ensin Laitilaan ja sieltä levisi muuallekin.

Samoin kuin tähän kihlakuntaan kuuluvassa mannermaan osassa ei ole vuoria, niin ei ole siinä paljon vesiäkään. Ainoastaan pari pientä jokea juoksee täällä, toinen Uudenkirkon pitäjän läpi, päättyen Tourlahteen, toinen Vehmaalla, päättyen Mynämäen lahteen; muutamia pieniä järviä pilkistelee siellä täällä. Kihlakunnan pituus mannermaalla pohjaisesta etelään on noin kuusi penikulmaa, kun taas otetaan etelään päin pistävyvä saaristo lukuun, on pituus noin kahdeksan penikulmaa.

Suurin leveys lännestä itään mennermaalla on kolmen ja neljän penikulman välillä, mutta jos otetaan matka ulommasta saaresta lännestä, Isokarista eli Enskäristä kihlakunnan itäisimpään kohtaan, on se matka noin seitsemän penikulmaa.

Vehmaan kihlakunta on varmaan vanhimpia maassamme, tämä kun on Varsinais-Suomen „varsinaisimpia“ viljelysaloja ja kaiketikin tuli aikaisin asutetuksi ja viljellyksi.

Kun Suomi 1435 jaettiin kahteen laamannikuntaan, niin että raja tuli käymään Aurajokea myöten, kuuluivat nämä seudut luonnollisesti Pohjois-Suomeen, jossa ensiksi näkyi olleen vaan Maskun, Vehmaan ja Satakunnan kihlakunnat sekä Pohjanmaa. Ainakin jo XIV vuosisadan lopulla oli Varsinais-Suomen pohjoispuoli jaettu kahteen kihlakuntaan, Maskun ja Vehmaan, jotka sisälsivät nekin pitäjät, jotka nykyään kuuluvat mainittuihin kihlakuntain välillä olevaan Mynämäen kihlakuntaan. Vehmaan kihlakuntaan kuului vielä sekä Raumaan kaupunki, että ainakin Lapin pitäjä nykyisestä Ulvilan kihlakunnasta. Niinpä Vehmaan kihlakunnan tuomari Henrikki Steninpoika piti tämän kihlakunnan käräjiä 1511—1521 Lapin pitäjässä, joka kuten mainittiin nyt kuulu Ulvilan eli entiseen Ala-Satakunnan kihlakuntaan.¹⁾

Kuningas Juhana III:n 1590 antamassa lahjoituskirjassa, jossa luetellaan mitä linnoja ja maita hän lahjoittaa pojallensa Juhana herttualle, luetellaan muun muassa: „uti Masko Härad Poute, Wår Fru, Nijnickelo, Kårpo, Masko, Lämmo, Nousis, Wirmo och Reso Soknar samt Nådendahls Stad. i Wehmo härad, Wehmo,

¹⁾ Suomi 1853, s. 111.

Töfvensal, Nykyrkja, Ledala och Lappi Socknar med Raumo Stad.“¹⁾

Kuten tästä nähdään, kuuluivat silloin Maskun kihlakuntaan nekin pitäjät, jotka nyt tekevät Mynämäen kihlakunnan.

Nykyinen Vehmaan kihlakunta käsittää seuraavat pitäjät: Laitila, Pyhämaa (eli Rohdanen), Uusikirkko ja Uudenkaupungin maanseurakunta, Vehmaa ja Lokalahden kappeli, Taivassalo ja sen kappelit Velkua ja Iniö, sekä Kustavin pitäjä.

Jos otetaan huomioon tämän kihlakunnan matala maanlaatu, niin on jokaisen, ken vähäkin on maamme kiinteihin muinaisjäännöksiin tutustunut, helppo huomata, ettei tällä alalla voi olla paljo jättiläiskautisia kivipanoksia, eikä kiviaseita. Näitä kumpasiakin onkin tässä kihlakunnassa tavattu ainoastaan Laitilan koillissyryjällä, jossa, kuten edellä on mainittu, on kangasmaata. Mutta sen sijaan on täällä runsaasti muistomerkkejä esi-isäimme asutuksen alku-aioilta, pakanuuden aikaisia hautoja kaluineen, linnointusten jäännöksiä, vanhimpia kirkkoja y. m., sillä tähän juuri on niitä seutuja, josta on sanottu, että „jokainen herrastalo“²⁾ on muistomerkkinä ja jokainen kirkko urhojen hautana“.

Myöskin saarilla, jotka tähän kihlakuntaan kuuluvat, on muinaisjäännöksiä; sillä monet saaret täällä ovat sitä laatua, että ihmiset ovat voineet niillä elustella yhtä aikaisin kuin mannermaallakin.³⁾

Ne tiedot mitkä tässä nyt kerron Vehmaan kihlakunnan muinaisjäännöksistä, keräilin kesällä 1880, Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen antamalla matkarahoilla. Helposti ollee ymmärrettävä, ettei muinaisjäännösten kuulustelija voi saada tietoonsa läheskään kaikkia niitäkään muinaisjäännöksiä, jotka maan pinnalla ovat, saati niitä jotka vielä maassa piilevät. Tämä tulee siitä, ett'ei kansa moniakaan muinaisjäännöksiä huomaa juuri miksi-

¹⁾ Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo. 1778, n. 18.

²⁾ Nyt moni talonpoikais-talokin.

³⁾ Kun kesällä 1878 tiedustelin Ulvilan kihlakunnan muinaisjäännöksiä, lausuin kertomuksessa mielipahani siitä, etten voinut siihen kuuluvaa saaristoa tyystin tarkastella, siinä kun on lukemattomia pieniä, asumattomia ja autioita saaria. Tätä, Vehmaan kihlakuntaa, tarkastellessani tulin kuitenkin siihen luuloon, että tuskin Ulvilan kihlakunnan saaristossa voikaan olla mitään huomattavampia muinaisjäännöksiä, siinä kun saaret ovat pienempiä, autioita. Sellaisilla saarilla en tässäkään kihlakunnassa tavannut muinaisjäännöksiä.

kään. Jos ei satu puhuttelemaan juuri sellaista henkilöä, jonka silmään joku muinaisjäänös on sattunut „pistämään“, niin voipi jäädä siitä aivan tietämättömäksi, vaikka muuten olisi koko kylän väeltä kyselty. Pakanuuden aikaiset haudat ja kalmistot useinkin tulevat vaan sillä lailla ilmi ja tietoon, että niistä joku muinaiskalu löydetään. Niinpä on senkin jälestä, kun tässä kihlakunnassa kävin, esim. Uudella kirkolla löydetty muinaishautoja sellaisesta paikasta, josta ei minun siellä käydessäni tiedetty mitään kertoa, ja luonnollista on, että tästä hautarikkaasta kihlakunnasta yhä eteenpäin tulee vanhoja hautoja kaluineen ilmes-
tymään.

Vähä enemmän kuin kaksi sataa vuotta sitte, lausuttiin ettei Vehmaan kihlakunnassa ole sellaisia muinaisjäänöksiä, jotka ansaitsisivat tulla mainituiksi. Tällaisen lausunnon antoi Taivasalon kirkkoherra Petrus A. Bergius siinä kertomuksessa, jonka Suomen papiston piti antaa kuninkaalliselle muinaistieteelliselle kollegiolle.¹⁾

Tosin ei ole suuri sekään muinaisjäänösten joukko, jonka tämä kertomus julkaisee, mutta verrattuna edellä mainittuun papiston antamaan kertomukseen, lienee se kuitenkin jonkin arvoinen.

Melkein yleisenä ajatuksena on, että jos muinaisjäänöksiä olisi satakina vuotta ennen ruvettu keräilemään, kas silloin niitä olisi toisin ilmi saatu kuin nykyään; edellämäinittu seikka kuitenkin osoittaa aivan toista. — Sananlasku: „Aiallansa aidanpano,

¹⁾ Bergius'en antama kertomus kuuluu näin: „Till Wår aldranädigaste Konungh och Arffurstes befaldningh om gamble Monumenters vpsökiande och antecknande. Så och Wår högwyrdige Hr: Biscops åtskilliga förmaningar om samme Monumenters vpspanande, är detta mitt vnderånigaste svar, at i Wemo häradet sådana monumenter som skrifverdige äre, icke finnas, såsom R:di D:ni Pastores till migh hvar för sigh skrifvet hafva.

När Befaldningen kom till migh i Töfsala Sockn, publicerade jagh den på predikostolen, medh begäran, at hvar och [en] gijfver migh kundskap om några sådana gamla numer här i Soknen finnas. Sedan kallade iagh alla Soknemennerna in i Sokne stugan, och granneligen befrågade så wid Moderkyrkian som bägge Capellen? Men fans intet, som värdigt är skrifvas...“ (Loppu-osa tästä kirjoituksesta on tuonnempana tässä kertomuksessa ilmaistu.)

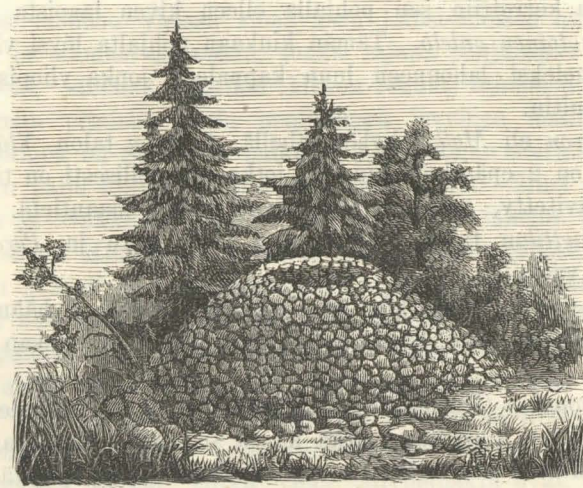
„Petrus A. Bergius
Past. et Præp. toefsalensis.“

Ks. K. A. Bomansson'in julkaisema

Finska Presterskapets berättelser om Monumenter och Antiquiteter i Finland 1667—1674. Suomi 1858, s. 144.

hetkellensä heinänteko“ pitää epäilemättä tässäkin asiassa paik-
kansa. Ei ole vielä kukaan liian myöhäistä Suomen muinaisjään-
nösten tutkiminen, jos tälle toimelle vaan osoitetaan kaikki se
arvo ja huoli, mikä sille, muinaistieteen nykyisellä kannalla ollen,
voidaan omistaa. Sangen tärkeätä kuitenkin olisi Suomen mui-
naisjäänösten säilymiselle, että kansa saisi niitä kohtaan kun-
nioittavan tunteen ja käsittäisi niiden arvoa tieteelle. — Jos asia
pysyy sillä kannalla kun se nykyään on, ainakin maamme van-
himmalla asutusseudulla, voipi olla mahdollista ettei muutaman
vuosikymmenen kuluttua enää tavata yhtään pakanuuden aikaista
kalmistoa, eikä paljo muitakaan kiinteitä muinaisjäänöksiä, sillä
uusia peltöjä raivataan monessa paikassa niihin kumpuihin, jotka
kätkevät tuhatvuotisia hautoja muinaiskaluineen. Usein myöskin
tulevat muinaiskalmistot hävitetyiksi sen johdosta, että niistä sat-
tumalta löydetään joku metallikappale, ja sitten, enemmän „kul-
taa“ muka löytääkseen, pengotaan koko kummut ja mäet ylös-
alaisin. Monellakaan talonomistajalla ei ole käsitystä, että hän
tuollaisella hävityksellä vähintäkään vahinkoa aikaan saattaa, —
päinvastoin.

Muinaisjäänöksiä suojeleva laki, josta nykyään on ehtoitus
valtiomahdeille annettu, tulee toivottavasti paljo asiaa auttamaan,
mutta paras suoja niille epäilemättä olisi yleinen kansan valistus.

1. Leuvarin vare Perniössä.

Mahdollisesti on tämän kylän mailla taikka tähän ryhmään kuuluvia vielä muitakin „Ruotin vareja“, joita ei minulle satuttu nimittämään taikka näyttämään. — Kooltaan ovat kaikki edellä luetellut hiittenkiukaat melkein saman suuruisia: alaltaan, läpimitaten 15—18 kyynärää, korkeus 1—3 kyynärää; eivät siis ole suurinta lajia. Melkein jokaista on enemmän tahi vähemmän kaivettu ja mullistettu.

Kodisjoelta 6 virstaa Laitilan kirkolle päin on suuri *Vaimaron* kylä. Tämän kylän *Kallion* talon *Matinmaan vuorella* on 2 pientä hiittenkiuasta.

Kun viime mainitusta kylästä kuljetaan kylätietä kirkolle päin, tavataan tuon „Vaimaron tien“ itäpuolella *Valvasten* eli *Valkokylän* mailla 3 hiittenkiuasta, jotka ovat noin 16 kyynärää läpimitaten, 2 kyynärää korkeita. Saman kylän mailla, noin 5 virstaa kylästä *Padon* kylään päin, on 3 kiuasta *Ruljan metsässä*, 1 *Koivusten maassa* ja vielä ensin mainituista virstan verta pohjaiseen päin sanottiin olevan 1 kiuas.

Meidän on taas palaaminen *Vaimaron* tien vieressä olevain kiuasten luo; kun näiltä kuljetaan vähä matkaa kirkolle päin tavataan *Soukasten* kylän mailla 4 kaunista, noin 20 kyynärää läpimitaten, 4 kyynärän korkuista kiuasta ja 1 matalampi kiuas; kaikkia näitäkin on muljattu. Yhtä näistä on kaivettu pohjiaan

I. Laitila.

Laitilan pitäjän ala on melkein tasaista ja alhaista maata. Pohjais- ja koillissyryllä pitäjää kulkee matala hietakangas, josta jo on edellä mainittu. Ainoastaan tällä kankaalla koko kihlakunnassa tavataan noita uljaita muistopatsaita pronssikaudelta tahi varhemmalta rautakaudelta, nimittäin hiittenkiukaita, eli *vareita*¹⁾, joiksi kansa niitä täällä sanoo. Niinikään ne muutamit kiviaseet, mitkä tästä kihlakunnasta on löydetty, ovat samoilta paikoilta kotoisin. Kivikaudesta tässä kihlakunnassa ei ole muuta kertomista kuin muutamit löydöt siltä aialta mainita.

Katseltavaksemme siis tulee

1. Varhempi rautakausi. Kuten tunnettu, varhempaa rautakautta meidän maassa edustavat pää-asiallisesti nuo ke'on muotoiset, pääkallon kokoisista kivistä ladotut kiviko'ot, *hiittenkiukaat* (vrt. kuv. 1). Tällaisia kiukaita eli vareita on ryhmä Rauman pitäjän (joka kuuluu Ulvilan k. kuntaan) etelä-syryllä, Soukaisten ja Vasaraisten kyläin mailla. Tämä ryhmä jatkuu Laitilankin pitäjän alalle. Rauman naapurikylän *Kodisjoen* mailla tavataan seuraavat hiittenkiukaat: *Lassilan* talon *Isonpuolen etuvainion* mäessä 1 hiittenkiuas eli „Ruotinvare“, *Yli-Anttolan Isovuorella* 1 kiuas, *Mikkolan* talon *Hiittenvuorella* 1 kiuas, *Heikkilän Naurasten maassa* 2 kiuasta, *Kerttulan Mettjärven vuorella* 4 kiuasta lähellä toistansa; *Sääksämän vuorella* niinikään 4, *Harinkalliolla* 4, *Ali-Anttilan Kirvestyksen mäessä* 1 kiuas, *Mikolan Paha-aro vuorella* 2 kiuasta, *Iso-Ettalan Pahanitun kalliolla* 1 kiuas, *Karron* talon *Kertun metsässä* 2 kiuasta ja *Sato-Ettalan Hevoshaan kalliolla* 1 kiuas.

¹⁾ Ulvilan kihlakunnan etelä-osassa sanotaan noita kiukaita „hiitten vareiksi“, Laitilassa niitä sanotaan *Ruotin vareiksi* (= Ruotsin v.). En tullut selville tarkoittaako tuo nimitys sitä, että nuo vareet (=ko'ot, kasat) olisivat muka Ruotsalaisten jättämiä, vai mistä sellainen nimitys.

myöten ja kerrottiin sen pohjalla olleen kiven laaoista laadittu arkun muotoinen ontelo. Tämän kiukaan pohjalta löysi ylioppilas Sunell puoleksi lahonneen luun kappaleen, jonka yliopiston museoon toimitin.

Malvon eli *Malko* kylän lähellä, *Lampon* talon *Ylöjenmäen* kalliolla, on 2 epäselvää kiuasta, jotka mahdollisesti on tietä tehtäessä hävitetty, sillä ne ovat aivan lähellä maantietä. Saman kylän *Marttilan* talon takana on 1 pieni vare ja *Perävainion* haassa 1 vare.

*Nuuskin*¹⁾ talon (joka on Kodisjoen kylästä Pyhäänmaahan päin) *Korkean aron* rajakalliolla myös sanotaan olevan 1 Ruotin vare.

Untamalan (Unmalan) kylän mailla ei nähtävästi ole käsillä tehtyjä hiitten kiukaita, vaikka kansa sielläkin sellaisista kertoo. Niin on *Malvon nummella*, 1 virsta viimeainitusta kylästä, mainehikas Ruotin vare; se on kuitenkin useita kymmeniä syliä pitkä ja leveä, ja niin muodoin epäilemättä vaan luonnollinen kivikko. Samasta kylästä noin 6 virstaa *Ropan kylään* päin on metsässä suuri kivikko nimeltä *Siankallion röyskä*, jossa kansa kertoo hiitten asuneen; toiset sanovat että kivikko on syntynyt „luostarin rakennusten raunioista“. Tämäkin on niin suuri ja niin suurista kivistä, ettei sitä voi otaksua ihmisten tekemäksi. *Pattilan* maalla *Ropan* rajalla on jäämöksejä pakanuuden aikaisesta kirkosta, nimeltä *Impun kirkko*. Se on vuorella synkässä metsässä, jonne on talvella vaikea päästä polkujen puutteesta. Vuorella on sauhutunut syväne, jota arvellaan tulisijaksi, ja paikalla on jätettä puuastioista ja kummallisista kauhoista (J. Sjörosin kirje Muinaismuisto-Yhd:n Arkistossa 1881, s. 372). Niinikään on *Laitilan* ja *Mynämäen* rajalla, lähellä valtamaantietä, n. k. *Päärnan* vare, useain kymmenien sylien laajuinen kivikko, mutta sekään ei taida olla käsillä rakennettu. — Muissakin kihlakunnissa olen tavannut sellaisia luonnon tekemiä kivikoita, joita kansa kuitenkin sanoo hiittenkiukaiksi, nunnatarhoiksi y. m. *Kovion* ja *Murasten* kyläin välillä, kylätiellä, on *Juutinveräjä*, jonka lähellä metsässä on kivikoko, nimeltä *Juutinvare*; se on noin 16 kyynärää läpimitaten, 1 kyynärää korkea, mutta tätäkin on kaivettu ja mullistettu.

¹⁾ Nuuski tosin kuuluu Pyhänmaan seurakuntaan, mutta kun se on aivan *Laitilan* rajalla ja *Laitilassa* siitä tiedettiin enemmän kertoa, on siitä tässäkin kerrottu *Laitilan* yhteydessä.

Jos luomme yleisen silmäyksen Länsi-Suomen hiittenkiuasryhmiin ja otamme maa-alan, jonka rajana pohjaisessa on *Kokemäen joki*, etelässä *Laitilan kirkon seudut*, niinmuodoin noin 7 penikulman pituinen parin penikulman levyinen maan kappale, niin tuskinpa on Suomessa paikkaa, jossa saman suuruisella alalla olisi niin paljo hiittenkiukaita kun tällä alalla. Siinä ovat *Harjavallan* ja *Nakkilan* lukuisat hiittenkiukaat lähellä *Kokemäen jokea*, sitten *Kiukaisten* verraton „hiittenvare“ ryhmä, *Lapin* ja *Rauman* „varet“ ja tässä luetellut *Laitilan* „Ruotin varet“. Sen mukaan kun olen niitä luetellut *Loimaan* ja *Uvilan* kihlakuntain muinaisjäännöksistä kertoessani ja nyt tässä, on niiden luku mainitulla alalla lähes kaksisataa. Huomattava on vielä, että suuri joukko niitä on tämänkin miespolven aikana hävitetty, — kuka siis tietääkään kuinka paljo tuhannenkin vuoden kuluessa? Ja ettei nekään kaikki, mitkä vielä säilyneinäkin ovat, ole tulleet minun tietooni.

Jos tältä mainitulta alalta siirrytään itään eli Suomen mantereelle päin, ei hiittenkiukaita lähiseuduilla tavata juuri ollenkaan; ei ainakaan *Loimaan* eikä *Maskun* kihlakunnissa. Myöskin *Kokemäen* joen pohjaispuolella harvenevat hiittenkiukaat harvenemistaan, suurempia ryhmiä tavataan vasta *Waasan* seuduilla, molemmilla *Kyöroissä* ja *Laihialla*. *Samaten* *Laitilan kirkon* paikoilta etelään päin, ainakin *Turun* seuduille asti, ovat hiittenkiukaat aivan harvinaisia. Kun siis puheena olevaa aikakautta ruvetaan tarkemmin tutkimaan, on mainitulla seudulla siihen mitä sopivin ala.

2. Myöhempi rautakausi. Yleiseksi viittaukseksi tulkoon tässä ensin vähä mainituksi esi-isämme pakanuuden aikaisista hautauspaikoista, kalmistoista ja haudoista. Hautauspaikoikseen valitsivat he, — ainakin näissä läntisissä kihlakunnissa —, mäki-kumpuja, joita vieläkin usein lehtipuut kaunistavat; muutenkin ne ovat enimmästi miellyttäviä ja somia paikkoja. Pakanuuden aikaiset kalmistot sijaitsevat aina seudun eniti asutulla ja viljellyllä alalla, vesien lähellä; harvoin niitä tapaa metsissä ja syrjäpuolissa. Jos hautauspaikka on suurempi ja mäki korkeampi, ovat haudat aina päivänpuolisilla rinteillä, mutta pienempiin ja matalampiin mäki-kumpuihin kaivettiin hautoja kaikkialle.

Näiden kalmistojen nurmettuneessa pinnassa voipi selvästi huomata noin ihmisen ruumiin pituisia ja noin kyynärän levyisiä

syvennyksiä, 1—3 korttelin jopa kyynäränkin syvyyksiä, jotka ovat siitä syntyneet, että hautaan lasketut ruumis ja arku¹⁾ ovat surkastuneet, joten haudan pinta on kuopalle pudonnut. Hautakuopat ovat tavallisesti hyvässä järjestyksessä, vierekkäin. Monessakaan paikassa kansa ei tuollaisiin kuoppiin luo suurta huomiota ja missä ne huomatuksi tulevat, sanotaan niitä enimmästi „Ryssäin haudoiksi“ ja „sodan aikaisiksi haudoiksi“. Avatuiksi eli kaivetuiksi tulevat nuo vanhat haudat usein joko hietaa otettaissa, jos hautauspaikka on hietainen, taikka paikkaa pelloksi raivatessa, jos se siihen on sovelias. Silloin useinkin löydetään haudasta joku taikka useampia muinaiskaluja ja siitä usein innostutaan kaivamaan hautoja sellaisessakin paikassa, jota ei aiotakaan pelloksi raivata ja jossa siis haudat saisivat muuten rauhassa olla. Tällä tavalla on hävitetty ja yhä hävitetään lukemattomia vanhoja hautoja. Kun tässä kihlakunnassa esim. oli tietoja levinyt Nohkolan löydöstä Uudella kirkolla, oli moni jo päättänyt sopivassa tilaisuudessa mullistaa kotimäkensä ylösalaisin, saadakseen sieltä muka kullat esille. Onpa siis sangen tarpeellinen, että mitä pikemmin, sitä parempi, asetetaan laki maamme muinaisjäännöksiä suojelemaan.

Mutta käymme nyt katsastamaan Suomalaisten pakanuuden aikaisia kalmistoja Laitilassa.

Laitilan kirkosta noin penikulma koilliseen päin Malon (Malvon) kylän²⁾ Lampon talon *Ylöjenvainion* vieressä on matalanmoinen mäki; sen rinteessä on ainakin kymmenen hautakuoppaa, joihin on haudattu „Juutin kansaa“, sanoi talon isäntä. Tämä hautauspaikka on aivan lähellä sitä maantietä, joka Hinnerjoelta kulkee Laitilaan. Mäkeä oli jo iso kappale nykyään pelloksi tehty ja siinä työssä kohta taitavat haudatkin hävitä. Minä tietysti esittelin, että hautakuoppain paikka saarrettaisiin. — Sen jälestä

¹⁾ Ei liene varmoja tietoja, josko esiisämme esihistoriallisena aikana käyttivät kuolleilleensa ruumiinarkkuja, silloin kun niitä polttamattomina hautasivat; muutamista haudoista (esim. Kalvamäestä) on kuitenkin tavattu laudan kappaleen muotoista lahoa ainetta, jossa vielä on ollut rautaisia niitaustauloja.

²⁾ Malon kylän lahjoitti laamanni Hartikka Jaakonpoika 7 p. Heinäkuuta 1486 Naantalın luostarille Anna Matin tyttären elatukseksi. Kustaa I:sen kirkollisten tilain reduktionissa tuli se kruunulle, mutta Johana III:s lahjoitti sen tyttarelleen Sofia Gyllenhjelmille. Ks. *Lagus, Finska adelns Gods och Ätter*. — Nyt on Malossa useita taloja.

kun olin tällä paikalla käynyt kuulin, että mainitun Malon kylän *Uolan* talon *Vähänvainion* mäessä on useita hautakuoppia, samaten myöskin *Marttilan* talon *Kotovainiossa*; näitä en siis tullut näkemään.

Täältä tulemme kirkon kylään eli *Laitilan kylään*. Siellä on kestkievari *Ilomäen* kartanon vieressä, matalassa mäessä, hautoja, joista jo useampia on kaivettu. Kerrottiin, että „Helsingin vanha herra“ (tohtori Reinholm) niistä on löytänyt „neliskulmaisia rahoja, joissa oli renkaat kulmissa“. Samaten on *Kerstilän* talon vainiomäessä hautakuoppia. — Samalla mäkiharjanteella, millä äsken mainittu kestkievari sijaitsee, on Laitilan kansakoulu. Juuri kansakoulun edustalla on mäellä aivan vierekkäin 4 hautaa; nämä poikkeavat muista tavallisista haudoista siinä, että kullekin *haudalle on multakumpu luotu*; kummut ovat 16 kyynärää läpimitaten, 1 kyynärän korkuiset; näissäkin on keskikohta kuopalle laskehtinut, joten ne nyt näyttävät multarenkailta (kuva 2).

2. Hautakumpuja Laitilan kansakoulun vieressä.

Nämä ovat ainoat tätä laatua niissä neljässä kihlakunnassa, joissa muinaisjäännöksiä olen tarkastellut, paitsi paria muuta, joista kohta mainitaan. Muualla, missä olen kummun eli koroituksen tapaista haudalla tavannut, on se pienistä kivistä koottu raunio, mutta nämä näyttävät olevan pelkästä mullasta.

Pari kolmesataa sylvä kansakoulusta pohjaiseen päin on *Papilan myllymäen* jyrkässä rinteessä taas useita hautakuoppia.

Kun Laitilan kirkolta kuletaan maantietä Raumalle päin, tullaan heti Kaukolan everstiluutnantin virkatalon avaralle vainiolle; tämän vainion länsipuolella on Valkojärvi, itäpuolella alava, melkein vetinen niittu. Vainion pellot ovat vähä korkeampaa maata, ja pelloista kohooa muutamia pieniä mäen nystyröitä, joilla kaikilla on hautakuoppia. Kun kirkolta päin kuljetaan, on maantien vasemmalla puolella, tien ja järven välillä, mäki, suurin ja korkein koko vainiolla. Tällä mäellä on 2 melkein samanlaista

multakumpua, kuin edellämainitut kansakoulun luona; mäellä näyttää kuitenkin olleen rakennuksia, niin ettei varmuudella voi päätää josko nuo kummut ovat hautoja tahi rakennusten jäännöksiä. Kiviheitto matkaa tästä, samalla puolen tietä, on pienempi mäki, jossa myös on hautakuoppia. Näitä oli tämän virkatalon vuokraaja herra Ahlman antanut kaivaa, ja oli niissä tavattu mustaa multaa ja hiiltä, ei muuta. Tulemme lähemmä kartanoa, noin pari kiviheittoa siitä, niin samalla puolen tietä kuin edelliset, kymmenkunta sylvä maantiestä, on peltojen keskellä soikea mäen tönkkä, jossa on 8 aivan selvästi näkyvää hautakuoppaa. Kymmenen sylvä tästä järvelle päin on toinen mäksisaareke, jossa on viiden, kuuden sylen pituisella alalla 15 hautakuoppaa. Lakkapää petäjä kasvaa näillä haudoilla. Viiden sylen päässä tästä on taas pieni mäki, jossa on 3 hautaa. Näiden kohdalla, maantien toisella puolella on isompi mäen ylänne, jonka rinteessä on yli 30 hautaa. — Itse Kaukolan kartano on mäellä ja kerrottiin että siitä on ennen mailmassa huoneitten perustuksia kaivettaissa „vanhoja miekkoja“, mustaa multaa ja hiiltä tavattu.¹⁾

Kaukolasta kun mennään Raumalle päin, tullaan *Soukasten* kylään. Siellä on *Juvalan* talon lähellä *Takavainion* mäessä hautoja; samaten saman talon *myllymäessä*; muutamia hautakuoppia näkyy myöskin *Pietilän vainion mäessä* ja luultavasti on näillä seuduilla hautoja monissa muissakin pienissä mäkipuolissa vainioitten keskellä, vaikkei niissä kuoppia aina selvästi eroitakaan.

Soukasista yhä Raumalle päin, *Vahantaustan* kylään kuuluvan *Mäkilän* vainiosaralla, on korkeallinen paljas mäki nimeltä *Isonvainionmäki*; sen etelärinteellä on ainakin 20 selvästi näkyvää hautakuoppaa; mäki on saanut olla aivan rauhassa kaivamisilta. Nämät haudat ovat aivan lähellä *Undentalon* kartanoa. — Melkein samalla kohtaa lännen puolella maantietä *Ala-Sollin Kukonmäen* rinteellä, lähellä talon kartanoa, on myös ainakin 5 hautakuoppaa. — Ennen mainitussa *Kodisjoen* kylässä tavataan *Kaupin* talon *Matin nummella* noin kymmenkunta hautakuoppaa.

Täältä muutamme *Valkojärven* länsipuolelle, vanhaan *Untamalan* kylään, joka on järven rannalla korkealla ja soukalla hietaharjanteella. Harjanteen toisella puolella on edellämainittu järvi,

¹⁾ Kaukolasta vähä matkaa Raumalle päin on *Kirkonmäen mäki* entinen mestauspaikka.

toisella puolella matalat niitut, joita vieläkin joskus vesi valloittaa. Tämän kylän mailla tavataan ensinnäkin *Hintsalan* talon *Riihen vainion mäessä*, joka on pieni mäki kylän ja järven välillä; hautakuoppia, joista kerrottiin, että niihin on „ruton ja sodan aikana kansaa haudattu“. Samaten on kylän lähellä *Raulan vainion mäessä*, lähellä tuulimyllyjä, korkeassa mäkitölkässä hautakuoppia, joita tuuhea koivu siimestää. Niinikään on *Vainio-Haverin* vainiomäessä muutamia hautoja. — Edellämainitulla hietaharjanteella on siellä täällä maanpinnassa noin neliösylen aluisia kivikoita, pienistä kivimulleroista koottuja; hautapaikkoja nämä ei näytä olevan, mitä lienevätäkään syntyjään?

Vielä tavataan *Vainio-Raulan* talon lähellä *Isontahtuman*¹⁾ mäessä noin kymmenen hautakuoppaa, joihin sanotaan „nuhjasodan“ aikana sotaväkeä haudatun; niitä tosin ei ole kaivettu, mutta ulkomuudosta päättäen ovat ne pakanuuden aikaisia hautoja. Lähellä viimeksimainittua paikkaa, *Hornjoen vainiomäessä* on myös hautakuoppia. — Muuten kerrottiin *Untamalassa*, että kylän tiluksilta on usein, varsinkin vanhempaan aikaan, löydetty miekkoja ja muita „sotakaluja“, jotka ovat mikä minnekin hukkaantuneet. Aivan varmana sopiikin pitää, että seudulta, jossa vieläkin niin monia hautoja on, onkin niissä olleita muinaiskaluja löydetty.

Untamalasta vähä matkaa länteen päin on *Seppälän* iso kylä. Tämänkin kylän mailla tavataan myöhemmän rautakauden hautoja. Ensiksikin on sellaisia *Hakulan* talon *Vähänpuolen* vainion mäessä 5 hautakuoppaa; iso haapa kasvaa nykyään haudoilla. — *Porlan* talon kartanon alta oli muutamia vuosia sitte, uusia huoneita rakennettaissa, löydetty kaksiteräinen, 6 korttelin pituinen, 3 tuuman levyinen miekka, kertomuksesta päättäen suomalaisista kuosia; tämä oli sirpiksi tehty, eikä siis enää ollut saatavissa. — Tähän katsoen on kartanon paikalla luultavasti myöskin hautoja ollut. Useita hautoja on myöskin *Marttilan* puustellin vainiomäessä eli *Kotomäessä*. Samassa kylässä tavataan vielä *Viinikkalan* talon maalla lähellä *Helmin* torppaa matalammaisessa mäessä hautakuoppia. Läheltä tätä paikkaa oli *Junnin* talon maalta peltoa tehtäessä löydetty „miekkoja ja muita rautakaluja“, joita vielä viime aikoihin asti oli ajelehtanut mainitun talon ylisillä,

¹⁾ „Tahtumaksi“ sanotaan tässä kihlakunnassa ja *Ulvilan* kihlakunnan eteläosassa pientä vainiota eli peltoa (vrt. ruots. sana *täkt?*).

mutta nyt niitä ei enää löytynyt. Siis oli hautoja ollut siinäkin, mistä nämä löydettiin, sillä harvinaista lienee että tällaisia kaluja enää löydetään muualta kuin hautapaikoista.

Seppälästä kun kuljetaan kylätietä etelään päin, tullaan *Kaaman* kylään, jonka mailla kyläryhmän vieressä myös on hautakuoppia, vaikka epäselviä. — Tästä etelään päin on *Laustin* kylä; siellä *Heikkilän* talon vieressä, matalalla mäellä tuulimyllyn ympärillä, on ainakin 10 selvästi näkyvää hautakuoppaa. Saman kylän *Impilän* talon vainiolla *Pönkön mäkeä* kaivettaissa oli tavattu, kertomuksen mukaan, luita, hiiliä ja mustaa multaa. — Yleensä kerrotaan näissä kylissä, että mäkikumpuloita kaivettaissa on löydetty luumuruksia, hiiltä sekä rautaisia ja vaskisia kalujen katkelmia.

Tulemme suureen *Salon* kylään. Kevät-tulvan aikana nousee vieläkin vesi kylän ympärillä oleville mataloille niituille, niin että ainoastaan yhdestä paikasta päästään kuivin jaloin kylästä ulos. Kylä itse tiheään rakennettuna sijaitsee korkeanlaisella mäellä; myöskin kylän ympärillä kohoilee mäkisaarekkeita. — Hautoja kerrotaan täällä paljokin olleen; nyt niitä on vielä näkyvissä seuraavissa paikoissa:

Lassilan talon myllymäessä, lähellä taloa, on ainakin 20 hautakuoppaa aivan vieretysten, kyynärän levyisellä välimatkalla toisistaan. Mäki on sangen kivinen ja hautakuopat ovat tavallista syvempiä. Niin ikään on *Sonkin* talon kartanon takana, kiviheitto matkaa edellisistä, tuulimyllyn vieressä hautakuoppia, mutta tästä kalmistosta on suurin osa hävitetty noin 5—6 vuotta sitte, kun tietä siitä ohitse tehtiin. Silloin oli siitä löydetty rautakappaleita „niinkuin veitsenterä“ ja myöskin pienempiä vaskikappaleita, jotka kaikki jo olivat hukkaantuneet. — Kuten tunnettu, löydetäänkin esi-isäimme pakanuuden aikaisista haudoista usein veitsiäkin ja muita puusepän työkaluja, niinkuin puraita ja sorvausveitsen kaltaisia teriäkin. Saman talon maalla *Havasten* niitun mäessä sanottiin myös olevan muutamia hautakuoppia; niitä en käynyt katsomassa. — Kylästä Laitilan kirkolle päin noin parin sadan sylen päässä on edellämämainitun *Lassilan* saralla *Taka-vainiossa* pieni mäki, jossa myös on muutamia hautakuoppia. Tästä mäestä vähä matkaa niinikään kirkolle päin on *Kurin* talon kartano matalalla mäellä. Kolme vuotta sitte löi talon isäntä Wilhelm Kuri kartanollaan kävellessään jalkansa terävään esinee-

sen, hän rupesi sitä lähemmin tarkastamaan, ja siitpä löytyikin kaunis hyvin säilynyt pakanuuden aikainen, varsiputkella varustettu keihäs, jonka terä on 2 tuumaa leveä, 2 korttelia pitkä. Tämän mainittu isäntä lahjoitti ja olen sen historialliseen museoon toimittanut. Epäilemättä piilee tämänkin kartanon alla vanhoja hautoja. — *Mäen* talon maalta lähellä *Salon* kylää oli torppari Nordman peltoa tehdessään löytänyt yksiteräisen varsikaralla varustetun miekan kappaleen, jonka lappeassa kummallakin puolella on noin $\frac{1}{4}$ tuuman levyisiä koveria uurtoja toinen toisensa vieressä. Tämän olen museoon toimittanut.

Salon kylästä kirkolle ja Valkojärvelle päin ovat *Palttilan*¹⁾ kartanon laajat tilukset. Tässäkin on maa yleensä alhaista, josta muutamia mäkikumpuja kohoaa. Noilla mäillä on hautakuoppia ainakin *Halukaisten mäessä*, *Savilan perässä* ja *Satin mäessä*. Yleensä on *Palttilan* mäissä ainakin 50 hautakuoppaa; niitä lienee muutamia tohtori Reinholm ja *Palttilan* herra kaivattaneet, mutta en saanut kuulla, mihin johtopäätöksiin ovat kaivoksistaan tulleet. — *Laitilan* kirkon ja *Palttilan* kartanon välillä, matalalla *Valkojärven* jätöllä, on viisi suurta, sileää hietakumpua, jotka *Kalevan* poika sanotaan pussistaan heittäneen. Näiden ulkomuotoon katsoen luulisi että niissäkin on vanhoja hautoja, koska niitä kerran seudulla on muuallakin, mutta mainituilla kummuilla ei näy vähintäkään merkkiä siitä, että niissä hautoja olisi, eikä niistä tiedetä mitään löytyneenkään, vaikka niistä muutamista on hietaa kaivettu.

Laitilan kirkosta joku virsta *Uudelle* kirkolle päin on *Sorolan* kylä; siellä *Isontalon*²⁾ kartanon vieressä on myös muutamia hautakuoppia.

Suurempia löytöjä tältä aikakaudelta ei tietääkseni ole *Laitilassa* tullut ilmi, vaikka, kuten edellä olemme nähneet, siellä on harvinaisen runsaasti hautoja, jotka epäilemättä kuuluvat myöhemmän rautakauteen; sen todistaa niiden asema, yhtäläisyys saman-aikuisten hautain kanssa *Eurassa* *), *Kokemäellä* ja *Uudella* kir-

1) Tämä tila oli ennen *Johan De la Gardiella*. — *Lagus, Finska adelns gods och ätter*.

2) *Sorola* oli 1690 lu'un alussa pispä *Erik Erikin* pojalla. Tämän jälkeen omisti sen *Reinhold Medstake*, joka tuli *Uudenmaan* ja sitten *Käkisalmen* läänin maaherraksi. — *Lagus m. p.*, s. 118.

*) Koska *Tekijä* ehdottomasti lukee tällaiset haudat myöhempään rauta-

kolla, sekä myöskin ne löydöt, josko harvatkin, joita näissä on tavattu.

3. Muinaislinnoja. „Tavallisesti vaikuttaa sana linna mieleen romantisesti, sillä se johdattaa mielikuvituksen ritariaian upeihin varustuksiin ja runollisiin muistoihin. Mutta keskiaian linnan raunioihin, muurineen, tornineen, ampurekineen ja nostosiltoineen, ei voi Pohjan pakanuuden aikaisia linnan raunioita verrata“¹⁾.

Voipi kuitenkin pakanuuden aikaisia linnanraunioita keskiaikaisiin verrata yhdessä suhteessa; siinä nimittäin, että molempia rakennettiin tavallisesti sellaisille paikoille, joita luontokin jo on lähimmäsemättömiksi varustanut. Uljaita tosin eivät ole näöltään eivätkä mestarillisia rakennukseltaan Suomen vanhimmat „linnoitukset“, ne kuin usein ovat vaan luonnon laatimia, mutta kun pysähdyt niiden juurelle, taikka nouset niiden laelle, tunnetpa mielessäsi jotain mahtavampaa vaikutusta. Kun eivät minkäänlaiset kertomukset näistä rajoita ajatusten lentoa, on mielikuvituksella rajaton valta kutsua esiin hahmoina niitä, jotka näissä paikoissa ovat taistelleet, toiset inhimillisten intohimojen yllytyksistä, toiset suojellen kalliimpia omaisuuksiaan, vapauttaan ja perhettään.

Kun nyt käyn kertomaan muutamista muinaislinnoista, mainittakoon tässä johdannoksi muutamia lauseita Lencqvist'in kirjoituksesta „Finlands forna Borgar“²⁾.

„Linna, sanoo hän, on alkuperäinen suomalainen sana. — Se merkitsee oikeastaan paikkaa, jossa vihollisen äkisti päälle karatessa etsitään suojaa.“

„Korkea mäki oli tavallisesti sellainen linna, joko ilman muuta varustuksitta, kuin luonnon laatimat korkeus, jyrkkyys ja lähenemistä estävä ympärystä, — vuorten halkeamia ja luoliakin käytettiin usein hätätiloissa linnoina, joihin voitiin kätkeytyä vihollista suojaan; — taikka taisivat ne joskus olla suojeltuina varustuksilla, jotka olivat rakennetut irtonaisista harmaista kivistä, maasta tahi puusta — —“.

„Senpätähden niillä vuorilla ja paikoilla, jotka täällä Suomessa kantavat nimeä *Linna*, tuskin nähdään mitään jälkiä ihmis-

kauteen, niin on syytä huomauttaa Euran Käräjämäen hautoja, joista 1879 löydettiin varhemman rautakauden kaluja. Toim.

¹⁾ Näin lausuu A. E. Holmberg teoksessaan *Nordbon under Hednatiden*.

²⁾ *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo 1776*.

kätten töistä eli että jollakin lailla olisi luontoa autettu. Sillä vanhat Pohjan asukkaat soteivat enemmän rosvojen kuin valloittajain tavalla. He hyökkäsivät äkisti maahan, ryöstivät ja hävittivät mitä eteen sattui ja vetäytyivät pois saaliinensa. Varsinkin viikingit käyttivät tätä tapaa — —“

Sitte mainitsee L., että jos ihmiset metsäänkin pakenivat, tahi tavaroitaan sinne kätkevät, niin vihollisten vainukoirat ne käsiin hakivat; sekä luettelee useita kalliolinnoja: Vanhalinna, Sampanlinna, Pailinna y. m.

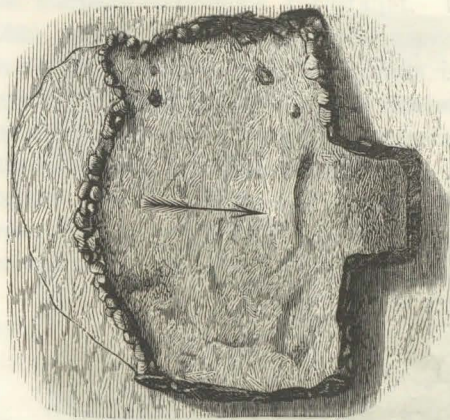
Laitilan pitäjässä on kolme tuollaista kalliolinnaa.

3. Linnavuori Viinikan maalla.

Edellämainitun Seppälän kylän Viinikan talon vainiolla kohoaa kallio, nimeltä *Linnavuori* (kuva 3 ja 4). Pohjoispuolelta ja osaksi itä- ja länsipuoleltakin nousee kallio tasaisista pelloista aivan äkkijyrkkänä, tehden vielä paikoittain ulospäin pistäviä räystäitä, noin 15 kyynärän korkuiseksi. Eteläpuolelta laskeutuu kallio loivempana kivikkomäkenä, mutta paikoin sielläkin jotenkin jyrkkänä. Tällä loivemmalla eteläpuolella ja vähän matkaa itä- ja länsipuolellakin on kallion kaltaalla noin kuutiokyynärisistä harmaista kivistä rakennettua vallitusta eli kiviaitaa, joka paikoin on 3—4 jalkaa korkeaa, paikoin matalampaa ja paikoin peräti hajonnutta. Kallion pohjoissyrrjällä, jyrkimmällä kohdalla, ei ole mitään rakennettua varustusta. Muurin eli kiviaidan pituus on noin 120 kyynärää ja kallion reunan sen osan pituus, jossa ei mitään kiveystä

ole, noin 60 kyynärää. Tämän piirin sisäpuoli on melkein tasainen kallio. Sisäänkäyntö tänne on täytynyt olla eteläpuolelta, mutta varsinaista porttia ei enää voi erottaa, koska, kuten mainittiin, kiviaita on muutamista kohdin hajonnut. Kansa kertoo, että kallion juurelta pellostä on löydetty „rautaisia kynttiläkruunun haaroja.“ Mitä lienevät olleetkaan (jalca-ansoja?), mutta ei suinkaan kynttiläkruunun haaroja. Tavallisesti tällaiset kalliolinnoitukset ovat jokien ja vesijaksojen vierillä, mutta tästä Linnavuoresta on suurin matkoin noin 7—8 virstan matka merestä pistäyvän Tourlahden perään. Tällä välillä on kuitenkin osaksi Uudenkirjon joki, pieniä järviä ja muuten alhaista maata, niin että mahdollisesti on vanhuuteen Linnavuoren seutuville asti merestä vesikulku ollut.

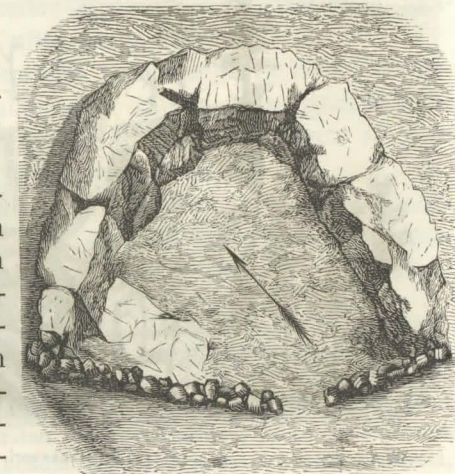

4. Linnavuoren päällys.

Toinen muinaislinna täällä on *Kirkkielinna*. Laitilan kirkosta 5 virstaa itä-kakoon päin, Laitilan kylän *Isotuvan* talon maalla *Kortsuon* keskellä, on korkea raunioinen kallio nimeltä *Kirkkielinna*¹⁾, jonka ohitse Karjalan kapelin puolisten talvitie kulkee Uuteenkaupunkiin. Tämän kallion ympärökset ovat tavattoman raunioiset ja nykyään metsistyneet, niin että on vaikea ilman koneellista mittaamista saada vuoren korkeus tarkoin määrättyksi, mutta arviolta määräten on se ainakin 25—30 kyynärää korkeammalla sen ympärillä olevan vetisen niitun pintaa. Raunioisen ympärystän keskellä kohoaa itse päälinna, jonka rinteet ovat sangen jyrkät, paikoin aivan luotisurat; ainoastaan lounaispuolella on rinne niin loivaa, että siitä voipi nousta kalliolle. Mutta täälläpä sivulla onkin kivimuri vastassa. Kallion eteläsyrjästä alkaen on ensin noin 8 kyynärää suurista

¹⁾ Nimi kansan puheessa kuuluu myös toisinaan *Kirkkielinna*. Tämä nimi on Laitilan naapuripitäjissäkin hyvin mainioksi tullut. Muinaisjäännöksiä kysellessä sanotaan tavallisesti ettei niitä tällä paikkakunnalla ole, vaan Laitilassa on koko hiitten kirkko.

kivistä tehtyä kiviaitaa, sitte on 5 jalkaa leveä portti eli sisäänkäytävä; sitte taas noin 20—25 kyynärää kiviaitaa, päättyen kalliion toiseen jyrkkään reunaan (kuva 5¹⁾). — Kallion pituus porttilta takasyrjälle on noin 70 kyynärää, leveys vähän vähempi. Mutta tämän, yhdeltä puolen kivimuurilla, toisilta puolilta jyrkillä rinteillä suojatun linnan päällys ei ole tasainen, vaan kalliion reunoilla kohoaa, hevosen kengän muotoisena noin 5—7 kyynärää korkeat, paikoin hyvinkin leveät kalliomuurit. Kallion päällystän keskikohta siis on matalampi kun sen syrjät, ja senkin vuoksi olisi tämä linnoitus vetisen niitun keskellä, raunioisine ympäristöineen ja jyrkkine rinteineen nykyaiankin aseita vastaan mitä tukevin turva-aiikka. Rakennetun muurin puolelta on „linnan piha“ metsistynyt.

5. Kirkkielinnan päällyspinta.

Noin kymmenkunta sylvästä linnasta etelään päin on korkea, suippea raunioinen kivi, jota kansa sanoo „Kellotorniiksi“. Tarinat näet kertovat, että *Kirkkielinna* on ollut hiitten kirkko, ja viimeksimainittu kivi kellotorni, muka. Erään kertomuksen mukaan olivat kristityt ja Hiidet Laitilassa kilvan rakentaneet kirkkoja. Hiitten oli jo räystäisin asti valmis, kelloja vaan puuttui. Silloin kun Laitilan kellot rupesivat soimaan, Hiidet rikkoivat ja hylkäsivät kirkkonsa.

Haukivuori (kuva 6). Puoli virstaa *Kirkkielinnasta* etelään päin on toinen linnoitus, nimeltä *Haukivuori*²⁾, samalla *Kortsuolla*. Tämä on pääasiallisesti samallinen kun edellä kerrottu vuori, saman korkuinen ja saman laajuinen. Lounaispuolelta on tämäkin

¹⁾ *Kirkkielinnan* asemaa esittävä kuvaus ei ole tehty niin tarkan mittauksen mukaan, että kaikki loukerot ja mutkat siinä tulisivat näkyviin.

²⁾ Nimi voipi johtua kahdestakin sanasta „hauki“, ja „haukka“, sillä kumpanenkin sana seudun murteen mukaan tyypistään samallaiseksi. Toiset sanovat tätä *Hauvuoreksi* = hautavuoreksi.

loivempi ja siihen on suurista kivistä muuri rakennettu, joka paikoin on vieläkin 2—3 kyynärän korkuinen. Tämä „linna“ on päältäkin epätasainen ja rauniainen ja useita puita kasvaa kallion halkeimissa. Muutenkin on tämän kallion kupeet täynnä suuria halkeimia ja luolia. Suurin halkeama on uunin kaltainen, käypi läpi kallion, noin 35—40 kyynärää pitkä, 3 kyynärää korkea, paikoin

6. Haukivuori.

matalampi. Tämän halkeaman pohjalla on hienoa, niinkuin veden huuhtelemaa hietaa, ja siinä aivan sakeassa pieniä merisimpukan kuoria¹⁾.

¹⁾ Tuota simpukan sekaista hietaa toimitin museoon. Myöskin kerrottiin, että tohtori Reinholmille oli sitä viety „kaksi saavillista Palttilaan“. Merisimpukan kuoria ei ole Suomessa löyty 64 jalkaa korkeammalta meren pintaa sanotaan lehdessä *Morgonbladet* 1873, n. 189.

Herra C. W. Rosendal, joka syksyllä 1868 kirjeissä kertoili Reinholm vainajalle „Kirkkeenlinnasta“ eli „Pakanan kirkosta“, arvaa linnalouhikon olevan noin 200 sylvää ympärinsä ja 100 jalkaa korkean. Eri paikoilta on linnan päältä runsaasti vierinyt pieniä kiviä maahan. Eteläpuolella on pienempiä kallion lohkeita, joita sanotaan „Kalevan poikain taakoiksi“. Kirkkeenlinnaa johtaa useammalta taholta polkuja, joita ammoin on melkoisella työllä raivattu. Rahvas, jonka mielestä paikka on peloittava, kertoo että

Paikka on nyt runsaasti 2 penikulmaa kaukana meren rannasta; meren ja tämän välillä on aivan asuttua ja viljeltyä maata, ja kuitenkin viittaa toinenkin seikka siihen, että nämä seudut ovat olleet veden vallassa vielä siihen aikaan, kun asukkaita, jonkinlaisella edistyskannalla olevia, jo oli Pohjolassa. Kansassa näet käyvät kertomukset, että edellämainitun Kortsuon vieressä olevasta *Raut'suosta* (Rautasuosta) on löydetty *seilipaatin kappaleita* (Reinholmin paperien mukaan suoniitystä Haukivuoren ja Kusnin kylän välistä: paatin pohjapuu ja siinä rautarengas).

Yhdessä jaksossa tulkoon tässä mainituksi, että lähellä Vaimaron kylää on *Linnanketo*, josta enemmän alempana.

Epätietoista on vielä, mihin aikakanteen tällaiset linnat kuuluvat ja mihin tarkoituksiin niitä on käytetty.

Tällaisia linnoituksia luettelee ja kuvaa A. O. Heikel useampia Hämeessä, Hauhon kihlakunnassa, vaikka niistä moni näyttää olevan paljoa loivempilaitaisilla mäillä kuin nämä, mutta se tulee tietysti siitä, ettei ole ollut sopivimpia asemia.

Aivan samallaisia vuorilinnoituksia kuin ne, joista tässä olen kertonut, tavataan Ruotsissakin. Ainakin Neriken maakunnasta luettelee ja kuvaa Herm. Hofberg¹⁾ niitä useampia, ja hänellä on

Kalevan pojat itse hävittivät tuon kirkkonsa, kun kuulivat kellonsoiton Laitilasta ja R:kin katsoo luultavaksi että siinä on pakanallista jumalanpalvelusta pidetty ja että asukkaat ovat itse hävittäneet „rakennuksen“ kristinuskon voitolle päästessä. Kirkkeenlinnasta ulettu suon halki eteläkakoa kohti Hauk'vuorelle soukka runsaan virstan pituinen harjanne, jonka suo kahdesta kohti katkaisee. Mutta noissa kohdin on selviä jälkiä tehdystä kivistä, joka kuitenkin tätä nykyä on osittain vaipunut suoveden alle. Siitä huomaa että nuo rakennukset ovat olleet yhteydessä. Haukivuori, jota Laitilan murteella myös sanotaan Hautvuoreksi, on noin yhtä korkea kuin edellinen (erään tiedon mukaan 20 sylvää), mutta laajempi. Kivivalli tämän linnoituksen lounaispuolella on hyvästi säilynyt, noin 10 sylvää pitkä ja pari kyynärää korkea. Linnoituksen eteläsyryllä on kaunis, vuoren ympäröimä ahdas laakso, jota sanotaan „kartanoksi“ ja pohjoissyryllä 2 rotkoa, noin 6 sylvää syviä, molempien pohjat peitetyt yhteensä noin 50 neliöjalan avaruudelta kovettuneella merisimpukan sekaisella hiekalla. Toiseen rotkoon pääsee kahtaalta tuota tekstissä mainittua vuorenelaista käytävää myöten. Kirkkeenlinnasta johtaa raivattu polku länteen, Laitilan kirkolle päin, ja samasta linnasta toisaalle päin on R:n mukaan vuori, jossa on 3 tuuman syvyisiä ja $\frac{3}{4}$ kyynärän pituisia jalan muotoisia uurreksia, joita sanotaan „Kalevan pojan jäljiksi“. Kirkkeenlinnan nimi johtunee joko lemмен haltijattaren *Kirkin* nimestä tai *kirkkosanasta* ehkä saksalaisessa muodossa (*kirche*). Toim.

¹⁾ *Nerikes Gamla Minnen*.

2) Kain
knn ml
lähes täy
todella

niistä se arvelu, että ne ovat piltuaiksi julistettuina pahantekijäin turvapaikkoja, joihin ryöstivät saalista ympäristöltä ja joissa puolustivat itseään kostolta. Niistä kalliolinnoista, jotka ovat meren rannikon läheisyydessä, arvelee Hofberg, että ne mahdollisesti olivat viikingein turvapaikkoja. Sama muinaistutkija myöskin kertoo, että noissa pakanauden aikaisissa linnoituksissa usein tavataan kalliossa *vesisäiliöitä*, joita tehtiin joko tulen ja veden avulla, taikka pakka-
sen ja veden avulla. — Tämän johdosta on minun luominen pikainen silmäys erääsen vuorilinnaan Aurajoen rannalla:

Kun kesällä 1877 kävin Maskun kihlakunnassa muinaisjään-
nöksiä tiedustelemassa, huomautti professori J. R. Aspelin erittäin, että „*Vanhan linnan*“ talon vieressä Liedon pitäjässä on korkeaan kallioon purattu kaivo. Paikalla käydessäni en nähnyt, enkä „kuul-
lut“ mitään linnan raunioita. Siitä kerroin vaan: „Kartanon vie-
ressä juuri Aurajoen rannalla kohoaa korkea kallio, joen pinnasta mitaten kenties 25—30 sylen korkuinen. Se näyttää etäälle suu-
relta linnalta, olisiko talo siitä saanut nimensä. Kallion lähes korkeimmalla kohdalla on 3 sylen pituinen, 2 sylen levyinen ja sylen syvyinen kolo, jossa melkein aina on vettä. — Tuosta lienee tullut se huhu, että Vanhanlinnan kalliolla on purattu kaivo, mutta ei tuo kaivo ole ihmisten tekemä, vaan luonnon muodostama“¹⁾. — Silloin en ollut senkään verran nähnyt muinaisjäännöksiä kuin nyt, ja kun en kalliolla nähnyt mitään nähtäviä ihmiskätten jälkiä, tulin siihen arveluun, että kalliota suotta sanotaan „vanhaksi linnaksi“. Tällaiseen arveluun ja lausuntoon johti minua sekin seikka, että olen aina muinaisuuksista kertoessani ollut hyvin arka mainitsemaan mitään, joka ei ole silminnähtävään, käsin koeteltavaan perustunut, syystä että muinaistiedustelijoita tavallisesti soimataan liian suuresta mielikuvituksesta. — Nähtyäni sitte muitakin tällaisia linnoituksia ja luettuani muitten tutkimuksia sellaisista, olen täydellisesti vakuutettu, että Vanhalinna Aurajoen rannalla on ollut „linna“, kuten vanhat kirjoituksetkin viittaavat, ja peruutan myöskin sen arveluni, ettei siinä oleva kaivo ole ihmiskätten tekemä. Sen säänsen, suorakaiteen kaltaiseen muotoon katsoen näyttääkin se enemmän ihmiskätten, kuin luonnon tekemältä. Silloinkin nä paikalla kävin oli tuo kaivo keskellä kuivaa heinäkuuta
nnä vettä. Linnan väen olikin helppo siihen saada hyvää

teitä muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa, s. 30.

juomavettä, sillä kallion juurella on lähde, josta ei koskaan vesi lopu. Tämänkin „linnan“ seinät ovat monessa kohden niin jyrkät, ettei niistä voi ylös nousta; paikoin on siinä loivempia kohtia, joissa tosin ei enää näy kivimuuria, mutta aivan mahdollista on, että muurit ovat vähitellen tulleet hävitetyiksi ja rakennustarpeiksi käytetyiksi, kallion juurella kun on ikivanha talon kartano.

Samasta syystä, josta edellä mainitsin, jätin myöskin Loimijoen kihlakunnan muinaisjäännöksistä kertoessani mainitsematta ainakin yhden muinaislinnan. Se on Kokemäen joessa kiehuva *Harolan* eli *Huivoon* koskessa oleva korkea saari, jota kansa sanoo *Linnaluodoksi*, niinkuin Äimälän kohdalla olevaa saartakin¹⁾. Tämä Linnaluoto on 6 virstaa Kokemäen kirkosta, noin penikulma Äimälän luona olevasta Linnaluodosta ylöspäin. Vähäisen matkaa ylöspäin tästä Harolan Linnaluodosta, on tunnettu *Killan kirkon keto*. Kun tällä saarella ei näy mitään merkkiä ihmisten töistä, arvelin että kansa vaan suotta, toisen Linnaluodon mukaan on ruvennut tätä samalla nimellä nimitämään, mutta ei liene epäilemistä, ettei tämäkin ole ollut vanhain varustuspaikka, ja sopiva onkin ollut, keskellä kuohuvaa koskea.

Vielä tulkoon tässä mainituksi, että sitte kun olin Ulvilan kihlakunnan muinaisjäännöksistä kertomuksen kirjoittanut, kertoi eräs lähettäjä „Satakunnassa“, että Euran pitäjässä, lähellä Kauttuan rautatehdasta on korkea kallio, nimeltä *Neitseän kallio*, jolla lähettäjä kertomuksen mukaan on samallaisia kivimuuria, kuin Laitilassa olevilla muinaislinnoilla, joista edellä on kerrottu.

4. Tarinoita hiisistä, jättiläisistä, Kalevanpojasta y. m. Satakunnassa ja Länsi-Suomessa, kun oikein „vaarivainaan aikuisista“ asioista jutellaan, kuulee tarinoita *hiisistä*, joita paikoin „hiitteiksi“ sanotaan, *kääkänäisistä*, *jättiläisistä*, *munkkiläisistä*, *nunnista*, *Kalevan pojasta* ja *juutilaisista*. Siinä suhteessa ovat nämä kaikki naapurukset yhtäläisiä, että ne kansan vanhan käsityksen mukaan elivät muinaisuuden pimeydessä, eivät olleet ihmisten kaltaisia vaan yliluonnollisia, jumalattomia olennoita. Mutta heidän toimiinsa ja tapoihinsa katsoen näyttää heillä kuitenkin olleen jonkinlaista eroitusta.

Hiidet — kuten kertomuksista voinee päätätä — esiintyivät

¹⁾ Vertaa *Kiinteitä muinaisjäännöksiä Loimijoen kihlakunnassa ja J. A. Lindström, Kumo Socken.*

milloin suurina ja voimakkaina, milloin pieninä ja viekkaina. He rakentivat pienistä kivimulleroista kiukaita ja vareja y. m. toimiskelivat. Hiisien uskotaan vieläkin monessa paikassa näkymättömässä muodossa hiipivän ihmisseuroissakin ja kätkeytyä aarteita vartioivan. Sitä vastaan ovat kaikki muut edellä luetellut joukkioit hävinneet, kuolleet.

Jättiläiset taas esiintyivät suurina voimakkaina, jotka melkein jokaista kirkkoa suurilla kivillä heittelivät, paikoin myöskin palkan edestä kirkkoja rakentivat ja monessa paikassa aikoivat siltoja tehdä järvien ylitse, mutta — pahaksi onneksi — ne aina kesken jäivät. Samat ansiot usein annetaan hiisillekin, mutta useimmiten ehkä jättiläisille. Jättiläiset myöskin metsiin kokosivat suuria kiviroukkioita, *jätin roukkioita*.

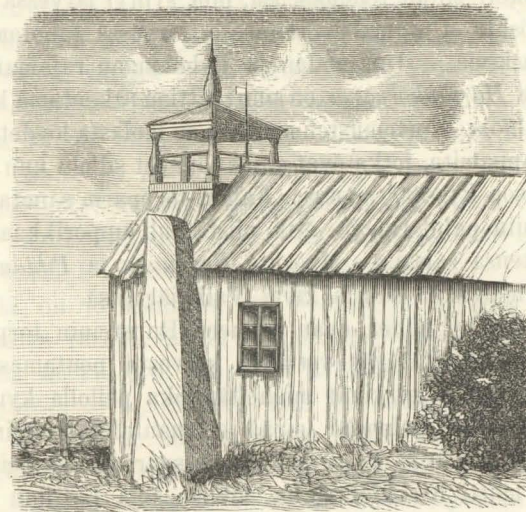
Kalevan poika näyttää olleen yhtä väkevä kuin jättiläisetkin, kaivoi suuria hautoja — *Kalevan hautoja*, heitteli suuria kiviä ja harppasi yhdellä askeleella järvien ylitse. Tarkalla vaarinottavaisuudella olen huomannut, että useimmiten puhutaan *Kalevan pojasta*, mutta joskus myöskin *Kalevan pojista*, monikossa. „Kalevan poikain“ kivikoiksi sanotaan esimerkiksi muutamia kiviroukkioita Maskun kihlakunnassa. Koveron puolella on iso kivi, jota Kaleva oli syleillyt. Siitä on kiven kummassakin kyljessä käden ja keskellä navan sijat.

Munkkilaiset ja *nunnat* olivat myöskin jotain ylikuonnollista joukkoa, jotka ovat jättäneet teitä ja polkuja metsiin ja pelloiltenkin. Jos pellossa on pitempiä suikaleita, jotka huonommin kasvavat kuin muut paikat, on se *nunnain polku* taikka *munkkiläisten tie*. Tähän katsoen nunnat ja munkkilaiset kenties vieläkin hiipivät mailmassa. Nunnat kokosivat myöskin kivikoita, *nunnatarhoja*, samoin munkit, *munkkilaisten muureja*. Vieläpä tarinat asettavat nuot pyhät pojat ja tytöt tappelutanaankin, sillä „nunnatarhain“ sanotaan syntyneen sillä tavalla, että munkit tahi nunnat toisinaan kivillä heittelivät yhdeltä mäeltä toiselle. Tässä kihlakunnassa on myöskin paljo juttuja Juutilaisista, mutta niistä mainitsen alempana.

Paitsi niitä „hiitten jätteitä“, niinkuin Kirkkielinna y. m., joista jo on mainittu, kertoo tarina, että Kodisjoen *Saaren* eli *Kierulan* maalla, lähellä Rauman Soukaisten rajaa metsässä, on ollut *hiitten kirkko*; siellä ovat, muka, vielä vanhat miehet nähneet *kirkkoaidan*, s. o. kirkkomaan eli hautausmaan. — Vaimaron

kylän *Kaupin* talon *Karkisten* vuorella on kaksi hiitten tekemää luolan kaltaista aukkoa; niissä kyläläiset ovat olleet „isoa Rysää“ paossa.

Saman Vaimaron kylän *Sosalan* talon maalla on ollut *Moronummessa Mamsellin aukko*. Sosalan isännältä oli kerran puukko kadonnut. Kun hän eräänä lauantai-iltana myöhään niitti Moronummen lähellä olevassa niitussa, näki hän niitun syrjässä olevasta *Matinmaan* vuoresta tulevan „mamsellin“, vesisanko kädessä ja vihta kainalossa; mennessään hän huusi niittäjälle: „tulkaa Sosa-

7. Kalevan pojan kivi Untamalan kirkolla.

lan isä saunaan, sieltä löydätte puukkonne!“ ja sitte hän katosi Moronummessa olevaan aukkoon, josta sitte tuli nimi: „Mamsellin aukko“.

Untamalan kylän kirkkotarhassa on pystyssä kyynärän levyinen, 3 korttelin paksuinen ja neljän kyynärän korkuinen (toiset 4 kyynärää sanotaan olevan maan alla) kivi, jota sanotaan *Kalevan pojan vikahteen tikuksi* (kuva 7); kerrotaan, että Kalevan poika on sen heittänyt kylän vieressä olevalta *Sotamiesten vahtiniitulta*. Reinholmille taasen kerrottiin, että Kaleva oli Euran niitulla vikahtettansa tikuttanut ja lähettänyt vaimonsa vesikipppaa tuomaan. Kun muija viipyi niin mies suutuksissaan heitti pois tik-

kunsa, joka silloin putosi Untamalan kirkkomaahan niin syvälle, että sitä turhaan on koetettu kaivaa kumoon*).

Kalevan poika lupasi tehdä sillan Valkojärven ylitse Untamalan Laitilan kirkolle; sitä varten hänellä oli jo melkoinen varasto rakennusaineita koottuna. Palkakseen hän pyysi tynnyrin leivät ja härjän joka talosta (tois. kahden härjän lihat ja kolmen tynnyrin leivät); kun ei sitä luvattu, suuttui hän ja pudisti rakennusaineensa pois pussistaan ja siitä tuli ne viisi korkeaa hietakukkula, jotka ovat rivissä Laitilan kirkon ja Paltilan välillä (katso edellä s. 15). Toisen kertomuksen mukaan hän vaan kerran kädellään viskasi, kaiketi siltaa tehdäkseen, niin syntyi järvestä oleva pieni luoto. Myöskin Untamalan rannassa järvestä sanotaan näkyvän sillan pohjuskiviä. — Untamalan ja Pyhänmaan rajamailla, Raulan talon saralla *Härjänskorvessa*, on suuri jättien rakentama kiviroukkio, jossa on iso luola. Kertomusten mukaan on luolasta löydetty „vakun“ (kehdon) kappaleita, jotka ovat sinne jääneet silloin kun kylän väki siellä oli „isoa Ryssää“ paossa. Falkki-torpparin sanotaan luolasta löytäneen niin paljo rahoja, että niistä tuli upporikkaaksi, vaikka hän rikkautensa salasi. — Myöskin *Saaruaaha* ja *Pihluun kari* ovat jättiläisten heittämiä suuria kiviä Valkojärvestä.

Salon kylän hiidet ovat asuneet Ruusteinin torpan takana *Utuvuoressa*. He kävivät vettäkin kaivosta noutamassa; kerran tällaisella matkalla kysyivät mieheltä, joka pellolla kynti: „ottaisitteko perjantaina pehmeää leipää ja lauantaina lämmintä voita?“ — Soukasten kylän *Hällysen* pellolla on suuri hiitten heittäjä kivi, jonka hän heitti Kirkkielinnalta, aikoen sillä Laitilan kirkon rustistaa, kun kellot siellä soimaan rupesivat, mutta kivi sattuikin lennähtämään muutamia virstoja kirkon toiselle puolelle.

Laitilan kirkon lähellä, Ilomäen kestkieverin maalla, on myös suuri „vahakivi“, jonka hiidet ovat Kirkkielinnasta kirkkoa tavoitteen heittäneet. Edellä on jo mainittu, että Kodisjoen kylän Mikolan maalla on koko vuori hiitten omaisuutena.

5. Juttuja Juutilaisista. Vehmaan kihlakunnassa, varsinkin meren rannikolla ja saaristossa jutellaan paljo *Juutilaisista*. Saaristossa on paljo pieniä kiviunnia, joita sanotaan sekä *Juutin uuneiksi* että *Ryssän uuneiksi*; pakanuuden aikaisia hautakuoppia

*) Kiveä on arvattu varhemmalla rautakaudella pystytetyksi hautapatsaaksi. *Aspelin, Suomen asukkaat pakanuuden aikana*, s. 49.

sanoo joku myöskin *Juutin haudoiksi*, hiitten kiukaita *Juutin vareiksi* ja muutakin vanhan aikaista sanotaan Juutien jättämäksi. Mahdollisesti on „Juuti“-nimitys kansan tarinoihin tullut Tanskalaisista, joiden juoniin rantalaiset ja saaristolaiset keskiajalla saivat kylläkin tutustua, mutta nyt kansan käsityksen mukaan näyttävät Juutilaiset yleisesti olevan aivan samassa arvossa ja samalaisia yliluonnollisia olennoita kuin hiidet ja jättiläiset. En ole kuullut muualla kertomuksia Juutilaisten sotatoimista kuin Iniössä, jossa Borgholmin luona sanotaan olleen tappelu Juutilaisten kanssa. Mutta kun juuri näillä seuduilla, joilla Tanskalaiset useimmin oleskelivät meriretkillään*), juttuja on Juutilaisista syntynyt, niin onpa syytä arvella että näihin juttuihin Tanskalaiset l. Juutit ovat alkujohdon antaneet, vaikka heidät sitte aikain kuluessa monessa suhteessa on asetettu hiitten kanssa samaan arvoon. Parissa paikassa, kuin kysyin mitä nuo Juutit mahtoivat olla, sain vastaukseksi, että „ne olivat sellaisia ihmisiä, joilla ei ollut sanan tietoa“, s. o. pakanoita taikka ehkä pahempiakin kuin pakanat. Seuraava Laitilasta saatu kertomus kuitenkin osoittaa, että Juutit olivat „syöttäläs härkinä“ Suomalaisten seassa eläneet.

Edellä on jo mainittu, että Kovion ja Murasten kylän välillä on Juutin veräjä; tämän veräjän lähellä on Juutilaisten hauta, josta tarina kertoo että siihen on haudattu Juutilaisia kun heitä „paljon tapettiin“. — „Oli aika, niin kertoo taru, jolloin Juutilaisia eli tässä maassa; he söivät, joivat ja tekivät väkivaltaa. Panttiipa sentähden kirkkoon kuulutus, joka näin kuului: *Se härkä joka tänä päivänä on syöttelellä, se huomenna tapetaan*. — Juutilaiset eivät tämän kuulutuksen merkitystä ymmärtäneet, mutta muut sen ymmärsivät. Niinpä sitte syötettiin ja juotettiin Juutilaisia yllin kyllin, sitten karattiin heidän kimppuunsa, tapettiin heidät kaikki ja haudattiin metsään.“ — Juutin veräjän läheisyydessä ei kuitenkaan muuta hautaa näy, kuin edellämainittu, muljattu *Juutin vare*, joka on tavallisten hiittenkiuvasten jäännösten kaltainen ja sen ympärillä muutamia pieniä, epäselviä kivikokoja.

6. Asutustarinoita. Vanhimmaksi kyläksi Laitilassa sanotaan Untamalan kylää. Tarinan mukaan on se „hiitten jättämä“. Sitte kun „ihmisiä“ tuli tähän maahan, tuli näille seuduille kaksi

*) Ivar Flemingin maakirjassa sanotaan, että eräs asiakirja v:ltä 1512 hävisi kun Kristian kuninkaan väki v. 1522 ryösti Sundholman kartanon.

miestä, toisen nimi *Untamo*, toisen nimi *Seppä*: näistä saivat Untamalan ja Seppälän kylät nimensä. — Untamalan kylässä on myöskin ollut Laitilan ensimmäinen kirkko, jossa kertomusten mukaan on kansaa käynyt ainakin kaikista Laitilan entisistä kappeleista ja muualtakin. Kylässä on ennen ollut erään talon nimi „Kirkonmaa“, joka on papille kuulunut.

Kodisjoen kylän asuttamisesta kerrotaan seuraava tarina: Lapin pitäjältä tuli kerjäläinen näille seuduille; nälkäisenä hän istui kylän läpitse juoksevan pienen joen partaalle ja lausui: „Koria joki kumminkin on“. Kun hän näki paikan sopivaksi, rakensi hän tänne pirtin, jonka paikalla nyt on Mikolan talo. Sitte muutti hänen veljensä myöskin näille seuduille asumaan ja heistä on kylä saanut alkunsa.

Kodisjoelta 2½ virstaa Vaimaroon päin on sinne vievän maantien vieressä *Linnanketo*. Tarina kertoo, että siinä on ollut „sellainen kartano, jossa iso herra asui. Tämä herra meni Kodisjoen kylää vitjoineen mittaamaan, mutta Kodisjokelaiset tappoivat hänen *Myllyn niskassa*“ *). Linnankedon nummessa näkyy vielä „Linnanpellon“ sarkojen sijoja, jotka nyt kasvavat vahvaa metsää ja näiden vieressä mäessä, jonne maantieltä johtaa selvä, mutta vaan yhden ratasparin levyinen ja 20 kyyn. pituinen tienjäännös, jonka molemmat ojatkin vielä hyvästi tuntuvat, ainakin kuusi muurinsijan kaltaista kivikokoa Linnankartanosta. Paikka on monia kertoja kaivettu ja kerrotaan että kerran oli 3 jalkaa syvältä maasta löydetty rakennuksessa ollut hirsi. Myöskin sanotaan tällä paikalla olevan salaisia kellareita, joissa on paljon rikkauksia. Eräs ukko näki unta, että eräessä kellarissa oli toisella puolella suuri laari rahaa täynnä, toisella puolella oli kaikenlaisia sotakaluja. Hän meni päivällä kellaria etsimään, mutta kun hän paikalle tuli, nousi niin kauhea myrsky, että hän kiitti kinttujaan kun pakoon pääsi¹⁾.

*) Reinholmin paperien mukaan sanotaan linnan isännän, erään sotaherran, hallinneen ainakin osia Kodisjoen ja Vaimaron kylistä ja ollut alamaisilleen kova, mutta vihdoon lähteneen sotaan, jolloin kartano, muutoinkin hallanarka, jäi autioksi. Ennen lähtönsä oli hän kätkenyt suuret aarteensa linnan lähelle maahan, josta niitä turhaan on etsitty. Toisen tiedon mukaan olisi kartano „sodan kautta tullut hävitetyksi“. Iso viha, kerrotaan, hävitti koko pitäjän, niin ett'ei jäänyt kuin yksi mulli ja yksi mies; joskus sanotaan rutionkin tappaneen pitäjän asukkaat. Toim.

¹⁾ Kansa kertoo vielä, että eräs pappi Vahlberg oli ollut tietävänään, että tässä on kartano ollut 500 vuotta sitte. Ei Jesper Matiuoika Krus'in

Linnapaikkaa kammotaan, siitä kun käy juttuja kuinka pahat henget siellä ovat ihmisiä kiusanneet.

Toinen tarina kertoo, että myöskin Nuuskissa on ollut ikivanha „herran kartano“, jonka peltojen sijoja vielä metsässäkin näkyy. Kahta vainiota sanotaan vieläkin *Kartanon vainioksi*. Paikka oli sitte kertomuksen mukaan jäänyt autioksi, kunnes siihen neljä miespolvea tätä ennen Raumaan Vermunttilasta muutti asukkaita.

Laitilan kirkolla pidettiin ennen vuosittain kahdet markkinat, 28 p. Kesäkuuta ja 27 p. Syyskuuta. Kauppatavarana oli pääasiallisesti ruoka-aineet.

7 Kirkot. Kuten jo mainittiin, pidetään Untamalan kirkkoa vanhimpana Laitilassa. Tämä kirkko oli pyhitetty Pyhälle Pietarille, eikä sen iästä ole kuitenkaan varmaa tietoa. Agrikolan luettelossa, Pohjois-Suomen kirkkoin lu'ussa, mainitaan „Letala med Undamala“. Tarinat kertovat, että Untamalan kirkko on useita kertoja palanut. — Nykyään seisoo tuolla vanhalla kirkon paikalla, kylän keskellä mäellä, pieni vähäpätöinen puukirkko (kuv. 7), jossa ainoastaan jonkun kerran vuodessa pidetään Jumalanpalvelus. Kun kirkko viimeisen kerran paloi, ei sitä aiottu enää rakentaa, mutta kyläläiset eivät saaneet öisin rauhassa maata, kun mäellä ei seisonut Herranhuone, sentähden ryhdyttiin taas uudestaan rakentamaan. — Muinaismuisto-Yhdistyksen Taidehistoriallinen lähetyskunta 1874 on kuvannut Untamalan kirkon vanhan ehtoolliskalkin. Kirkosta on Historiallisen museon tallessa v. 1874 annettu silkkinen kalkkivaate, jonka keskelle on neulottu neitsyt Marian kuva.

Toinen vanha kirkko Laitilassa on Valkojärven pohjoispuolella sijaitsevassa Soukaisten kylässä. *Soukaisten kirkkokin*, joka on pyhitetty P. Perttelille, on kansan kertomuksen mukaan vanhempi kuin pitäjän kivikirkko. Se kirkko, joka nykyään on Soukaisten kylässä, on pikemmin ladon kuin kirkon kaltainen. Lähimmäiset kyläkunnat kerääntyvät siihen vieläkin suvisin sunnuntai iltoina veisaamaan. Oli tässäkin kirkossa vielä sitte kun jo pitäjässä yhteinen kirkko oli, pappikin joskus käynyt, mutta taru kertoo, että kerran oli pappi tuolla kirkkoretkellään juopunut ja

luettelossa kuitenkaan mainita, että Kodisjoella tahi Vaimarossa olisi aateliskartanoita ollut.

sai vielä päälliseksi kylän pojilta selkäänsä: sen erän perästä ei ole pappia Soukaisten kirkossa näkynyt. — Soukaisten, Valvaisten ja Vahantaustan kylillä on vieläkin tapana vanhan kirkkonsa kunniaksi viettää lähinnä Perttelin päivää olevaa sunnuntaita ja maanantaita erittäin juhlallisesti. Tämä tapa on nähtävästi perintö katolisuuden aioilta.

Vasta kolmanteen sijaan kansan kertomusten mukaan tulisi Laitilan kivikirkko. Senkään ikää ei varmuudella tiedetä, mutta

8. Laitilan kirkko (tornin yläosa palanut).

arvellaan, että se on rakennettu 1468. Tämä on noita länsi Suomessa tavallisia gotilaistapaan rakennettuja kivikirkkoja, omistettu Pyhälle Mikaelille (kuva 8). Kirkosta on edellämäinittu lähetyskunta kuvannut läntisen päädyn, madonnan kuvan ja öylätti säiliön. — Kirkko ja kirkon arkisto on palanut 1785, jonka vuoksi kirkon arkistossa ei olekaan mitään vanhempia tietoja. Keväällä 1879 paloi taasen kirkon katto ja kellotornin yläosa¹⁾.

Kirkon rakentamisesta kerrotaan seuraava juttu: Hartikka-

¹⁾ Tuli syttyi sakariston piipusta tulevasta kipinästä, kun siellä keitettiin liimaa uusia urkuja sijalleen pannessa. Urkujen vastustajat sanovat tätä Jumalan kostoksi, kun sellaisia „pirun pillejä“ kirkkoon asetetaan.

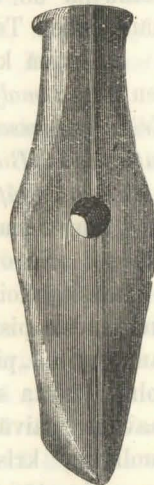
lan talo oli Hartikka nimisen pispan oma¹⁾. Tämä pispa ja Palttilan herra rakennuttivat Laitilan kirkon. Kirkon rakennusmestari asui kirkon kylässä *Perheentuvan* talossa; hän viekoitteli sanotun talon piian. Kostaakseen pettäänsä, leikkasi piika kirkon „mittanuorasta“ kaksi syltää pois; kun nyt mestari mittasi tuolla lyhennetyllä nuoralla kirkon sijan, tuli kirkko kahta syltää lyhemmäksi kuin määrä oli; tämän virheen sai rakennusmestari maksaa hengellään sillä hän hirtettiin ja myöskin piika, joka nuoran oli katkaissut.

8. Löytöjä. Muinaiskaluja ei ole Laitilasta paljo talteen saatu. Paitsi niitä kaluja, jotka täältä museoon toimitin, mainitsen tässä niistäkin löydöistä, joista kuulin kerrottavan.

Katinhännän kylästä kerrottiin löydetyn *kivikaluja*, jotka Palttilan herra olisi museoon toimittanut. *Sorolan* Isontalon isäntä sanoi niinkään antaneensa *kivivaajan* edellämäinittulle herralle. Eräs kaunis *vasarakirves* (vrt. kuv. 9) syenitistä, joka löytyi Kodjalan ja Nästin välisestä hieta-kuopasta, saapui nimismies Karsten'in toimesta Historiallisen Museon talteen v. 1853.

Rautakauden kaluja museoon toimitin (Muinaismuisto-Yhd:n kokoukseen lokak. 6 p. 1880) *Salon kylästä*: uurnitetun *miekan terän* kappaleen ja Kurin lahjoittaman 2 kort. pitkän, 2 tuumaa lev. kauniin *keihään* (vrt. s. 15). Samallaisia kaluja kerrotaan, kuten edellä on mainittu, löydetyn *Salon kylän* Porlan ja Junnin maalta. — *Sytytlän kylästä* oli huoneiden perustusta kaivet- taissa löydetty *pronssinen linnunpää* (miekan ponsi), jonka museoon lähetin.

Löytöseikkoihin kuuluu myöskin seuraavat kertomukset. Kerrotaan, että Matsarkin tytöt olivat 40–50 vuotta sitte löytäneet metsästä *hopearahoja, jotka olivat vitjoilla toisinsa kiinnitettyt**; tytöt mielissään

9. Vasarakirves.
Uskela. 1/3.

¹⁾ Kirkon perustaja oli Pohjois-Suomen laamanni Hartikka Jaakonpoika (Garp, † 1486), jonka maataloista luetaan Ivar Flemingin maakirjassa. Vertaa Lagus. *Finska adelns gods och ätter*, s. 195. *Bidrag t. känn. af Finlands natur och folk XXXVIII*, s. 179–81, jonka mukaan kirkko oli maallattu v. 1483; sekä *Beskrifning om Letala socken och kyrka, Åbo Tidn. 1785*, s. 22 seur. Ainoastaan ensinmainittu teos on ollut tekijän käytettävänä.

*) Sellaiset hopeavitjat, joissa heiluu 11 arapialaista, 1 ruotsalainen ja

juoksivat kotiinsa ja siinä hopussa pudottivat löytönsä, niin ettei jäänyt muuta kuin vitjat toisen tytön käsivarrelle. Ne myytiin ja saatiin niistä niin paljo rahaa, että „sillä saatiin Raamattu“. Vaikea on päättää, minkä verran tuossa kertomuksessa on perää; muuten sitä sopii verrata jo edellämäinittuun kertomukseen, jonka mukaan tohtori Reinholm myös oli löytänyt renkailla varustettuja rahoja. Kenties on löydetty pakanuuden aikaisia ketju- ja solki-koristeita, joita kertojat rahoiksi luulivat. — Reinholmin paperien mukaan on Paltilan kartanon maasta löydetty kultasormus, jossa oli nimimerkit: *Henr. F*(alkenberg) ja *S*(igrid) *K*(urk). *Kodisjoen Yli-Antolan Tuomiston* vainion mäessä sanotaan olevan *aarnin hauta*, joka suuria rikkauksia sisältää. Samoin on Salon kylän *Seikolan Urunkannon mäessä* aarnin hauta, jonka on usein nähty tulta tuikuttelevan. Laitilassa kerrottiin myöskin, että tohtori Reinholm oli täältä Kusnin kylästä saanut Agrikolan suomentaman Uuden Testamentin.

Kovion kylän *Haukkalan* talossa on noin puolen tuopin vetoinen hopea malja eli „pokaali“, jossa on seuraava kirjoitus: *Under Erics gaturesan i Finland hafver Komung GUSTAF 1.1.1. på natt lägret Bierno Prästegård. benådat Probsten Anders Gadolin. med denna gåfva den 1. Junii 1775: — 38 ½ lod.*

Omituisia kristallimuodostuksia löydetään Laitilassa usein maasta. Ne ovat joskus 4—5 tuuman pituisia — joskus lyhempiä — kuusitahkoisia puikkoja, joiden toinen pää tahkulaisesti supistuu yhteen pisteeseen; 3 tällaista puikkoa lähetin museoon. Kansa sanoo niitä „pitkäsen vaajoiksi“, ja kerrottiin Salon kylässä, että kolme vuotta sitte pitkänen (salama) löi miehen kuoliaaksi ja seuraavana päivänä samalta paikalta löydettiin tuollainen puikko. Tuollaiset kristallit ovat ehkä eronneet siitä vapautuneesta eli „morokivestä“, jota Laitilassa on useassa paikassa suuret määrät.

II. Pyhämaa.

Pyhämaan pitäjä on Rauman meren rannalla, Rauman kaupungista pari penikulmaa etelään päin. Tähän pitäjääsen kuuluu

2 anglosaksilaista rahaa v:ita 972—1061, on saatu talteen Hauholta. *A. O. Heikel, Kertomus Muinaisjäännöksistä Hauhon kihlakunnassa*, s. 72 ja 137.

joukko saaria, jotka tekevät lähes kolmanneksen koko pitäjän alasta. Suurimmat saaret ovat *Pyhänmaan luoto* ja sen yhteydessä oleva *Pitkäluoto*, *Heinä*s, *Kammela*, *Eetväis* ja *Kukaisten luoto*¹⁾. Pyhänmaan mantereesta pistäytyy mereen pitkä *Rihtiniemi*, joka on läntisin paikka Suomen mantereella, lukuun ottamatta Korsnäsiä Vaasan eteläpuolella. Maa Pyhässämaassa on jokseenkin kiviperäistä, varsinkin meren rannikko; samaten ovat saaret kiviperäisiä, mutta uutteralla työllä on niihin paikoin paljokin peltoja ja niittuja raivattu.

1. Varhempi rautakausi. Se matalan selänteen tapainen kangas, joka kulkee Laitilan pohjois- ja koillisryjältä, jatkuu, kuten ennen on mainittu, Pyhänmaahankin ja sepä juuri tekee mahdolliseksi, että täälläkin näin lähellä merta on muutamia hiittenkiukaita. — Samassa jaksossa kuin *Kodisjoen* ja *Vaimaron* vareet, tavataan Pyhässämaassa *Ihoden* kylän *Anttilan* talon *Särk'mäen kalliolla* 2 vähäläntäistä *vareta* eli hiittenkiuvasta, saman kylän *Uuden talon Paksunmitun* mäessä 1, ja *Lotilan Majantaustan* maassa sanottiin myös olevan 1 vare.

Täältä kun kuljetaan toista penikulmaa luodetta kohden, tullaan *Kukolan* kylään lähellä Rauman rajaa. Tämän kylän *Heikon* talon maalla *Ilveksen kalliolla* on kaunis hiitten vare, 9 kyynärää läpimitaten, 5 jalkaa korkea; tähän kiukaasen on ainoastaan 1 virsta matkaa *Kukolan* lahden perästä. Saman *Kukolan* kylän maalla, kylästä *Rihtiniemen* nenään päin, *Suurenniemen* torpan takana on kivikko, jota kansa *hiitten vareeksi* sanoo, vaikka se minusta nähden sellaiseksi on liian suurista kivistä koottu ja alaltaankin liian lavea, enemmän kuin 50 kyynärää pitkä ja noin 30 kyynärää leveä. — *Nihdiön* ja *Sanntion* kylän välillä *Karin talon* metsässä on n. k. *Muuruvare* noin 5 kyynärää läpimitaten, 1 kyynärän korkuinen. Vaikk'ei tämä *Muuruvare* ole sen suurempi, tiedetään siitä puhua niinkuin jostain merkillisestä paikasta. Vielä tavataan yksi hiitten vare *Ylikylän Narvelan* talon maalla, *Välihuun kalliolla*; tämä vare on noin 12 kyynärää läpimitaten, 3 kyynärää korkea ja sen ympärillä näkyy epäselvä kehä, ikäänkuin hajonneen kiviaidan jäännöksiä. — *Lahdenvainion* kylän *Laurin* talon maalla oli ennen ollut vare noin 6 kyynärää läpimitaten,

¹⁾ Kolme viimeksimainittua luotoa on ennen kuulunut Uudenkirkon pitäjääsen, mutta 1864 muutettiin ne Pyhänmaan yhteyteen.

mutta se on perin pohjin tullut hävitetyksi. — Muita nähtäviä jäännöksiä tältä Jättiläiskaudelta en Pyhässämaassa tavannut. — Meren rannoilla, sekä saarilla että mantereella, on lukemattomia *kivipanoksia* n. k. „pyröjä“, joita on rakennettu kalan pyydysten tai jonkun tapaturmaisen kuolemapaikan merkiksi, ynnä muita tarkoituksia varten. Sellaisia pyröjä on esimerkiksi *Matakarilla* 2, kolmen kyynärän korkuista. Yksi pyrö on *Syväletossa*, yksi *Munton* metsässä Mikkolan maalla, lähellä meren rantaa, y. m.

2. Myöhempi rautakausi. Lähdemme pitäjän pohjoispäästä alkaen katsastamaan niitä kalmistoja eli hautapaikkoja, joissa hautapaikkain ja hautain muodosta päättäen pakanuuden aikaisia Suomalaisia lepää tässä „pyhässä maassa“.

Reitulan (Reidulan¹⁾ kylässä ensinnäkin tapaamme vanhoja hautakuoppia.

Handlan (Hannulan) talon *Kaurt'ahdon* vainion rinteessä, korkealaisessa mäessä, on kolmattakymmentä 3 kyynärän pituista 3 korttelin syvälle kololle laskeunutta hautakuoppaa; paikoin on useita kuoppia rivissä, 1—2 kyynärän levyisillä välipaikoilla. Näistä ei ole yhtään kaivettu, eikä siis ole niiltä tienoilta mitään löydettykään. Samallaisia hautakuoppia on kymmenkunta *Kaupilan* talon takana, aivan lähellä maantietä, vainion syrjällä olevan suuremman mäen etelärinteellä. — Edellämainitun Hannulan talon *Paaslohäassa* on matalanmoisessa mäkikummussa kuopanteita, jollaisia olen muuallakin tavannut. Näistä ovat muutamat kolmenkin sylen pituisia, 2—3 jalan levyisiä, noin 1 jalan syvyiselle kuopalle laskeuneita ojanteita, ja niitä on kaksi ja kolmekin pääksyttäisiin suorassa linjassa, välillä vaan noin yhden tai jalan levyinen väliaita liikuttamatonta maata, joka siis on muun maanpinnan tasalla. Tayattoman pituutensa ja noiden soukkain väli-aitausten vuoksi nämä kaiketi eroavat niistä tavallisista pakanuuden aikaisista hautakuopista, joista on muinaiskaluja löydetty. Näitä voisi luulla vaan joksikin sattumalta syntyneiksi kaivannoiksi ja sellaisina minäkin niitä ensin pidin, mutta kun olen aivan saman mallisia tavannut sekä Kokemäellä että Punkalaitumella Loimaan kihlakunnassa, niin täytyy otaksua, että joku mää-

¹⁾ Kuten tunnettu, lausutaan Rauman murteessa d selvemmin kuin ehkä missään muualla maassamme; sellaisissa tavuissa kuitenkin, joissa dn alkama tavu tulee suletuksi, kuuluu se sorahtavalta, d:n ja r:n väliseltä ääneltä.

rätty tarkoitus on niillä ollut. Punkalaitumella kaivelin tällaisia hautoja seipään kappaleella ja tapasin niissä selviä hiiliä¹⁾. — Tässä mainitut haudat Hannulan maalla ovat vaan parin sadan sylen päässä matalan merenlahden rannasta. Ensin mainittuihin hautapaikkoihin on vaan noin 1 virsta meren lahdesta.

Ennenkun tämän kylän jätämme, kerron toisestakin paikasta, jossa tavataan vanhan kansan käsialoja, vaikka niistä ei voi päätätä, mihin aikakautteen kuulunevat ja mikä tarkoitus niillä on ollut.

Noin virstan verta Reitulan kylästä Rihtiniemelle päin, *Murtinköykällä* näkyy syviä ojanteita, kiviaidan jäännöksiä ja muita kivipanoksia. Rihtiniemelle menevä tie kulkee juuri tämän paikan ylitse ja se on niinmuodoin häirinnyt aseman eheyttä.

Rakennusten jäännöksiksi näyttävät muutamat kivikasat olevan liian suuria, samaten ojanteet, jotka paikoin kulkevat parikymmentä syltä suoraan, sitte tekevät tylsän kulman, taas kulkevat kymmenen tai parikymmentä syltä ja sitte tekevät terävän kulman. Siellä täällä, varsinkin ojanteiden syrjillä on kivipanoksia, joista muutamat ovat 3—4 sylen pituisia ja levyisiä, 2—4 jalan korkuisia, Eräässä paikassa on niinkuin hajonnutta kivimuuria 15 syltä pitkältä. Tämän paikan ala jossa ihmistöitten jäännöksiä näkyy on noin 40—50 sylen pituinen ja saman levyinen, tasaista metsämaata, nyt kokonaan metsän ja paksun sammalen peittämä. Kansa ei tiedä näistä jäännöksistä mitään kertoa; se vaan on ollut jo vanhimmista ai'oista asti seudun asukasten huomiassa, että *Murtinköykällä* on vanhan kansan käsialaa. — Mahdollista on että tässä olisi ollut jotain sotavarustuksia Rihtiniemellä maalle nousneita vihollisia vastaan. Sillä kansan kertomusten mukaan on „Rihtiniemeltä“ maalle tullut hiisiä, juutilaisia ja toisten tarujen mukaan „ihmisiäkin“.

Pari virstaa Reitulasta eteläänpäin on *Kaunissaaren* kylä. Kylään pistäytyy pitkä meren lahti; sen perässä on suurempi mäkiylänne, jolla muutamia Nihdiön kyläänkin kuuluvia taloja sijaitsee. Tässä mäessä, *Alitalon Tuomaan taht'man* syrjässä, on viisi hautakuoppaa. Edelleen kun kuljetaan pari sataa askelta samaa mäkeä, tavataan Nihdiön kylään kuuluvan *Setälän* kartanon lähellä *Tokkeenmäessä* kymmenkunta hautakuoppaa. — Pari sataa syltä tästä itäänpäin kohoaa *Rannan* talon maalla peltojen keskellä korkea,

¹⁾ Katso: *Luetteloita Suomen Muinaisjäännöksistä I*, s. 24.

soukka ja soikea mäen harjanne, nimeltä *Arivannan mäki* eli *Pitkäntahtman mäki*. Tämän mäen kummallakin syrjällä on hautakuoppia; varsinkin mäen itärinteellä olevat kuopat ovat kauniisti vierekkäin, syvälle laskeuneita.

Täältä tulemme *Santtion* kylään, joka on korkealla mäellä aivan meren rannalla. Täälläkin on muutamia vanhoja hautoja. Kylästä puoli virstaa pohjoiseen päin on *Huidan* talon *Jokinuitun* vainiossa pieni mäennyppylä peltojen keskellä. Mäellä on ympyräinen noin kuutiokynnäräisistä ja vähän vähemmistä *kivistä laskettu kehä*, 8 kyynärää läpimitaten; muutamia kiviä on kehän keskelläkin. Tämä siis on sitä lajia hautoja, joita on kivikehillä merkitty. Kylän väki tietää kertoa, että tässä on usein nähty „mettumaari ja juhla-öinä“ tulenliekkien tuikuttavan. — Lähempänä kylää *Hellan* talon *Soihun vainion* keskellä on pienen mäen etelärinteessä hautakuoppia, joista pari on laskeutunut lähes 1 kyynärän syvyykselle kololle. Lähempänä taloa, saman talon tuulimyllyn vieressä korkealla mäellä, on taas hauta, joka on *kivikehällä ympäröity*; kehä on 12 jalkaa läpimitaten. Kehän ympärillä on muutamia kehällä varustamattomia hautakuoppia. Tämä mäki on ainoastaan parin sadan sylen päässä meren rannasta. Nämä kivikehillä ympäröidyt haudat, varsinkin ensinmainittu, ovat aivan saman muotoisia kuin Euran pitäjässä *Kukonmäessä* olevat haudat, joista professori J. R. Aspelin kesällä 1879 löysi varhemman rautakauden kaluja¹⁾. Mahdollista siis on, että nämäkin ovat jäännöksiä varhemmalta rautakaudelta.

Rohdasten kirkon kylässä taas tavataan ainakin 3 hautakuoppaa *Enolan* talon *Suomentaustan* eli *Myllyvainion* mäessä; samoin on hautakuoppia, vaikka epäselviä, lähellä äskenmainituita kuoppia *Junkolan* talon *Kotovainion* mäessä. Muuten Rohdasten kylässä kerrotaan, että aika aion on kylän mailta löydetty vanhoja *miekköjä*, joista on puukkoja ja sirppiä tehty. — Edelleen kun kuljemme etelään päin, tulemme *Valkaman* kylään. Täällä on *Ali-Karrun* talon *Talvakon* vainiossa, aivan kylän vieressä, pieni mäki ja siinä ainakin 5 hautakuoppaa; yhtä näistä kuopista oli hiljattain kaivettu, ja huomattiin, että siinä oli „liikutettua multaa“.

Vielä tavataan *Radansuun* kylän *Siuttilan* talon *Kotovainiossa*

¹⁾ Vertaa *Kertomus Ulvilan k. kunnan muinaisjäännöksistä. Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk. Häftet 33, s. 43—45.*

kellarin vieressä vanhoja hautoja. Tässä oli ennen muinoin ollut hautoja enemmänkin, mutta niitä on hävitetty kun mäen saarekettä on vähitellen pelloksi tehty.

Nyt on meidän siirtyminen mantereelta luodoille¹⁾.

Luodon eli varsinaisen „Pyhän maan“ kirkon lähellä kedossa tiedetään olevan vanhoja hautoja, mutta luultava on, että nämä haudat, näin lähellä kirkkoa ollen, kuuluvat „kirkolliseen“ aika-kauteen. — Kirkon vieressä olevan *Pyhänmaan* kylän *Pöglän* talon riihen takana mäessä on hautakuoppia ja tästä oli joku vuosi sitte maata kaivettaissa löydetty vanha raha, joka oli annettu „Helsinki-iläisille“, kuten kerrottiin. Rahan löydöstä ehkä voinen päätätä, että nämät ovat pakanuuden aikuisia hautoja? Myöskin *Impun* talon *Hangan* vainion syrjässä on muutamia hautakuoppia.

Kuivirauman kylässä, kun *Soran* talon kartanon viereen mäkeen kellaria tehtiin, oli tavattu hiiliä ja liikutettua maata paria kyynärää syvällä.

Heinäksen kylässä *Viinikan* talon maalla, *Isänkansan* vainion syrjässä tasaaisessa ja pehmeässä hietakankaassa on 60—70 hautakuoppaa; kaikkien kuoppain pituussuunta on sama, vaikka ne muuten eivät ole säännöllisissä riveissä. Muutamia kuoppia oli kaivettu, mutta ei ollut niistä muuta tavattu kuin multaa, joka oli mustempaa kuin ympärillä oleva hietä. Viinikan isäntä kertoi, että tähän on „nuhjasodan“ aikana ihmisiä haudattu. — Hautapaikan laatuun katsoen nämä haudat kenties ei ole pakanuuden aikaisia. Ehkä oli tämä kangas kylän hautauspaikkana kristillisyyden aikana, silloin kun Pyhässämaassa ei vielä ollut kirkkoa, sillä luodoilta on usein peräti vaikea ruumiita mantereelle kulettaa. Tämän hautauspaikan ala on noin 20 syltä pitkä, 15 syltä leveä. Saman vainion syrjässä mäellä on kaksi pientä, 2 kyynärän korkuista kivi „pyröä“; nämä tosin eivät ole lähellä meren rantaa, mutta pienuuteensa katsoen eivät ne taida hiittenkiukaitakaan olla.

Heinäksen ja Kaurion luodon välillä olevan *Katarauman* rantakalliossa on paljo *puumerkkejä ja vuosilukuja*, joita venemie-

¹⁾ Eräänä jotenkin tuulisena päivänä menin Santtiolta, tuon puolen penikulmaa leveän salmen ylitse, joka Pyhänmaan saaren eroittaa mantereesta. „Laskemassa“, kuten täällä sanotaan, oli minua vanha „merikarhu“, joka ikänsä pitkän oli aalloilla kiikkunut. Bomarsundin linnassa kertoi hän olleensa silloin kun Englantilaiset sen valloittivat, sieltä oli hän joutunut vangiksi Englantiin, josta vasta rauhan tultua pääsi pois.

het ja kalastajat ovat hakanneet. Tätä vuosisataa vanhempia vuosilukuja ei niissä tavata, eikä mitään merkillisempiä merkkiä. Tuollaisia kalastajain hakkaamia vuosilukuja ja nimimerkkiä on lukemattomissa kallioissa saaristossa.

Heinäksen luodolla on toinenkin kylä, *Kursila*. Tähän kylään kuuluvan *Setälän* talon *Kesk'vainion* keskellä on kivinen mäki, jossa näkyy 4 selvää hautakuoppaa. Nämäkin taitavat olla kristinuskon aikuisia hautoja, sillä kylässä kerrottiin, että silloin kun Pyhässämaassa ei kirkkoa ollut, hautasivat Kursilaiset kuolleensa kukin omalle peltosaralleen. — Kun näiden iästä ei kuitenkaan ole aivan varmaa tietoa, olen ne luetellut puheena olevan aikakauden muistoja kertoessani.

3. Juutin eli Ryssän uunia. Tämän lajin muinaisjäännöksiä, joita tämän kihlakunnan saarilla tavataan, on minun luettelemisen erityisessä osastossa, koska ei ole vähääkään tietoa, mihin aikaan ne juuttavat juurensa. Nämä uunit, joita toiset sanovat Juutin tahi Juutilaisten uuneiksi, toiset Ryssän uuneiksi*), ovat tehdyt miehen nostannaisista ja vähä pienemmistä kivistä; ne ovat kahden kyynärän pituisia ja levyisiä, 1—1½ kyynärän korkuisia. Pesän suu on 2—3 korttelin levyinen, 2 korttelin korkuinen; pesän pohjana on kallio, päällys on täytetty pienemmillä kivillä, niinkuin riihen ja saunan kiukaissa (kuva 10). Pesässä voipi tavata vieläkin hiiliä ja kivistä voipi nähdä, että niitä tuli on nuoleskellut. — Tällaiset uunit ovat metsää kasvavilla kallioilla lähellä meren rantaa, tavallisesti monta yhdessä ryhmässä, muutaman sylen päässä toisistaan.

Kuten jo mainittiin, sanovat muutamat näitä „Juutilaisten“ tekemiksi, muutamat Ryssän; toiset kertovat että Venäläinen merisotaväki on niissä leipiään paistanut, toiset taas että Venäläiset niiden päällä ovat kylpeneet; kumpaistakin tarkoitusta varten luulisi näiden olleen liian pieniä. Kalastajain rakentamiksi näitä ei kukaan luule.

Käymme katsomaan muutamia paikkoja, joissa on tuollaisia uunia. Me pysähdyimme viimeksi Kursilan kylään; siitä on meidän veneellä meneminen neljännes virstaa leveään Kursilanrauman ylitse *Kammelaa*n. Täällä sanottiin kylän vieressä vuorella olleen

*) Ryssänuuneista (Ryssugnar) Uudellamaalla vrt. A. O. Freudenthal, *Öfversigt af östra Nylands fasta fornlemningar. Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirja I*, s. 67, kuv. I, 2 ja 3.

uunia, mutta nyt olivat ne jo aivan hävinneitä. Kammelasta tulomme *Etväsiin*. Näiden luotojen välinen salmi on eräästä kohdasta niin soukka, että siihen on voitu silta rakentaa. Etväsen (Edväsen) ja seuraavan luodon eroittaa puolen (yhden?) virstan levyinen *Luparauma*. Rauman rannalla, *Vindrin* (Vinterin) kurkun kohdalla on korkea metsää kasvava *Lupavuori*. Aivan lähellä Rauman rantaa on kaksi Ryssän uunia, lähellä toistaan ja edempänä vuorella tapasin 7 uunia noin tynnyrinmaan suuruisella alalla.

10. Juutin eli Ryssän uuni.

Kaikki uunit eli kiukaat ovat enemmän tahi vähemmän hajaantuneita, useasta on pesän katto sisälle pudonnut, mutta pesän suu oli vielä monessa kiukaassa eheä.

Kansa kertoo, että Luparaumassa on „Ison Ryssän aikana Venäläinen vahtilaivasto maannut.“

Luparauman toisella puolella on kaunis *Kukaisten* saari, jossa myöskin on meren rannalla muutamia hajonneita Ryssän uunia. Samoin on sitä seuraavassa *Ylötyn* luodossa, joka kuuluu Uudenkirkon alueeseen. Edelleen etelään päin tavataan niitä Kustavin

pitäjän luodoilla. — Ulvilan kihlakunnan saaristossa tapasin tällaisia unia Rauman pitäjän edustalla, Heinäluodolla ja Pihluksen luodolla, sen pohjoisempana en sellaisista mitään kuullut.

4. Tarinoita hiisistä ja jättiläisistä. Jos missään on ollut hiisiä ja jättiläisiä, on niitä ollut tässä pitäjässä, jota emme nyt uskalla „Pyhäksi maaksi“ sanoakaan. Rihtiniemeltä sanotaan niiden marssineen maalle ja siitä levinneen ympäri seutuja. Ei ole vielä kukaan Rihtiniemeltä *kääkkänäiset* (= hiidet) loppuneet, sillä kerrankin jouluamuna kun suntio meni kirkkoon, näki hän Rihtiniemeltä tulevan hiiden väkeä niin pitkän jonon, ettei kumpakaan päätä näkynyt. Rohdaisten kirkosta joku matka etelään päin on *Rajakiven mäki*, jonka ylitse maantie kulkee. Tämä mäki on alituinen hiitten ja kummitusten asunto. Ken hyvänsä kulkee sen ohitse yöllä kello 12, näkee siinä aina joitakin kummituksia. Niinpä näki siinä erään talon emäntä mustan kellokaula hevosen ahkerasti ruohoa syövän, mutta kun emäntä tuli hevosen kohdalle, katosi se yht'äkkiä. Toisen talon „isäntä“ taas näki pienen hevosen, pienet rattaat ja pienen miehenkin, jotka myöskin silmänräpäyksessä katosivat; on siinä nähty koko hyppyjoukkoja ja itse kirkkoherra on siinä nähnyt tulen tuikuttavan, tietysti yöllä kello 12. Arvellaan että kääkkänäisillä tässä on mieluinen asuinpaikka siitä syystä, kun siihen on eräs itsensä hukuttanut haudattu.

Ylikylän Eitun talon maalla Neitseen¹⁾ kalliolla asui jättiläisneito; hänellä oli tapana huvikseen „munkkia“ lyödä ja hänen leikkikalunsa, useita parin kyynärän korkuisia kiviä ja yksi suurempi kivi „säilytetään“ vielä kalliolla muistona immestä.

Kun ihmisiä jo asui täällä, lupasivat hiidet tehdä sillan luodolta Santtiolle 2 virstaa leveän salmen ylitse, jos olisi heille annettu yksi ruoka-ateria, mutta kun sitä ei voitu antaa, jäi silta tekemättä. Samoin aikoivat hiidet Heinäksestä *Marimppan* vuorelle (Uudenkirkon puolelle) rakentaa sillan, kenties sitä myöten päästäkseen *Marimppan* vuorella asuvaa „hiitten piikkaa“ kosimaan, mutta „sattuneesta syystä“ jäi tämänkin sillan rakentaminen sikseen.

Heinäksen ja Hauk'harjun välillä olevaa vettä sanotaan *Velhovedeksi*, syystä, että siinä taikka sen tienoilla asui suuri

¹⁾ Sana „neitseen“ lausutaan Rauman murteessa niin että „t“ ja „s“ kuuluvat niinkuin tylsä „s“.

velho. Kun tämä velho sai seudulta kyydin kuten muutkin kääkkänäiset, jätti hän avaimensa — luultavasti taika-avaimensa — Velhovedessä olevaan pieneen luotoon, joka siitä on saanut nimen *Avainkari*. Tämä kari on näillä seuduilla suuressa maineessa; siinä luullaan olevan suuria aarteita kätkeytyneinä ja sen keskustaa on lukemattomat kerrat kaivettu, mutta aarteita ei saada käsiin, sillä niitä vahtii merihirviö nimeltä „Tumplari“¹⁾.

Rohdasten kylän paikka oli myöskin hiisien asuma. Siellä heillä oli kirkkona suuri kivi, jota sanottiin *Impun kirkoksi* (vrt. s. 8); mutta sitte kun kylään oikea kirkko saatiin, lakattiin kiveä kirkoksi sanomasta.

Kun sitte ihmisiä tuli asumaan näille seuduille, tulivat nekin tässä hiisimaassa niin hiisimäisiksi ja pahoiksi, että tätä paikkakuntaa ruvettiin nimittämään *Pahaksi maaksi*. Pahamaalaiset olivat kaikkein merellä kulkijain kauhistuksena, sillä he ryöstelivät ohitse kulkevia laivoja. Täytyipä tämän pahuuden parantamiseksi keino keksiä. Tuotettiin pispa siunaamaan tätä pahaa paikkaa. Pyhänmaan luodosta *Kettin* kylän kohdalla pistäytyy mereen noin virstan pituinen soukka niemen suikale, nimeltä *Pampperin* niemi. Tämän niemen päässä nousi pispa maalle ja sitä paikkaa sanotaan vieläkin *Pispan haminaksi*. Kun sitte pispa rupesi „Pahaa maata“ siunaamaan, „seilasivat hiidet *punaisilla paasilla* Pampperin niemen nokasta merelle“, kuten tarinan sanat kuuluvat. Kun nyt hiisistä oli päästy, toivottiin, että tavatkin Pahassa maassa parantuvat ja muutettiin paikkakunnan nimi *Pyhäksimaaksi*.

5. Asutustarinoita. Samoin kuin hiidet, samoin muutkin asukkaat Pyhäänmaahan tulivat mereltä päin; niin tarinat kertovat. Kun tulijat näkivät kauas mereen pistäyvän niemen, sanoivat he: „Tuolla on rihtisti (= varmasti) niemi“. Siitä sai Rihtiniemi nimensä. Kertoja²⁾, joka tämän asutustarinan selvemmin kertoi, sanoi että Rihtiniemellä asui silloin „pakanaita“; täällä tuli tapelu, pakanat voitettiin ja haudattiin Riht'niemeen. Mutta ennenkun jatkamme kertomusta asutuksesta, on tässä mainittava eräs muinaisjäännös.

¹⁾ Tämä nimi nähtävästi johtuu pyöriäisen eli merisian (*delphinus phocaena*) ruotsalaisesta nimestä „tumlare“. Olisiko näilläkin seuduilla pyöriäinen nähty? V. 1815 se nähtiin Kemijoessa. *Åbo Tidn.* 1815, n. 148. Espoon saaristossa 1847. *Helsingfors Tidn.* 1848, n. 25, vrt. 1847, n. 96.

²⁾ Kauhianpään kylän räätäli Jakobson.

Lähellä Riht'niemen taloja, kuivalla hietanummella, on kivistä laskettu ympyrä, nimeltä *Vihityn maan rinki*. Ympyrä on 10 kyynärää läpimitaten ja sen keskellä on toinen kivistä laskettu ympyrä, 3 kyynärää läpimitaten; iso kuusi kasvaa nykyään ympyrän keskellä. Tästä Vihityn maan ringistä on noin parisataa sylvä meren rantaan ja siellä on kallio, nimeltä *Pispan kallio*. Vihityn maan ringistä tiedetään monessa kylässä puhua ja joku tiesi kertoa, että eräässä laivassa, jossa myöskin pispa matkusti, kuoli viisi henkeä, jotka pispa tähän hautasi. Siitä nimet Pispan kallio ja Vihityn maan rinki. Mahdollista voipi myöskin olla, että tämä paikka on vanhuuteen ollut talon vihittynä hautausmaana. Riht'niemeltä käypi hietaharjanne Laitilan rajoille Ropan kylään asti. Tätä harjannetta kulkivat tulijat Laitilaankin. Ropan kylän ja Untamalan välillä soissa sanotaan vieläkin tuntuvan hirsiltoja, joita seudulle tulleet asukkaat rakensivat. Tämä tie oli myöskin kirkkotienä silloin kun Pyhästä maasta Untamalan kirkkoa käytiin. Mutta tarina jatkaa. Tulijoilta pääsi kukko lentoon ja pysähtyi siihen, missä nyt on Kukolan kylä; siinä sen alku. Reijalassa (Reitulassa) näkivät he *reenjalaks*; siitä sen kylän nimi. Kaunissaaren luona huudahtivat: ah kuinka kaunis saari! ja asettuivat siihen asumaan. — „Vanhat ovat kertoneet“, sanovat nykyiset asukkaat, että täällä ennen „paatit“ uivat Puntarin myllyn paikalle asti, johon nyt on puoli virstaa lähimmästä lahden perästä. — Rannan talon *Luodon* maassa sanotaan kasvaneen sellaisia honkia, että kolmesta puusta tuli koko torpan kartano. — Saman Rannan talon *Ilav'ahon* metsässä on kallion luola nimeltä *Ilavan kellari*, sieltä sanotaan löydetyn „vakun“ (= kehdon) kappaleita, jotka olivat jäännöksiä „ison Ryssän“ ai'oilta, kun asukkaat siellä olivat sotaa paossa (vrt. edell. s. 26).

Nihdiön Setälän talo sanotaan olevan vanhin asutus näillä seuduilla. „Vanhat“ olivat tienneet kertoa, että talossa oli vaan yksi ainoa kolmisylehinen huone, joka oli jaettuna neljään osaan: yhdessä osassa asuivat ihmiset, toisessa elukat; toiset kaksi osaa olivat ihmisten ja elukkain ruoka-aittoina. Muuten oli tälläkin seudulla vanhuuteen elänyt rosvoja, jotka ryöstelivät merellä kulkevia laivoja. — Hirs'lahdella nähtiin hirsi lahdessa, ja siitä seikasta tuli paikalle nimi. — Santtiolla juoksi „santainen“ puro eli oja ja siitä sanotaan tulleen sen paikan nimi, Sant'oja, Santtio. Hiitten kylässä Rohdasissa oli niin paljo rosvoja, ettei niiden kanssa

tultu toimeen, ennenkun kylään siunattiin kirkon sija, johon sitte myöhemmin kirkko rakennettiin. — Valkaman kylässä oli hyvä laivavalkama ennen, kun enemmän vettä oli. — Kauhianpään kylän tiloilta oli saatu kala, jolla oli „kauhian suuri pää“. — Kirkkoherran virkatalossa on eräs nykyään aivan kuiva niittu nimeltä *Hauenkuono*. Kerrotaan, että niittu oli ennen meren pohjana ja oli siinä niin sakeassa haukia, että kuonot vaan veden pinnalla välkkyivät. Kauhianpään kylän alkuasukkaina oli, tarinan mukaan viisi veljestä, Olli, Knuutti, Niku, Pirvo ja Pekka; heidän nimillään vieläkin nimitetään kylän talot, paitsi Pekan taloa, jota ruvettiin „Karkiksi“ sanomaan, siitä syystä, että Pekka-veli oli aina vastahakoinen toisten tuumiin suostumaan.

Saaristossa kerrotaan paljo veden laskemisesta, joten monet raumat luotojen välillä, joissa „vanhat“ ovat kalastaneet ja „paateilla seilanneet“ ovat nyt joko aivan kuivuneet tahi kuivumaisillaan. Useain sellaisten salmein ylitse on siltoja rakennettu ja niiden raumain ylitse, joissa ei siltoja ole, ei myöskään voi venheellä soutaa, kuljetaan kesällä paljain jaloin. — Tällaista kulkutapaa sain minäkin kokea, kun menin Kukaisista Ylötyn luodolle; seurasin muutamia Ylöttyläisiä, jotka olivat Kukaisissa olleet eräässä huutokauppa tilaisuudessa. Tultiinpa niin erään leveänlaisen rauman rannalle, jossa ei näkynyt minkäänlaisia ylikulku-neuvoja, mutta vähääkään arvelematta kiversivät miehet kaatioinsa torvet polvien yläpuolelle, naisväki taas vähän liepeitensä kohotti ja niin otettiin virkistävä jalkakylpy keski matkalla.

Pyhänmaan luoto eli Kirkkoluoto ja Pitkäluoto, joita nyt ei mikään vesi eroita, sanotaan ennen olleen erillään; vanhain kertomusten mukaan olisi purjehdittu ohitse *Salimäen*¹⁾, joka on lähellä Pitkänluodon kylää, Juhaninmereen, niinmuodoin koko luodon läpitse. — Etväsissä kerrotaan, että ennen on veneillä soudettu Kleemolan kartanoon asti; nyt on sen ja meren välillä puolelta virstalta peltoja ja niittuja. Tämän kylän lähellä, Sotkan talon maalla, on *Kirkkoranta* niminen paikka. Siinä on kalliolla noin 100 neliösylen laajuudelta 2 à 3 kyynärän vahvuudelta hietaa, mutta ei mitään muuta nähtävää. Mahdollisesti on tämä ennen ollut kylän hautausmaana.

Kammela, Etväis ja Kukainen ovat ennen kuuluneet Uudenkirkon pitäjääsen, mutta 1864 muutettiin ne Pyhänmaan yhteyteen.

¹⁾ *Saliksi* sanotaan täällä verkkohuoneita.

Kukaisten luoto oli Ruotsin vallan aikana kruunun hevoshakana. *Vanhatupa* nimisessä talossa Kukaisissa säilytetään vielä vanha kauppakirja, jonka mukaan kuningas Kaarlo XII, Liivin maalla Laijusten linnassa ollessaan käski myöä „Kukaisten luodon Markus Juhanoille 40 talerista, koska sodan ollessa tarvittiin paljon rahoja“. Kauppakirjan alle ovat kirjoittaneet „på Cansli embetets vegnar: Fabian Vrede, J. C. Fleming, H. P. Vinge, Stockholm Anno 1704“.

Maa tällä luodolla sanotaan sisältävän niin paljon salpietaria, että se maan pinnalle kihoilee; sitä olivat sotamiehet ennen hevosia paimentaissaan koonneet suuret määrät ja nykyiset asukkaat vakuuttivat, että vieläkin toisinaan perunoita kaivettaissa nähdään sitä maassa siian mädin kaltaisena.

11. Pyhämaan Luodon vanha kirkko.

6. Kirkot. Pyhämaa erotettiin Laitilasta 1639 ja todenmukaisesti siitä aiasta, jos ei jo ennenkin, on täällä ollut oma kirkko. Ensimmäiseksi kirkoksi täällä sanotaan luodon puukirkkoa, joka vieläkin seisoo puoli seiniinsä saakka maahan vajonneena; nähtävästi viimeisiä virsiänsä veisaten. Tämä kirkko on ainoastaan 36 kyynärää pitkä, 15 kyynärää leveä (kuva 11). Sisältä on sen seinät ja katto täpösen täynnä maalauksia, joita

Muinaismnisto Yhdistyksen taidehistoriallinen lähetyskunta on kuvannut. Kuvauksilla ei liene mitään taiteellista arvoa, sillä esimerkiksi katossa peräkkäin olevat kaksitoista leveähelmaista enkeleä eivät juuri ole viehättävän näköisiä.

Kuorin ja alttarin muusta kirkosta erottaa laattiasta kattoon ulottuva väliaitus, jossa olevat pienet luukut näyttävät ikäänkuin olisivat ripitysaukkoja olleet, jos ehkä kirkko oli jo katolisuuden aialla käytettävänä. Tämän väliaidan, joka muuten on monilla kuvauksilla kaunistettu, yläosassa on suurilla kirjaimilla maalattu lause: „Guth var mig nådehaf efter Dina godhet“. Alttaripöydän alla on karvainen karhunnahka vielä hahmollansa, vaikka laattia koko kirkossa on aivan pilalle lahonnut ¹⁾. — Historiallisessa museossa säilytetään Pyhämaan kirkosta v. 1874 lahjoitettu alttarin esirippu, eräs kuusijakoinen gobelinikutomus, jossa on kuvattuna Esther ja Ahasverus Kustaa Vaasan aikuisissa puvuissa sekä kaksi aatelisvaakunaa. Kirkossa säilytetään pieni tykki ja ruotsalainen miekka.

Tämä Pyhämaan luodon vanha kirkko on mainio uhrikirkko, meren hädästä pelastaja. Pyhämaan kirkkoherran ilmoituksen mukaan tulee tälle kirkolle vuosittain monia rahalahjoituksia nimittäin ilmoittamattomilta henkilöiltä milloin Turusta, milloin Ruumalta, Porista, Vaasasta y. m. — Monia kertomuksia jutellaan kuinka merimiehet ovat pelastuneet silminnähtävästi uhkaavasta kuolemasta, kun ovat tälle kirkolle uhria luvanneet. Niinpä eräskin laivakapteeni merihädässään ollessaan lupasi Pyhämaan kirkolle 100 markkaa, jos laiva pelastuu. Laiva ja sen väestö pääsikin hädästä vahingotta, mutta katteini ei muistanutkaan suorittaa lupaustaan. Sama katteini joutui toisen kerran meren hätään; silloin muisti hän kauhulla, ettei hän ollutkaan täyttänyt entistä lupaustaan kirkolle; hän lupasi tällä kertaa Pyhämaan kirkolle kaksi sen vertaa kuin edellisellä kerralla, sekä täyttää entisenkin lupauksensa jos pelastuisi, ja kohta tyyntyikin myrsky. Katteini täytti lupauksensa. — Kertomuksen mukaan oli joku höyrylaivan Österbottenin palossa ²⁾ luvannut rahalahjan tälle kirkolle ja kohta tulikin kolme pientä höyrylaivaa matkustavia pelastamaan.

¹⁾ Muutamaa päivää ennen kun minä tulin Pyhämaanmaahan, oli tohtori Kyrklund ollut kaivamassa vanhaan kirkkoon haudattuja ruumisten luita; tästä olivat Pyhämaalaiset kovin pahoillansa.

²⁾ Höyrylaiva Österbotten paloi lähellä Reposaaaren satamaa Elokuulla.

Muutaman sylen päässä tästä vanhasta puukirkosta, on Pyhänmaan luodon nykyään käytettävä kivikirkko, joka on valmistunut vuonna 1804. Kirkon kelloista on vähempi valettu 1782, suurempi 1810, Tukholmassa. Kirkon koristuksista on merkittävien ehtoollisen asettamista kuvaava törkeästi maalattu alttaritaulu, jossa pääsiäislammas makaa vadissa jalat kamalasti pystyssä.

Mantereen puolelle, Rohdasten kylään, rakennettiin kirkko 1688, ja silloin oli tarinan mukaan tässä kirkkokunnassa vaan 500 henkeä.

Pyhässämaassa ja sen lähipitäjissä sanotaan luodossa olevaa Pyhänmaan kirkoksi ja mantereella olevaa Rohdasten kirkoksi. Niin ikään puhutaan vanhoissa kirjoituksissa aina Pyhänmaan ja Rohdasten (tahi Rohdaisten) kappelista ja seurakunnasta. Nykyinen Rohdasten puukirkko on rakennettu 1758. Tarina kertoo, että kirkko aiottiin rakentaa lähemmäksi Rohdasten kylää, mutta hirret aina yöllä menivät sille niemelle, jolla kirkko nyt seisoo. Kirkossa on viimeistä tuomioa kuvaava suuri taulu, jossa on seuraava kirjoitus: *Viimeinen duomio. Iumalalle cunniaxi hänen huonellens Caunistuxexi niille Iumalata pelkääväisille lohdutuxexi ja patunelle syndisille joxicuxi varoituxexi on General Gevaldiger Lieutenant Simberg tulduans Sazan sodasta kitollisuuden merkixi ynnä seuravaisten sotamiesten kanssa nimittäin n:o 47 Ugberg, n:o 50 Gefvind, n:o 51 Enberg (y. m. nimiä). Tälle Rohdaisten herran huonelle Pyhänmaan Pitäjäsä tämän Sazan malle malatun taulun lahjoittanut vuona 1762 Joh Asler Pinxit Siemdic. — Kirkon vähemmässä kellossa on kirjoitus: *Guten I Stockholm Af Ionas Wulff Bin (Wulffben?) 1696 Till Pyhämaa Församling och Rodais Capell uthi Pastori Iacobi Leistenius Tidh.* — Isompi kello on valettu tällä vuosisadalla.*

Kirkon arkistossa on kuningatar Kristinan kirje vuodelta 1641, jossa kirjeessä Pyhällemaalle vahvistetaan pastoraatin oikeudet. — Tililaskuja on arkistossa v:lta 1693. Mitään merkittäviä asiakirjoja ei ole kirkon arkistossa *).

1874. Tämän kirjoittaja oli tuossa hirveässä palossa saapuvilla ja totta on, että kolme höyryvenettä pelasti ne matkustajat, jotka palosta hengissä pääsivät.

*) Hauska kertomus on „Yxi wissi ja totinen Relatio eli selitys Pyhänmaan Seuracunnan (: nijn cuin se nyit erinomaisex seuracunnax cutzutan :) ensimmäisestä Fundamentist ja kirkon Perustuxesta“, joka on jukaistu kirjassa *Bidrag till kannedom af Finlands natur och folk XXXVIII, s. 187—190.*

7. Sotamuistoja. Englantilaisten retkistä v. 1854 on saaristossa paljon kertomuksia, vaikka ei juuri missään suhteessa merkittäviä. Myöskin kerrotaan Venäjän laivaston olosta tässä saaristossa. Edellä on jo mainittu, että Venäläisen merisotaväen tekemiksi muutamat sanovat edelläkerrotuita „Ryssän uunia“. Niin kerrottiin, että Luparuomassa, Etvästen ja Kukaisten välillä on Ryssän vahtilaivasto ollut. Lupavuoren syrjässä, noin 2 syltä korkealla veden rajasta, on neljän neliösylen laajuinen kuopalle laskeunut paikka maanpinnassa; tätä sanotaan *Ryssän haudaksi*.

Kun itämaisen sodan aikana meri tuli rauhattomaksi, olivat Uudenkaupunkilaiset vieneet laivojaan suojaan Kursilanraumaan, Kammelan ja Kursilan välillä, mutta siinä Englantilaiset ne polttivat. Sanotaan vielä laivain pohjia näkyvän rauman pohjassa.

Lähellä Kursilan kylää metsän rinteellä on 75 kyynärää pitkältä hajonnutta kiviaitaa, jonka kummastakin päästä eroaa 18 kyynärää pitkät kappaleet samallaista kiveystä. Tämä näyttää olleen joku sotavarustuspaikka ja sellaiseksi kylän väkikin sitä arveli, vaikka ei varmuudella tietty, milloin sitä olisi käytetty.

Torppari *Majamaa* Uuden kirkon saaristossa sanottiin täällä olleen Englantilaisilla „tulkkina“ ja oppaana. *Majamaa* oli mennyt Englantilaisten kanssa *Raudasten maan* torppaan ja kysynyt torpan ukolta: „Onko sinulla hyviä tuoreita kaloja?“ — „Kyllä minä sinulle annan tuoreita kaloja, sinä isänmaan pettäjä!“ oli Raudasten maan ukko vastannut ja siepannut pyssynsä, aikoen ampua *Majamaan*, mutta Englantilaiset olivat ottaneet hänet kiinni ja sitte ryöstäneet torpan puulle paljaalle. — Kammelassa suurempi joukko Englantilaisia oli noussut maalle ja ammuskelleet kivääreillä, niin että kylän väen täytyi paeta. Lampaat ja muut syötävät elukat olivat viholliset joka paikassa korjanneet, missä vaan niitä käsiinsä saivat. — Myöskin Ölkkyissä Uudenkirkon puolella olivat Englantilaiset ampumalla karkoittaneet kylän väen asunnoistaan. Valtalan vanha pappakin oli lähtenyt pakoon köntimään; mennessään oli pistänyt kätensä takkinsa lakkariin ja siellä tuli hänen kou-raansa kiväärin kuula, jonka englantilaiset olivat lakkariin ampu-neet. „Kylläpä pahat ampuvat tarkkaan“ oli ukko päättänyt ja heitti pakenemisen sikseen, eivätkä Englantilaiset olleet hänelle mitään pahaa tehneet.

Muinaiskaluja ei ole tietääkseni ensinkään saatu Pyhästämaasta. — Edellä on mainittu, että Rohdasten kylässä sanotaan löydetyn miekkoja ja keihäitä, joita voipi päättää pakanuuden aikaisista haudoista esiin tulleiksi, mutta ne löydöt ovat kaikki hävinneet. Samaten kerrotaan Ropon kylän mailta löydetyn *miekkoja* ja *keihäitä*, mutta nekin ovat kaikki sirpeiksi ja puukoiksi tehty; niin kerrottiin. Pyhänmaan luodolta oli torppari Otanpää löytänyt torppansa kohdalta meren rannalta tykin kuulan, jonka läpimitta on 3 tuumaa.

Santtion kylän Hellan talon isännän auran vannaasen oli *Meh'niitun* vainiossa tarttunut raha-arkku, jonka sisällyksestä ukko tuli upporikkaaksi. Tästä tapauksesta on jo 80 vuotta aikaa kulunut. Syksyllä 1884 löyttiin Kursilan Kalkkarin Pajamäen vainiosta 185 keskiäikäistä hopearahaa, jotka yliopisto lunasti.

Varhokylässä on kalliolähde, jonka vesi parantaa monellaisia tauteja. Saman kylän mailla on suuri kivi, nimeltä *Pahajärven kirkko*, jonka halenteessa oli oltu isoa ryssää paossa. — Omituinen seikka, että täällä on tuollaisia isoja kiviä kirkoiksi sanottu, niinkuin tässä mainittu ja edellä mainittu Impun kirkko. Olisikohan näillä kivillä muinaisina aikoina uskonnollisia menoja pidetty?

III. Uudenkirkon pitäjä ja Uudenkaupungin maaseurakunta.

Uudenkaupungin ympäristöllä on pieni Uudenkaupungin maaseurakunta, taikka paremmin sitä sopisi sanoa „meriseurakunnaksi“, sillä suurin osa tästä seurakunnasta on meren saarilla. Tämän seurakunnan ympärillä, hevosen kengän muotoisena kaarena, on Uudenkirkon pitäjä; sekin ulottuu kummallekin puolelle ensinmainittua seurakuntaa mereen ja saaristoon. — Maanlaatu Uudellakirkolla on enemmän epätasaista, peltojen ja niittujen keskellä kohoilee mäkiä ja kukkuloita, joille talot ja kylät tavallisesti ovat rakennetut. Korkein kukkula on *Kuuavuori*, jolla on ollut Suomen rannikoita kulkeva sananlennätin-laitos.

Pitäjän läpitse luikertelee pieni Uudenkirkon joki ja muutamia pieniä järvilampiakin täällä pilkistelee.

Vanhemmista muinaisjäännöksistä, kivikauden ja varhemman rautakauden aikaisista on tämä pitäjä aivan köyhä; sitä vastaan on täällä runsaasti sellaisia kalmistoja joita ainakin ulkomuotoon katsoen voipi myöhemmän rautakauden aikuisina pitää. Kivikauden jäännöksiä ei täällä tietääkseni ole tavattu ollenkaan; varhemmalta rautakaudelta eli jättiläiskaudelta lienevät seuraavat jäännökset.

1. Varhempi rautakausi. Tältä kään aikakaudelta ei ole täällä monia muinaisjäännöksiä, enkä tiedä varmuudella, kuuluvatko neikään harvat muinaisjäännökset, joita tässä tulen luettelemaan, tähän aikakauteen. — Muualla olemme n. k. hiitten ja jättien töitä tavanneet korkeina kumpuina, täällä tapaamme sellaisia toisenlaisessa muodossa. Edellämainitun Velhoveden rannalla *Ölkysten* kylän mailla on korkea Marimppan vuori. Vuoren korkein kohta on laajalta pääkallon kokoisilla ja vähän suuremmilla kivillä peitetty; tähän kivikkoon on kaivettu aivan pyöreä kuoppa, jonka halkaisija on 15 kyynärää pitkä, seinät sisäpuolelta ovat aivan pystysuorat, 3—4 jalan korkuiset; kaivoksen pohjana on sileä kallio. Tällä rakennuksella on nimenä *Hiittenpiikain huone* (= hiitten tyttären huone). Kerrotaan, että Marimppan vuorella on ennen paljon hiisiä asunut ja tässä kammiossa ovat asuneet hiitten neitokset (kuva 12).

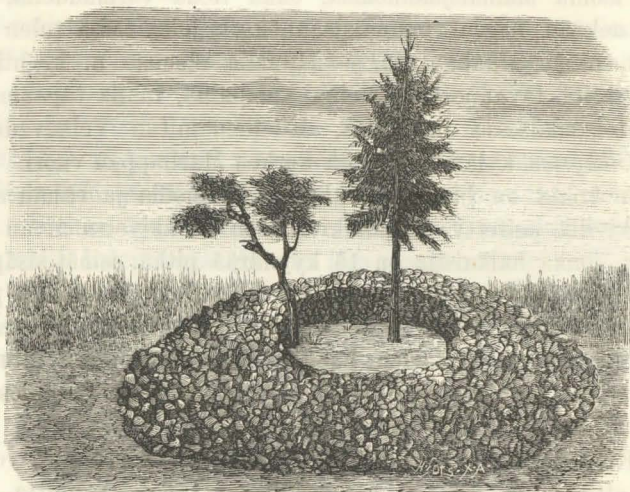
Kun tämä „huone“ on niin lähellä meren rantaa, voisi ajatella, että se on ollut joku varustuksen tapainen, mutta miksikä se sellaista tarkoitusta varten olisi tehty niin säännöllisesti pyöreäksi? Ei kuitenkaan luulisi sitä kenenkään suotta aikojaan tehneen, sillä sitä kaivettaisissa ei ole ollut aivan vähäinen työ. Paras lienee antaa sen rakentamisesta „hiisille“ kunnia, koska kansantarukin monta miespolvea on sen tehnyt.

Udestakaupungista 1 virsta Uudellekirkolle päin *Orivon* kylän *Postin* talon haassa, noin 200 sylvä talon kartanosta etelään päin, on *kivivare*¹⁾, 11 kyynärää pitkä, 6 kyynärää leveä ja 1 kyynärä korkea; kymmenen sylen päässä tästä on toinen lähes samallinen vare. Näiden välillä on maanpinnassa 4 kyyn. pitkä, 2 kyyn. leveä, 1 kyyn. syvä hautakuoppa, jossa nykyään kasvaa lähes miehen paksuinen koivu. Varmuudella ei voi näistä päät-

¹⁾ Tällä paikalla sanotaan oikeastaan „vareja“ yksikössäkin. Esim. yksi vareja, suuri vareja, pieni vareja.

tää ovatko „oikeita hiittenkiukaita“, vai vaan muita raunioita. Pari sataa sylvä näistä itäänpäin on niitun syrjässä mäessä 3 pientä „hiitten varejaksi“ sanottua raunioa, vähä vähemmät kuin edellämäinitut ja nämä näyttävät enemmän todellisilta hiittenkiukailta.

Täältä meidän on nyt muuttaminen pitäjän eteläsyrylle, Pehdon kylään. Täällä tavataan *Pietilän* talon *Isonmaan metsässä*, joka on noin 2 virstaa kylästä, kalliolla 3 hiittenkiukasta

12. Hiitten piikain huone.

lähellä toistaan; nämä ovat noin 15 kyynärläpimitaten, 2 kyyn. korkuisia, mutta kaikkia näitä on keskeltä kaivettu. Muuallakin näillä seuduilla arveltiin olevan samallaisia vareja, mutta eipä niistä varmuudella tiedetty. — Hiittenvareksi sanotaan myöskin lähellä Varhelan kylää *Kömpömpän* mäessä olevaa 15 sylvä pitkää kivikkoa, jota on ahkerasti kaivettu, kun luullaan sen aarteita sisältävän. — Muitapa kivivareja en tavannutkaan tässä pitäjässä.

2. Myöhempi rautakausi. Hautoja tältä aikakaudelta on Undellakirkolla runsaasti. Maanlaatu täällä onkin mitä sopivinta tuollaisiksi hautapaikoiksi; kauniita mäkitumpuja keskellä alangoita, joista monet arvattavasti vesinä aallehtivat puheena olevalla aikakaudella; sellaiset paikat näkyvät olleen mieluisia paikkoja kalmistoiksi esi-isillemme.

Lähemme pitäjän eteläsyryltä alkaen katsastamaan noita hautapaikkoja.

Pehdon kylän *Pietilän* talo sijaitsee korkeanlaisella mäellä. Tämän talon kartanon vieressä tuulimyllyn luona on vierekkäin 2 hautaa, joihin on kivistä tehty kumpu; ympäryskheässä on suurempia kiviä ja multaa. Kumpuun korkeus on 3 jalkaa ja toisen läpimitta on 18 kyynärlä, toinen on alalleen vähää vähempi. Toista näistä haudoista oli kaivettu; minäkin tuosta kaivettua paikkaa vähä liikuttelin ja tapasin siinä mustan mullan seassa *palaneita luusirusia* ja *palaneita saven* tai *saviastian palasia* sekä *hevosen hampaan*. Niitä lähetin muiden kalujen muassa museoon. Parin sylen päässä suuremmasta haudasta on epäselvää kiveystä kehän muodossa, osaksi maaperäisistä kivistä, osaksi liikutetuista; tämän kehän sisällä sanoo talon väki olevan aarninhandan, joka usein „palaa“. Mahdollisesti on siinäkin hauta. Mäen alla vainion syrjässä on pienempi mäkitönkkä, nimeltä *Pihlavan kallio*; siinä on myös hautakuoppa. Lähellä tässä, ison kiven vieressä, sanotaan myöskin olevan aarninhauta. — Samassa kylässä *Knuutilan* talon *Vierumäessä* eli *Ritamäessä* on myös muutamia hautakuoppia.

Tammiston kylä on Pehdon kylän naapuri. Tämän kylän *Köykän* talon *Kirkonloukkaan* vainiossa on pieni koivu ja kasvava mäki, noin 200 sylen päässä talon kartanosta. Mäessä on ainakin 10 hautakuoppaa vierekkäin; näitä kansa arveli „*Ryssän haudoiksi*“, mutta epäilemättä ovat nekin vaan vanhempia, eli Suomalaisten pakanuuden aikaisia hautoja.

Varhelan kylä on noin 3 virstan päässä itäänpäin kirkosta. Kylän talot ovat peltöjen keskellä kohoavilla mäkitumpuilla ja kylän ympärillä kohoilee useita mäkitukkuloita, joissa on hautoja (kuv. 14); epäilemättä on sellaisia kylän alla olevissa mäissäkin, ja kansa kertoo, että kylän alla, huoneiden perustuksia kaivettaissa, onkin vanhuuteen löydetty yhtä ja toista muinaiskalua.

Lähemme kylän pohjoispuolelta alkaen katsastamaan hautoja sisältäviä mäkiä.

Vestilän talon *Isossavainiossa*, noin sadan sylen päässä kartanosta, on 18–20 kyynärlä korkea, alalleen muutaman kappan alan suuruinen kivinen mäki, jossa on 7 hautakuoppaa. Sitä paitsi on mäen etelärinteellä useamman sylen pituinen ojanne, kaivettu aivan kiviseen paikkaan; tämäkin vanhaa käsialaa.

Pilpun talon Vähänvainion pölkässä, joka on edellisen mäen korkuinen, parinkymmenen sylen matkalla siitä, on useita hautakuoppia, muutamia 6—9 kyynärän pituisia, taikka kaksi ja kolmekin hautaa pääksytysten. Tätä mäkeä on osaksi pelloksi tehty ja siinä työssä monta hautaa hävitetty. Työmiehet sanovat niissä ei muuta tavanneensa kuin mustaa, pehmeää multaa. — Noin kaksikymmentä sylvä edellisestä on Sorkan talon vainiossa noin kaksikymmentä sylvä pitkä, kymmenen sylvä leveä ja 15—18 kyynärää korkea mäki, jonka itärinteellä on ainakin 12 hautaa. Nämä kolme edellämaintua mäkeä ovat melkein suorassa viivassa ja niiden itäpuolella on syvä alanko. — Näistä kun kuljetaan noin sataviisikymmentä sylvä etelään päin, tavataan taas edellämaintun Sorkan talon Haanvainion mäen etelärinteellä parinkymmenen sylen pituisella alalla ainakin 15 hautakuoppaa, muutamat näistäkin 9 kyynärän pituisia ja laskeutuneet lähes kyynärän syvyiselle kuopalle. — Edelleen näistä viisikymmentä sylvä, on saman talon Vohlion vainiossa peltojen keskelle jäänyt pieni mäen nyppylä, jossa on 2 hautakuoppaa; tästä on useita hautoja hävitetty kun mäkeä on pelloksi tehty.

Rekolan talon kartanon vieressä on ainakin 4 hautakuoppaa. Rekolan mäki on noin sadan sylen päässä länteen päin edellämaintusta mäestä. Rekolan naapurin Uudehtalon kartanon vieressä mäessä on luultavasti myöskin ollut hautoja, sillä kerrotaan, että siitä on vanhuuteen löydetty vanhoja rahoja; löytöpaikka on jo kymmeniä vuosia ollut peltona.

Varhelasta noin yksi virsta kirkolle päin on Kallelan kylä (kuva 14); tämän kylän Kollin talon Ylöluhdan vainion mäessä lähellä kylää on 2 hautakuoppaa. Toisia hautoja oli tässä kaivettu ja oli niissä tavattu mustaa multaa ja hiiliä. Kaksi vuotta sitte löydettiin tästä kylästä Pispän talon kartanolta navetan perustusta kaivettaissa isonmoinen varsiputkella varustettu keihäs suomalaista muotoa; keihään sain käsiini räätäli Landstedt'iltä ja toimitin sen museoon. Tässäkin näyttää siis kylän alla hautoja olevan.

Kallelasta kun kuljetaan runsas virsta kirkolle päin, tullaan hautarikkaasen Hallun kylään. Täällä tapaamme ensin Puontin talon vainiolla, noin sata sylvä talon kartanosta etelään, soukan viisikymmentä sylvä pitkän, kymmentä kyynärää korkean mäkiharjanteen, jossa on ainakin 8 selvästi näkyvää hautakuoppaa.

Taas noin sata sylvä tästä luoteesen on Suutilan talon Hankarin vainiossa laajempi, korkeanlainen mäki, jonka yhdellä puolella kiertele Uudenkirkon joki, toisella puolen on syvä alanko, joka samoin kuin joen alankokin on epäilemättä vielä myöhäisempinä aikoina veden vallassa ollut. Tällä mäellä, jyrkän rinteiden päällä, on kaunis, tasainen keto, jossa on, toisistaan yhden sylen välimatkalla, 3 kivillä ympäröityä hautakumpua; keskimäinen kumpu on soikea, 10 kyynärää pitkä, molemmat toiset kummut ovat vähää vähempiä. Paitsi näitä on kedossa ainakin 8 hautakuoppaa. Kedon ympäri näyttää olleen kiviaita; useassa paikassa vielä näkyy sen jäännöksiä. Muuallakin tämän mäen rinteessä on hautakuoppia, yksi ja kaksi paikassaan.

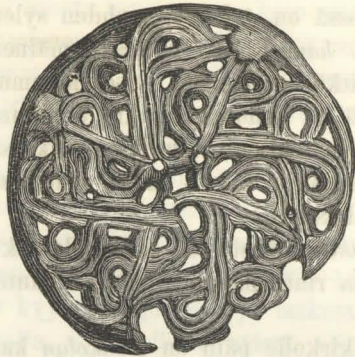
Muutamia kymmeniä sylvä tästä mäestä on alhaisella jokiiniitulla toinen pienempi mäki, jonka rinteellä on ainakin 6 hautakuoppaa.

Puoli virstaa näistä mäistä kirkolle päin on Nohkolan kalmisto (kuv. 14), josta joukko muinaiskaluja kesällä 1880 löydettiin. Nohkolan kartano on jotenkin korkealla, kauniilla mäellä, jolla kasvava tuuhea koivikko näkyy kauas ympärillä oleville seuduille. Kartanon vieressä, sen itäpuolella, oli ikivanha kiviaita. Mainittuna kesänä purettiin aita ja sen paikka pelloksi tehtiin. Siinä työssä tavattiin aivan aidan alla hautoja, josta muinaiskaluja löydettiin 3 korttelin syvyydellä hiilten ja mustau mullan seassa. — Ne kalut, jotka Nohkolan isäntä palkintoa vastaan antoi museoon*) ovat seuraavat:

1) Keihäs, varsikaralla varustettu, terä 9 tuumaa pitkä, 3 tuumaa leveä; eheä. 2) Keihäs, varsiputkella varustettu, putki 4 tuumaa, terä 6 tuumaa pitkä, 1 tuuma leveä; eheä. 3) Keihäs, niinikään varsiputkella varustettu, putki 4 tuumaa, terä 8 tuumaa pitkä, 1 tuuma leveä; eheä. 4) Sirpin terästä juuri-osa. 5) Kiltvenkupura, rautainen; läpitse mittaus 5½ tuumaa, laitain korkeus 2 tuumaa. 6) Kaksi paksua rannerengasta pronssista, koristellut pienillä ristin kaltaisilla naskuilla; poikkileikkaus melkein pyöreä; painavat kumpikin 8 luotia. 7) Kaksi rannerenkaan puoliskoa, nähtävästi eri rannerenkaista; koristetut puolilympyrän muotoisilla naskuilla, kussakin puolilympyrässä kolme pientä nyppylää. 8) Kaksi kupurasolkea, joiden leveys on kolme tuumaa; koristuksina näissä

*) Vrt. Suomen Muinaismuisto-Yhd:n pöytäkirja Lokakuun 6 p. 1880.

on solkien ylitse käyvä risti ja näitä kiertelevät kolme rinnakkain kulkevaa viivaa (vrt. kuv. 13). 9) *Kupurasolki*, vähempi kuin edellämainitut. 10) *Solki*, reikäkoristuksilla kaunistettu, ja puolisko samallaisesta soljesta. 11) *Kaularengas* pronssista, 17 tuumaa pitkä, kahdessa kappaleessa.

13. Kupurasolki. Lieto. $\frac{2}{3}$.

12) Kaksi *puukkoa*, toisen terä 6 tuumaa, toisen 3 tuumaa pitkä. 13) Joukko spiralkierteisiä pronssiviitjoja. 14) Kaksi *pronssisormusta*. 15) *Sääriluun* kappale. Nohkolan isäntä sanoi löydetyitä muinaiskaluja olleen enemmänkin, mutta kun ne olivat olleet kylän väen katseltavina, arveli hän niistä yhtä ja toista kadonneen. Mahdollista myös on, että niitä oli kaupunkiretkellä kadonnut, sillä juuri silloin kuin talossa olimme¹⁾

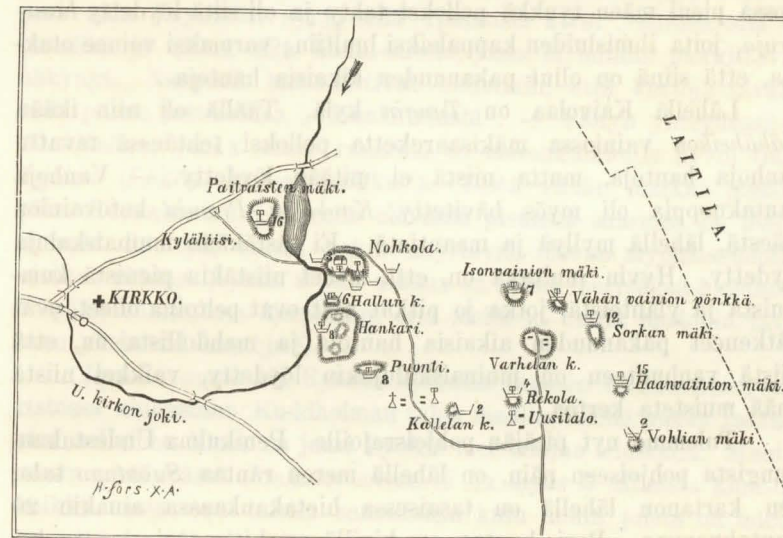
tuli emäntä Uudestakaupungista, jossa hän oli löydetyitä pronssikaluja näyttänyt kultasepälle, saadakseen tietää ovatko ne kultaa.

Lähellä sitä paikkaa, josta edellämainitut muinaiskalut löydettiin, oli yksi hautakuoppa, jota vielä ei oltu ehditty kaivaa; sen kumppanieni kanssa avasin, mutta siitä emme muuta löytäneet kuin edellämainitun ihmisen sääriluun kappaleen, kahden korttelin syvyydeltä. Hauta oli niin lujaksi maatonut, että tarvitsi rautakangella hakata, ennenkun vähääkään sai multaa lohkeemaan. — Kymmenkunta sylen päässä löytöpaikasta oli vielä kivisessä kedossa useita hautakuoppia, mutta nekin ovat jo taitaneet joutua surman suuhun. Tosin kehoitimme isäntää, että hän jättäisi ne kaivamatta, mutta epäiltävä lienee onko hän malttanut olla niihin koskematta.

Puolisataa sylvä löytöpaikasta etelään päin on *Pekan* talon saralla mäessä ainakin 3 hautakuoppaa. Samoin on *Hahdenlavan* vainion mäessä, *Aulan* talon vainion mäessä, *Hannun* ja *Nissin* mäissä muutamia hautakuoppia. Nämä neljä viimeksimainittua mäkeä ovat peltojen keskellä pieniä mäkisarekkeita, lähellä Nohkolan mäkeä.

¹⁾ Kumppaninani olivat ylioppilaat Sjöros ja Sunell.

Jätämme nyt Hallun kylän ja tulemme *Kylähiiteen*. Täällä on *Palpan* puustellin eli virkatalon *Paitraisten* vainiossa pieni järvi, jonka rannalla on mäkitönkkä. Tämän mäen järvenpuolisella rinteellä on 16 hautakuoppaa ja yksi viittätoista kyynärää pitkä ojanteen kaltainen kuoppa. Kylässä kerrottiin että tykeillä on ammuttu järven toiselta puolelta ja että nuo kuopat ovat tykin kuulain jälkiä. Tämä tuntuu kuitenkin olevan aivan perätöntä puhetta, sillä kuopat ovat aivan samallaisia kuin myöhemmän rautakauden kalmistoissa, eikä tässä tiettävästi ole sotatappelia ollut, jolloin tykeillä olisi ammuttu¹⁾.

14. Varhelan, Kallelan ja Hallun hautapaikat Uudellakirkolla.

Täältä meidän on poikkeaminen lähemmäksi meren rantaa *Kytämäen* kylään. Täällä tapaamme 5 hautakuoppaa *Mattilan* talon *Isonniitun* mäen rinteessä; paikka on puolen virstan päässä kylästä itään päin. Lähellä kirkkoa, katajia kasvavassa kentässä on jonkinlaisia epäselviä kuopanteita; niistä en kuullut mitään kerrottavan. *Mänmäisten* kylän *Kurilan Ruuki-maan* (= Ruuki-maan?) vainion keskellä pienessä mäkinpyppylässä on myös muu-

¹⁾ Kartta Varhelan, Kallelan ja Hallun hautapaikoista ei ole tehty aivan tarkan mittauksen mukaan.

tamia hautakuoppia. Samaan kylään kuuluvan kappalaistalon *Johelan* kartanosta noin kolmekymmentä sylvä, on juuri maantien vieressä pieni mäki, jossa näkyy ainakin 3 hautakuoppaa.

Nyt meidän on kulkeminen muutaman virstan taival, tapamatta mitään muinaisjäännöstä, ennenkun *Uussaaressa*. Tämän *Kihl'in* vanhan kartanon vieressä saunan sivulla, lähellä maantietä näkyy märikummussa ainakin 3 hautakuoppaa. Talon tiluksilla on muitakin jäännöksiä vanhemmista töistä, joista enemmän edempänä.

Edelleen kun kuljetaan Uussaaresta pohjoiseen päin, tullaan *Kaivolan* kylään. Täällä oli joku vuosi sitten *Pentin* talon vainiossa pieni mäen tynkkä pelloksi tehty ja oli siitä löydetty *luunsiruja*, joita ihmisluiden kappaleiksi luultiin; varmaksi voinee otaksua, että siinä on ollut pakannuuden aikaisia hautoja.

Lähellä *Kaivolaa* on *Tungin* kylä. Täällä oli niin ikään *Vähäheikon* vainiossa mäkiarekettä pelloksi tehtäessä tavattu vanhoja hautoja, mutta niistä ei mitään löydetty. — Vanhoja hautakuoppia oli myös hävitetty *Kaukolan Pramin* kotovainion mäestä, lähellä myllyä ja maantietä. Ei tästäkään muinaiskaluja löydetty. Hyvin luultava on, että monet niistäkin pienistä kummuista ja ylänneistä, jotka jo pitkät ajat ovat peltoina olleet, ovat kätkeneet pakannuuden aikaisia hautoja ja mahdollista on, että niistä vanhuuteen on muinaiskalujakin löydetty, vaikkei niistä enää muisteta kertoa.

Tulemme nyt pitäjän pohjoisrajoille. Penikulma *Undestakungista* pohjoiseen päin, on lähellä meren rantaa *Suontaan* talo; sen kartanon lähellä on tasaisessa hietakankaassa ainakin 20 hautakuoppaa. Pari hautaa on kivillä merkitty; toisessa on hevosenpään kokoisista kivistä laskettu *ympyräinen kehä*, 18 kyynärää läpimitaten ja kehän keskellä on neliösylinen matala kivikoko. Tällaisia hautoja, jotka ovat matalassa ja pehmeässä hietakankaassa, tuskin voinee otaksua pakannuuden aikaisiksi, koska siihen luullakseni ei vielä ainakaan ole mitään todistusta. Seudun asukkaat näistä haudoista ei tiedä mitään kertoa. Näiden hautain asema on aivan samallinen kuin *Pyhässämaassa Viinikan* maalla olevain hautain, (vert. s. 37) ja mahdollista on että ne ovat myöhemmiltä ajoilta.

Virstan verta täältä *Velhoveteen* päin on *Ölkkysten* (*Elkkysten*) kylä. Täällä on *Juhelan* talon vieressä pieni järvi eli

kurkustaan kuivanut meren lahdelta; sen rannalla on korkea kivinen mäki ja mäessä ainakin 12 hautakuoppaa, jotka asemaansa ja ulkomuotoonsa katsoen näyttävät kuuluvan puheenaolevan aikakauden hautoihin.

Tähän loppuunkin tietomme täällä mannermaalla olevista muinaisjäännöksistä. Lähdemme nyt vähäksi aikaa saaristoon.

Puolen virstan levyinen salmi eroittaa *Uudenkirkon* piiriin kuuluvan *Ylötyn* Kukaisten saaresta, jossa jo ennen olemme olleet. *Ylötys*sä näkyy *Blomroosin* eli *Läklahden* torpan myllymäessä hautakuoppia, sen näköisiä kuin pakannuuden aikaiset hautakuopat. Torppari kertoi, että hän joku vuosi sitte kaivoi yhtä kuoppaa ja tapasi noin kyynärän syvyydellä „punaisia kiviä“, näiden alla oli puusilta ja sillan alla hauta-ontelo, jossa ei mitään merkittävää näkynyt. Naapurit huomauttivat kuitenkin, että kertoja tavallisesti panee juttuihinsa „vasenkätehistä“. — *Ylötyn* yhteydessä on *Kuddholma*, jonka etelä rannalla on merenkulkioille hyvin tuttu *Lyökin* (*Lökön*) luotsauspaikka¹⁾. Tästä vähän matkaa etelään päin, *Teevaluodon*²⁾ vierellä olevassa pienessä saarella on useita isompia hautoja, mutta nekin näyttävät olevan myöhäisemmiltä ajoilta; ehkäpä joskus sotain aikana on siihen meriväkeä haudattu. Ylipäin saaristossa kerrotaan, että siellä ja täällä luodoilla tavataan yksinäisiä hautoja³⁾.

Ryssän uunia eli *Ryssän* kiukaita tapasin *Uudenkirkon* saaristossa ainoastaan *Kuddholman* talon maalla lähellä meren rantaa; yksi sellainen kiuas on juuri *Lyökin* luotsimajan edustalla. *Mantereesta* pistäyvässä *Janhuan niemessä* on myös 3 tällaista kiuasta; kaikki nämä ovat aivan samallaisia kuin uunit, joista on edellä kerrottu (s. 38).

¹⁾ *Lökön* „bäki“ on edempänä meressä, *Kammelan* kylän edustalla, *Edväskivellä*.

²⁾ Tämä on *Maanmittausylihallituksen* isossa kartassa väärin nimitetty „*Teevaluodoksi*“.

³⁾ *Ylötys*sä kerrottiin, että 1808 vuoden sodan aikana oli täällä kuollut eräs *Ruotsalainen* kenraali ja tuli haudatuksi *Kuddholman* talon peltoon. Noin kymmenkunta vuotta sitte kirjoitettiin *Ruotsista Uuteenkaupunkiin* kysymys, tiettäisiinkö siellä tuon kenraalin hauta. *Uuskaupunkilaiset* eivät sitä tienneet, mutta tulivat *Ylötystä* kuulustelemaan. *Kuddholman* isäntä tiesikin haudan; kenraalin luut kaivettiin esiin ja vietiin *Ruotsiin Uudenkaupungin* herrat saivat muka, niin vakuutetaan, *Ruotsalaisilta* suuren rahasumman; *Kuddholman* ukko jäi ilman, vaikka hän yksinään haudan tiesi.

3. Tarinoita hiisistä y. m. Uudellakirkolla ei tiedetä niin paljo ylikuonnollisista olennoista kuin Laitilassa ja Pyhässämaassa. Ei toki täälläkään ole niistä aivan tyhjyys ollut. Edellä on jo kerrottu, että Ölkkyssä Marimppan vuorella asui hiisiä ja „hiitten piikoja“.

Hiujärven rannalla vuorella, lähellä *Ruonanperän* kylää, sanotaan asustelevan paljaita paholaisia. Ennen ne olivat ihmisille tehneet monellaisia kolttoisia; nykyään niiden vehkeistä ei enää tiedetä, mutta *Hiujärven* lähisissä kylissä on vielä sanantapana: „niinpä sinä olet kuin *Hiun piru*“, taikka „hän on niinkuin *Hiun piru*“, jos joku ihminen on suutuksissa taikka muuten osotaise pahamaiseksi.

Kun kirkko täällä saatiin valmiiksi, rupesivat hiidet sitä vainoamaan niinkuin monta muutakin kirkkoa. Niinpä heitti hiisi *Uussaaren* niitulta kirkkoa suurella kivellä, joka kuitenkin putosi maahan kirkkoa koskematta, ja on vielä tänäkin päivänä „*Linndenin* portilla“. Toinen hiisi otti *Sanmoilta* lähellä *Uttakaupunkia* kiven, jolla kirkkoa tavoitti, mutta sekin putosi maahan puolen virstan päähän kirkosta; kivessä sanotaan näkyvän hiiden sormien sijat. *Kytämäeltä Kalevan poiat*¹⁾ olivat paiskanneet suuren kiven kirkkoa kohti; kiven sijalle syntyi pieni lampi, joka vielä on nähtävänä *Kytämäen* kylän vieressä ha'assa. *Hallun* kylässä *Puontin* talon vainion syrjässä on suuri halennainen kallio nimeltä *Roman kellari*, jossa sanotaan myös hiisiä ja peikkoja asuneen.

4. Asutustarinoita. Seuduilla, jotka jo ovat olleet useita vuosisatoja, kenties vuosituhansia, asuttuina, kerrotaan tavallisesti vähä asutustarinoita, kun sitä vastaan myöhempään asutetuilla seuduilla kerrotaan melkein jokaisen kylän ja talon asutuksesta. *Uudellakirkolla*, joka epäilemättä kuuluu maamme vanhimpain asutusten lukuun, ei tiedetä monia kertomuksia seudun asutuksesta. — Vanhimpana asutuksena pidetään *Männäisten* seutua, jonka nimi arvellaan siitä tulleen, että koskessa joka sittemmin sulatusuunia käytti, oli vanhuuteen ollut mäntämylly²⁾. — *Männäinen* lienee jo vanhuuteen ollut „*Vakka-Suomalaisten*“ liikkeen keskus-

¹⁾ Huomattava, että tässä sanottiin „*Kalevan poiat*“, eikä „*poika*“.

²⁾ *Mäntämyllyssä* eli *härkäinmyllyssä* ei ole mitään rattaita; pystyssä olevan pyörivän puun alapäässä on lautasiivet, joita vesi työntää ja saattaa puun eli navan pyörimään, sen yläpäässä kieppuu myllynkivi.

tana, koska siinä sitte myöhemmin aikoina markkinoita pidettiin ja siihen kaupunkikin aiottiin perustaa. *Tengström* mainitsee¹⁾ että rantamaalaiset, sekä Suomen että *Pohjanlahden* rannoilla, kävivät jo keskiajalla vilkasta kauppaa; jo kuningas *Maunu Liehakko* oli heille antanut kauppaoikeuksia. *Turun* porvarit valittivat v. 1531, että *Uusikirkkolaiset*, samassa kun *Saksan kaupunkien* vievät puuastioitaan, myöskin salaisesti kuljettavat sinne voita, lihaa y. m. ulosvientitavaraa²⁾. — Kun kuningas *Kustaa II:n Aadolf* 1616 kävi Suomessa ja matkusti *Männäistenkin* kautta, antoi hän luvan tähän perustaa kaupungin. Seuraavana vuonna jo sentään käskettiin kaupunki rakentaa *Sorvakon*, *Ruokolahden*, *Mäihälän* ja *Pietolan* kyläin maalle; siihen syntyi *Uusikaupunki*. Tästä kaupungista on kirjoitettu oma historiansa³⁾.

Korkealla *Vallinmäellä*, meren puolella *Uttakaupunkia*, on vielä näihin asti näkynyt sota-aikoina rakennetuista vallituksista, mutta viime vuosina on mäkeä kaunistettu, siihen huoneita rakennettu, ja niin ovat vanhat vallitukset hävinneet. — Siihen aikaan kun *Männäinen* oli kaupunkina, lienee eräs siellä oleva mäki saanut nimen *Pormestarin mäki*. — *Männäisten* 1750 v:n paikoilla perustettu ja yhteen aikaan jotenkin valtava sulatusuuni-laitos on nykyään peräti hävinnyt. Siihen aikaan kun sulatusuuni oli kunnossa — „*ruukin vallan aikana*“ — kuului *Männäisten* alle koko kyläkuntia *Uudellakirkolla*, *Laitilassa* ja *Vehmaalla*.

Velluan kylän kantatalona sanotaan olleen *Pihanperä*-niminen talo; tässä talossa oli seitsemän poikaa, jotka kukin perustivat talon. Ensimmäisten isäntänsä nimistä saivat talotkin nimet: *Jussila*, *Tuomola*, *Mattila*, *Anttila*, *Mikkola* ja *Jaakola*. Seitsemän veljen maalle, kertoo tarina, aiottiin kirkko rakentaa ja se sai siitä nimen *Kirkkomäki*.

Kytämäen kylän asutuksesta on seuraava kertomus. Eräs „*kyttä*“ eli metsästäjä tuli ensin kylän paikalle olleeseen mäkeen asumaan. Siitä nimi *Kytämäki*. *Kytän* nimi oli *Simu* ja hänen taloan ruvettiin *Simulaksi* nimittämään. Hänen neljä poikaansa *Tuomo*, *Antti*, *Heikki* ja *Matti* perustivat isänsä talon ympärille

¹⁾ *Suomi* 1853, ss. 168—9.

²⁾ *M. k.*, s. 175.

³⁾ *E. Höckert, Beskrifning öfver sjöstadens Nystad, Åbo 1753.* Vrt. myös *P. Kalm, Anmärkingar syftande på handelns förbättrande i sjöstadens Nystad, Åbo 1771.*

Tuomolan, Anttilan, Heikkilän ja Mattilan talot. Isän taloa Simulaa nimitettiin vielä kauan jälkeen „taaton taloksi“¹⁾.

Tammiston ja Pehdon kylät sanotaan olevan vanhimmat asutukset pitäjän eteläsyryllä. Tammiston alkuasukkaan mielestä tuntui paikka liian altaalta kahden miehen asunnoksi; sentähden kehoitti isä poikaansa menemään *Palson* kulmalle katsomaan uutta talon paikkaa. Poika menikin sinne ja sitoi hevosesensa puuhun siksi aiaksi kun hän lähemmin seutua tarkasteli, mutta karhu paha söikin hevosen. Tästä tuli poialle sellainen pelko, ettei tahtonut uskaltaa tullakaan tälle paikalle uudisasutusta alkamaan; isä kuitenkin häntä siihen pakoitti, ja niin sai Palso ensimmäisen asukkaansa.

Männäisistä 1 virsta Uuteenkaupunkiin päin on tien vieressä mäki nimeltä *Ruutlammin mäki* (Ruutulammen mäki). Tässä sanotaan ennen olleen erään „suuren herran“ kartano; muutamat arvelevat tämän kartanon olleen sen Kijl'in, jonka kivinen kuva pitäjän kirkossa säilytetään.

Mäellä sanotaan olleen tiilipohjainen „ruutulammikin“, josta mäki on nimensä saanut. Tosin on mäellä vieläkin lammikko, mutta se näyttää syntyneen siten, että siitä on maantielle hiekkaa otettu; tiilipohjaa siinä ei tunnu. — Mäellä on myöskin muutamia uunin perustusten raunioita ja kivipanoksia, jotka osoittavat, että tässä on rakennuksia ollut. Epäiltävä on kuitenkin, onko tässä ollut mikään herraskartano; ehkäpä vaan joku torppa. Vai olisiko tarussa jotain perää? — Lähellä tätä paikkaa on *Vironkallion* ahde.

Uussaari (kirjoitettiin ennen *Ousaari*) on talo puoli penikulmaa Männäisistä pohjaiseen päin. Tämä tila taisi kuulua mahtavalle Nils Kijl'ille (Kiil, Kihl), joka sai useita maatiloja täällä Uudellakirkolla, sekä muissakin pitäjissä. Kijl määrättiin Savonlinnan isännäksi 1604, v. 1607 piti hänen toimittaa suksimiehiä Pernovaan ja 1609—36 oli hän käskynhaltiana Turussa²⁾. Hänen ruumiinsa, samoin kuin hänen veljensä Söyringin, on haudattu Uuteenkirkkoon, jota Niilo Kijl oli eläissään monilla lahjoituksilla muistanut. Kijl'in aikaisiksi luullaan seitsemää Uussaaren luona olevaa ruutulampia; näistä on viisi kartanon vieressä mäessä, kaksi kartanon alla olevassa alavassa niitussa. Muut näistä ovat melkein tukossa, paitsi yksi, lähinnä kartanoa oleva. Siinä on vielä-

¹⁾ Vert. *Satakunta* 1881, n. 2.

²⁾ *Finska adelns gods och ätter*, s. 194.

kin vettä noin kuuden kyynärän syvyydeltä. Tässä lammissa sanotaan olevan kaksinkertainen tiilipohja, mutta nykyään siitä ei enää mitään tunnu. Lammikon rantaa kaivelimme niin syväälle kuin mahdollista; siinä ei näkynyt mitään jälkiä tiilistä, ja talon miehet sanoivat joskus lammin pohjaa koetelleensa, mutta eivät siellä ole tavanneet muuta kun pehmeää mutaa.

Muutama vuosi sitte, kun talon peltoja kartanon vieressä uudestaan saroitettiin, oli siinä tavattu 30—40 sylen pituudelta 4 kyynärän levyistä muurin perustusta sekä runsaasti tiili- ja kalkkisoraa. Muurin perustus oli käynyt nykyisen asuinrakennuksen päästä siihen, missä nyt on tuulimylly, eli suuntaa kaakosta luoteeseen. — Uussaari kuului myös „ruukin vallan alle“, niinä aikoina kun se oli laveimmallaan.

Tourlahden (Torlax, Törrlax, Torkap) kartanossa, joka on Velhoveden pohjukassa, sanotaan olevan eräs salainen kellari, nimeltä *Pispan kellari*. Kerrotaan, että eräs pispa oli sodan aikana antanut kantaa kalleutensa tuohon kellariin ja sitte sen peittänyt näkymättömäksi. Reinholmin muistoonpanojen mukaan v. 1869 kellari oli „maatuneena“ talon kasvitarhassa, kun sen päällyksin v. 1859 tasoitettiin ja kylvettiin. Silloin nähtiin tasaisista paasikivistä ladotut portaat, jotka johtivat alaspäin ja pohjalla syvä kohta, joka jäi tutkimatta. Talon vastapäistä vainiota sanotaan *Saksan kariksi* ja siitä alempana on *Saksan haka*. — Tämän maatilan näyttää naimisen kautta saaneen Kristian Agrikola, Mikael Agrikolan poika, joka oli pispana Räävelissä¹⁾. Olisiko kellarijuttu peräisin näiltä eli pakenevan Arvid Kurjen ajoilta? *Papin kalliossa*, Tammisaaren syrjässä, sanotaan ennen olleen rautarenkaita; paikka on nyt puolen penikulman päässä merestä²⁾.

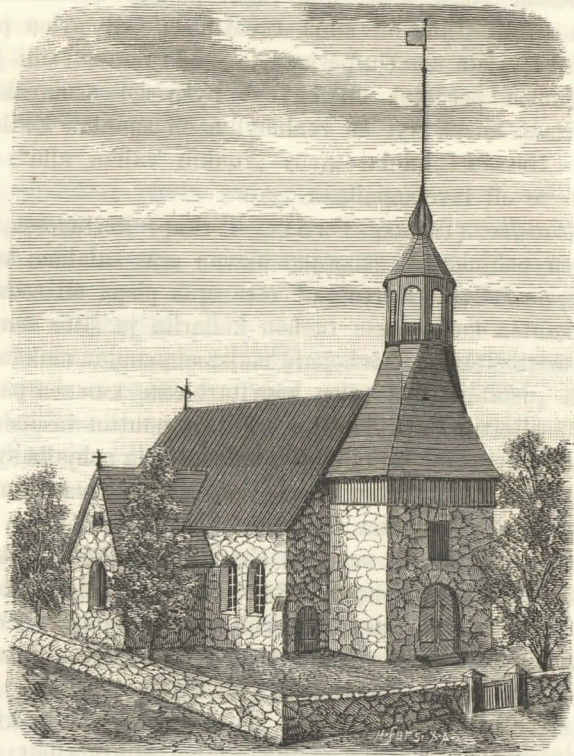
5. Kirkot. Uudenkirkon ja Uudenkaupungin kirkkojakin on usein mainittu Taidehistoriallinen lähetystö tutkinut; sentähden mainitsen niistä vaan lyhyesti.

Uudenkirkon seurakunta arvellaan tulleen perustetuksi 14:n vuosisadan alulla ja siltä aialta on myös seurakunnan vielä käytännössä oleva kirkko. Tämä on noita Länsi Suomessa tavallisia, gotilaistapaan rakennettuja kivistä kirkkoja, 45 kyynärää pitkä ja noin 24 kyyn. leveä; kattokin tiilestä holvattu, kuuden patsaan kan-

¹⁾ *Finska adelns gods och ätter*, s. 224.

²⁾ Sundholman tilalta, Uudenkaupungin eteläpuolella, laskeutuu Ruotsiin menevä sananlennätin-kaapeli mereen.

nattama (kuva 15). Kirkko sanotaan olevan „Hiitten piikain“ rakentama. — Merkillisin koristus kirkossa on tamminen alttari-kaappi, n. k. siipi-alttari. „Se sisältää veistokuva-esityksessä kohta Neitsyt Marian elämästä ja siivillä on maalattuina kahdeksan kohtausta tuntemattoman neitsyeellisen pyhimyksen legendasta. Taidetapa todistaa selvään byzantilaista taikka oikeammin venä-

15. Uusikirkko.

läistä syntyperää. Traditionin mukaan on arvollinen teos eräästä hukkuneesta laivasta uinut rantaan¹⁾. — Ennen aikaan oli kaappia käytetty niin, että paaston aikana olivat vaan maalatut kuvat näkyvissä, Pitkänäperjantaina suljettiin kaappi kokonaan.

Kirkon seinässä alttarin vieressä on eräs taulu, jossa on seuraava kirjoitus: *Anno 1615 den 18 Aprilis afsåmnadh den Edle*

¹⁾ *Eliel Aspelin, Siipi-alttarit. Akatemiallinen väitöskirja 1878, s. 102.*

ock velbårne Sofrindh Kill uthi herranom. — Kirkon porstuassa on tämän herran kuva hietakivestä tehty luonnollisen suuruisena. Ennen oli tämä kuva kauan ollut kellotorniin vievään tikapuiden ensimmäisenä portaana ja siinä oli se „saanut nenälleen“ askeleita niin että siitä osa kului pois. Olihan tuokin ajattelemattomuutta; juurikun ei tuohon olisi sopinut jotain muuta kiveä portaaksi panna. — Tämä S. Kill luullaan olleen edellämaitun tähän kirkkoon haudatun Niilo Kihl'in veli; muuta ei hänestä tiedetäkään¹⁾. Niilo Kihl'in rautanen kypäri, joka ennen oli kirkossa, säilytetään nyt Historiallisessa Museossa.

Kirkon suurimmassa kellossa on kirjoitus: *„Denna St. Olai Kläcka i Nykyrkia är under Konung Adolf Fredrick Milda regering guten.“* — Toisessa kellossa on seuraava kirjoitus: *„Åhr 1777 Är jag guten Då Grefve Fredrich Ulric von Rosen var Landhöfdinge och Hartman Biskop i Åbo Samt Joh. Gottleben Pastor i Nykyrkia i Stocholm Meyer.“*

Kirkon arkistossa on jotenkin runsas varasto Uudenkirkon seurakunnallisia oloja koskevia kirjoituksia, pispain tarkastusten pöytäkirjoja, vanhoja tilipapereita y. m. Isonvihan aikana mainitaan vihollisten kaikki ryöstäneen pappilasta, mutta kirkon arkistossa on kuitenkin papereita vanhemmaltakin aialta. Kollehti-luetteloista nähdään, että täällä varoja koottiin monien kirkkojen rakentamiseksi ja korjaamiseksi. V. 1685 sai eräs Puolalainen pappi Cristophorus Graboruski kirkon kassasta yhden taalarin²⁾.

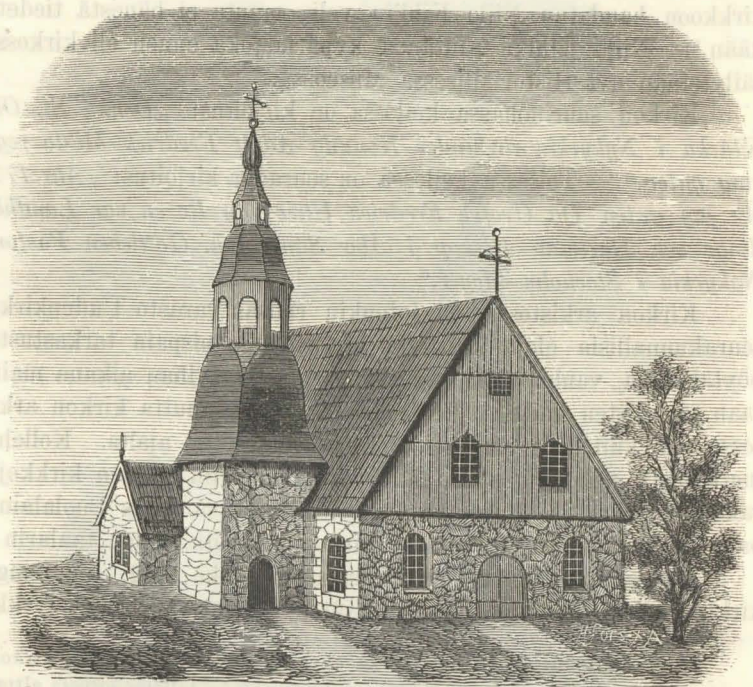
Uudessakaupungissa mainitaan oma kirkko 1622. Kaupungin kirkko onkin tuollainen vanha „jättiläisten rakentama“ jyrkkä-

¹⁾ Muinaismuisto-Yhdistyksen kuvaava lähetyskunta on tästä kirkosta kuvannut veistokuvia: Marian kiusaus (?), kuvaryhmä edellämaitusta alttari-kaapista; apostolin kuvia samasta; madonnan kuva; miespyhimyksen kuva; Sofrindh Kill'in kivikuva. — Kalkkimaalauksia: Kirkkoisä; miespyhimyksen kuva; lausenauha samasta pyhimyksestä; samallinen toisesta pyhimyksestä; kuvaryhmä sakariston katosta; vihkiysristi eräästä patsaasta; kappale kuva-sarjasta alttarikaapin ovissa; keisarin vaippa samasta paikasta; Moses; maalauksia saarnastuolista. Muita esineitä: Penkin pää; kilpiä penkin päistä; ornamenttillistoja; saarnastuolin sivu; oven raudoituksia; ornamenttillista alttari-kaapista. — Kirkon keskiaikuiset kalkkimaalaukset v:lta 1470 paljastettiin ja korjattiin Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen toimesta valtion kustannuksella 1884. Katso m. m. Morgonbladet 1884, n. 214 ja 217.

²⁾ Uudenkirkon seurakunnallisista vaiheista on nimimerkki R. A. kirjoittanut *Satakunta* lehteen 1881. Vrt. myöskin *Suometar* 1855, n. 50, ja *Bidrag t. känn. af Finlands natur och folk XXXVIII*, s. 179.

kattoinen, paksuseinäinen kuin useat muutkin Länsi-Suomen kirkot (kuva 16). Kirkko on pienuutensa vuoksi jo muutamia vuosia ollut käyttämättä¹⁾. Kaupungissa on muutaman vuoden vanha undempi tiilikirkko.

Tämän pitäjän piirissä on vielä neljäskin kirkko, varsin omi-
tuinen laatuansa. Se on *Putsaaren* kirkko. — Putsaari on noin

16. Uudenkaupungin kirkko.

15 nyk. virstan päässä länsilounaasen suuntaan Udestakaupungista; saari on noin 2½ virstan pituinen, tuskin senkään levyinen. Saaren itäpäässä on neljä pientä taloa²⁾ ja muutamia kalastajain

¹⁾ Täältä on ennenmainittu Lähetyskunta kuvannut: Marian veistokuvan; S:ta Catharinan vanhasta kauniisti kirjaellusta messukasukasta; penkkien ovia; kirkon kaavan, jonka mukaiseksi tarinan mukaan kirkko olisi pitänyt tulla rakennetuksi; kynttiläjalan sekä vanhan arkun sakaristossa V. 1880 lahjoitettiin kirkosta museoon tuo kaunis Marian kuva, 2 messukasukkaa, rautainen kynttiläkruunu ja 2 kynttilävartta.

²⁾ Porthanin eli Tuneldin maantieteessä mainitaan täällä kaksi taloa.

asunnoita. Saari on täynnä kallioita, joiden välille vähäisiin laaksoihin asukkaat ovat peranneet pienet peltonsa. Varsinkin saaren länsiosassa on korkeita kallioita ja täällä kahden korkean kallion välisessä laaksossa on kirkko. Ei minkäänlaista tietä käy tuolle kirkolle; jyrkkäin ja ahtaiden kalliopolkujen kautta sinne on kavuttava. — Maisteri E. J. Jansson on Suomen Kuvalehdessä 1879, n. 163, antanut kuvan ja kertomuksen tästä kirkosta. Otamme tähän tuosta kertomuksesta seuraavan kappaleen:

„Näin kertoo tarina tuosta vallan eriskummallisessa paikassa löytyvästä 'kirkosta': Ennen muinoin kovan vainon aikana, kun kristinusko meidän maassa vielä oli kovasti sorrettuna, rakensivat näillä tienoilla löytyvät uskovaiset kirkon tänne Putsaareen, Pohjanlahden rannalle. He kätkivät temppelinsä vuorten rotkoon, ett'ei kukaan matkustaja sitä voisi nähdä. Kun he tänne kokoontuivat Jumalan palvelustansa viettämään, piti yksi heistä läheisellä, korkealla vuoren kukkulalla vaaria, oliko vihollisia jossakin näkyvissä, vai ei. Heidän pappinsa sanotaan salaa asuneen Putsaaressa, jossa silloin myös kerrotaan löytyneen seitsemän torppaa. Koska vainonaika oli ohitse, ei täällä enää saarnattu eikä ruumista haudattu, mutta paikkaa pidettiin ylen pyhänä ja hurskaat ihmiset kävivät siellä rukoilemassa. Vihdoin monien aikojen kuluttua polttivat pahanilkiset matkustavaiset kirkon, mutta Jumalan ankara kosto saavutti heidät. Heidän jo pitkän matkan päästyään Putsaaresta pohjoiseen päin, nousi julma myrsky, työnsi heidän laivansa takaisin Putsaarta kohden, suuret aallot särkivät sitten haaksen salakaria vastaan ja hylkiöitten kuolleet ruumiit laskivat maalle Putsaaren rannalle, aivan lähelle kirkkoa. Näistä murhapoltta-
jista kerrotaan kahtia; muutamat kutsuvat heitä „kolmeksi maisteriksi“, toiset sanovat heidän olleen „merimiehiä“. Mutta vielä tapahtui toinenkin suuri ihme. Kirkko tosin paloi tuhaksi, mutta sen peruste ei laannut kytöämästä eikä suitsemasta, vaan kyti suven, kyti talven, suitsi monet vuodet. Silloin näki eräs hurskas neitsyt unessa Herran enkelin, joka sanoi paikan olevan ylen pyhän, eikä herkeävän suitsemasta, lakkaavan kytöämästä, ennenkuin uusi kirkko rakennettaisiin samaan paikkaan. Tämä hurskas neitsyt rakennutti nyt uuden kirkon vanhan sijaan ja vasta silloin sammui liekki. Mutta sekin kirkko paloi, taikka poltettiin, ja sitte rakennettiin muistoksi sille paikalle se lato, joka siinä nytkin vielä löytyy.“

Tähän tarinaan on minulla vielä lisäämistä, että jotkut kerrotut sanoivat „munkkilaisten ja nunnain“ Putsaaren kirkon rakentaneen, silloin kun he Suomesta pois ajettiin. — Yksi tarina myöskin kertoo, että papiksi aikovain „tutenttien“ piti ennen käydä täällä saarnaamassa ja he polttivat kirkon, päästäkseen noista vaivaloisista saarnaretkistä.

Se huone, joka nyt on entisellä kirkon paikalla, ja jota myöskin kirkoksi sanotaan, on 6 kyynärää 4 tuumaa kultakin seinältään; sivuseinät ovat 3 kyynärää korkeat, päädyt harjahirteen 5 kyyn. 2 korttelia korkeat, oven vastaisessa seinässä on pieni akkuna. Sen kummallakin puolella seinässä on kömpelösti veistetty, noin korttelin korkuinen puukuva. Samassa seinässä on myöskin vanha raudoitettu „vaivaistukki“, johon kootaan rahaa tämän temppelin ylläpitämiseksi¹⁾. Kirkon seinät ovat täpösen täyteen leikattu vuosilukuja ja puumerkkiä. Lukun puussa on esim.: ANO 1681 — HSDE — WASA — IMS 1702²⁾.

„Kirkossa“ on lautakatto; kolme seinää on laudoitettu ja punaiseksi maalattu. — „Kirkon“ ympärillä on hautausmaa, matalalla kiviaidalla ympäröity; aitauksen ala pohjoisesta etelään on noin 10 sylvä pitkä; vähää soukempi idästä länteen, ja siinä näkyy useita hautoja, joiden pinta on kuopalle laskeunut; parin haudan päällä on matala, soikea kumpu. „Kirkossa“, jossa ei ole laattiaa, on muutamia ihmisluita ja pääkalloja³⁾.

Kun sitä laaksoa, jossa „kirkko“ sijaitsee, kuljetaan noin neljännes virsta eteläänpäin, tullaan meren lahden rannalle. Tässä lahdessa sanotaan ennen olleen laivasatama ja lahden suulla oleva kari sanotaan vielä *Satamakariksi*. Lahden rannalla on korkea kallio, jonka kukkulalla on kivistä rakennettu kompassi. Tältä kalliolta on sangen avara näköala; etelästä päin haamoittavat Ahvenanmaan saaret, lännestä Ruotsin saaristo; Isokarin uljas tulimajakka näyttää seisovan tuskin parin virstan päässä, vaikka siihen Putsaaresta on kymmenen virstan matka. — Kun siltä kal-

¹⁾ Jansson kertoo kuulleensa tarinan, että tuo hurskas neitsyt oli lahjoittanut Uudenkaupungin kirkkoon talletettavaksi jätetyn rahasumman Putsaaren kirkon hyväksi.

²⁾ Tuo „vaivaistukki“ merkkineen on kuvattu Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen arkistossa: 1872, s. 347.

³⁾ Tohtori Kyrklund oli täällä käynyt — muutamia päiviä ennen kuin minä — pääkalloja ottamassa. Hauska olisi kuulla, mihin rotuun tänne haudatut ihmiset arvellaan kuuluneen.

liolta, jossa kompassin tapasimme, kuljetaan soukan alangon yli itään päin, tullaan toiselle korkealle kalliolle, jonka korkeimmalla kohdalla on parin kyynärän korkuinen kivipanos ja myöskin pienistä kivistä ladottu kompassi eli ilmansuuntain näyttö; mutta jos näitä kahta kompassia vertailee toisiinsa, niin huomaa, ettei niiden osoitukset pidä yhtä. — Näissä on varmaan jo tekijä virheen tehnyt, sillä eipä mikään luonnon voima ole voinut näiden jäykkää „mannettineulaa“ vääriin vetää!

Muutamia kymmeniä sylvä viimeksimainitulta kalliolta Putsaaren taloille päin, lirisee erään jyrkän kallion juurella lähde, nimeltä *Kappelin lähde*. Tämäkin nimi näyttää viittaavan kirkollisiin oloihin ja lähdekin on yhtä salaperäisessä paikassa kuin kirkon sija.

Merkkillinen on tosiaankin juttu tästä salaperäisestä kirkosta, jonka paikkaa kohtaan kansalla vieläkin näyttää olevan jonkinlainen pyhä kunnioitus.

Edellämainittu Jansson arvelee mahdolliseksi, että Ruotsalaiset ennen Pyhän Erikin retkeä ovat Ahvenanmaalla, ja ehkä siis täälläkin kristinuskoa juurruttaneet, ja että ehkä „Suomen kiivaiden pakanain vainoa peläten oli kirkko tällaiseen piilopaikkaan rakennettu“.

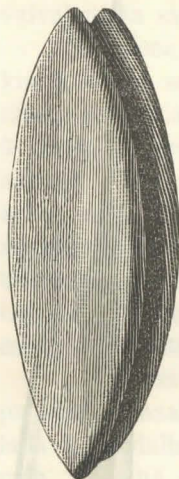
17. Miekka.

18. Keihäs.

Nousiaisista.

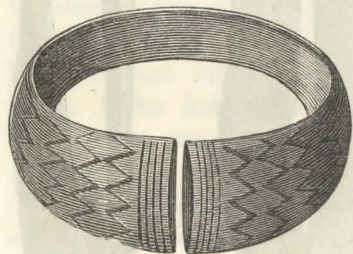
Putsaaren talojen luona rantakallioihin on lukemattomia nimi-merkkiä, vuosilukuja ja laivain kuvia hakattu, mutta ei niissä näy olevan mitään merkillisempää kirjoitusta eikä piirrosta.

6. Löytöjä. Paitsi Nohkolan löytöä, joista jo edellä on kerrottu (s. 53), sain Uudeltakirkolta ainoastaan pari muuta

19. Tuluskivi.
Rovaniemi. $\frac{2}{3}$.

muinaiskalua: Kallelan kylästä keihään (vrt. k. 18), varsiputkella varustetun, putki 7 tuum., terä 10 t. pitkä, $1\frac{1}{2}$ t. leveä, — myöhemmältä rautakaudelta. — Samasta kylästä sain $3\frac{1}{2}$ korttelia pitkän venäläisen yksiteräisen painetin. Tämän oli eräs torppari löytänyt kylän läheltä suosta. Pehdon kylän Pietilän hautakummusta löydetyistä saviastian palasista on jo edellä mainittu (s. 51). — Tammiston kylän mailta kerrottiin löydetyn sellainen kivi (vrt. kuv. 19), jollaisia meillä on nuolen kovasimiksi totuttu sanomaan ¹⁾. — Ylötyr kylään kuuluvalta Isokaskisten luodolta kerrotaan noin 5—6 vuotta sitte suosta löydetyn yhdestä puusta tehty vene.

20. Rannerengas. Kuopio. $\frac{2}{3}$.

Hallukylän Lukkalan talon vieressä jokirannassa sanotaan olevan aarinin hauta, jossa tiedetään olevan paljo rahaa, mutta „uhria“ ei tiedetä. Saman talon aitan takana sanotaan olevan toinen aarininhauta, josta on saatu „400 riksiä“. — Mahdollista, että tässäkin on ollut pakanuuden aikainen hauta, josta on rahoja löydetty. Samassa kylässä kerrotaan, että kerran eräs paimen näki ketun metsässä hie-taa kuoppivan. Paimen meni katsomaan ketun kuoppimaa paikkaa ja löysi siitä suuren summan rahoja. — Hausaaren Siirin vainiomäessä sanotaan myös olevan aarininhauta.

¹⁾ Tohtori Montelius'en Tukholmassa kuulin arvelevan, että sellaisia kiviä on tulusneuvoissa käytetty. Sen arvelun on näet prof. O. Rygh Kristianiassa esittänyt, huomauttaen että nuo esineet ovat ukonkivistä, joka ei kelpaa kovasimeksi, mutta säkenöitsee, kuten limsiökin, teräksellä iskiessä tai kaapiessa.

Suuri löytö, joka sisälsi miekkoja, keihäitä (vrt. kuv. 17 ja 18) ja muita aseita sekä solkia, rannerenkaan (vrt. kuv. 13 ja 20) ynnä muita vaskikaluja varhemman ja myöhemmän rautakausien välivaiheilta, noin VII:neltä vuosisadalta, löyettiin kivillä peitetystä kalmapaikasta Pärkön talon luota Korilan kylässä ja saapui museoon keväällä 1883.

IV. Vehmaan pitäjä ja Lokalahden kappeli.

Suurin osa Vehmaan pitäjätä on alhaisella, meren salmien heittämällä maalla; tästäkin seikasta voipi jo huomata ettei tällä alalla voi paljon kiinteitä muinaisjäännöksiä olla. Pitäjän kaakkoisivulla kulkee pitkä Mynämäen lahti; lounais-sivulla taas liukertelee Vehmassalmi; koko pitäjä on niinmuodoin niemessä. Lokalahden kappeli on Vehmaan länsipuolella meren rannalla.

Vehmaan ja Lokalahden maisemat ovat jotenkin kauniit; lauhkea meri-ilma kasvattaa täällä muualla maassamme harvinaisesti tavattavia puita, eikä halla harmaa hapsi, Suomalaisen ankarin vihollinenkaan, täällä usein kuulu käyvän aterioimassa. Senpavuoksi onkin täällä vanhoja herraskartanoita kosolta. Melkein jokainen talo Vehmaalla mainitaan Jesper Matinpoika Krus'in luettelossa kuuluneen ennen jollekin mahtavalle suvulle. Täällä on niinkään monta Suomen merkillisistä miehistä syntynyt.

Mitään jäännöksiä jättiläiskaudelta eli varhemmalta rautakaudelta Vehmaalla ei ole; mainitsen tässä kuitenkin

1. Kivikoita, joita sanotaan hiitten kokoamiksi. Rahkamalan kylän mailla, Nuhan-vuorella, on useamman kymmenen sylen laajuinen kivikko pääkallon kokoisista kivistä; tarina kertoo, että hiidet ovat siihen aikoneet kirkon rakentaa ja siitä on kivikko syntynyt. Samaten on Vehmasten eli kirkonkylän Maulan talon Haanvuorella, virstan verta kirkosta pohjoiseen päin, muutamana sylen laajuinen kivikko, josta myös kerrotaan, että hiidet ovat siihen aikoneet kirkon rakentaa. — Maarijärven rannalla kalliolla, lähellä pitäjän pohjoisrajaa, on niin ikään suuri hiitten kokoama kivikko.

Lokalahdella tavataan *Pietinahon* mäellä kahdenkymmenen neljösylen laajuinen hiitten kivikko. — *Mattisten* talon maalla, *Isonjärven* eli Taipaljärven rannalla, on noin 30 syltä pitkältä ikäänkuin ihmiskätten tekemää kiviäitaa, paikoin kyynärän korkuista. Paikka on metsämaata, eikä näy siinä mitään jälkiä maanviljelyksestä, eikä siis ole luultava, että kiviäita sen takia olisi rakennettu.

Kaikki tässä mainitut kivikot, paitsi kenties viimemainittu, ovat epäilemättä vaan luonnollisia kivikoita, eikä käsillä tehtyjä; olen niistä kuitenkin tässä maininnut sentähden, että kansa niitä hiitten tekemiksi sanoo.

2. Myöhempi rautakausi. Tämän aikakauden kalmistoita tapasin Vehmaalla kaksi. — Keväällä 1880 oli kestkievvari *Huolila* (Huola) *Lahdingon*¹⁾ kylässä antanut aivan talon asuinrakennuksen päässä olevaa kivistä mäkeä pelloksi valmistaa. Mäki oli ollut isompain kivien välillä pienillä, nyrkin kokoisilla kivillä kauttaaltaan peitetty. Kun mäkeä kaivettiin, tuli sieltä esiin keihäitä, renkaita, solkia y. m. metallikaluja ja kalujen katkelmia. Nämä kalut oli Saaren „friiarinna“ kulkeissaan sattunut näkemään ja vienyt ne kotiinsa Mietoisiin, „näyttääkseen niitä poillensa.“ Minä annoin kestkievarille miehen päiväpalkan ja hän lupasi muinaiskalut toimittaa Saaren kartanosta takaisin. Kun kumppalini, ylioppilas J. Sjöros, joka sadunkeräys-matkallaan minua seurasi kautta kihlakunnan oli muutaman aian perästä uudestaan tätä tietä matkustava, lupasi hän silloin ottaa mainitun löydön huostaansa ja sen Helsinkiin toimittaa; mutta kun hän toisen kerran tuli talohon, ei isäntä ollutkaan kaluja takaisin toimittanut, ja niin ne sillä erällä jäivät kylän kululle. — Samallaista mäkeä kun se, mistä muinaiskalut löydettiin, oli vielä pieniä palasia kaivamatta; mahdollisesti nekin paikat kätkevät hautoja povessaan.

Sama mäki, josta *Huolilan* löytö tavattiin, jatkuu itäänpäin *Laitisten* kylään asti. Noin puolen virstaa *Huolilasta* itäänpäin on mäen kivisellä etelärinteellä ainakin 30 hautakuoppaa. Paikka ei ole kaivettu eikä tästä ole mitään löydetty. — Samalla mäellä vähä ylempänä on ikivanha kirkon sija, josta enemmän edempänä.

¹⁾ Lahdingon nimen lukee D. E. D. Europeus niihin Suomessa tavattaviin paikkain nimiin, joiden merkitystä ei vielä ole voitu selittää. *Suomi VII*, s. 174.

3. Linnavuori ja Hiittenkirnuja. Lahdingon kylän mailla on alhainen niittu, nimeltä *Haukanniittu*; sen keskellä on korkea kallio, jota sanotaan *Linnavuoreksi*. Mitään käsillä rakennetuita varustuksia ei tässä „linnassa“ näy, mutta mahdollista on, että koko kallio on ennen ollut veden ympäröimänä ja siis tällaisen vellovan muurin suojelema. Kertomuksia en kuullut minkäänlaisia tästä Linnavuoresta.

Vinkkilän (Vinkelän) kylän *Vuotin* talon vainiolla, vähä matkaa kylästä kirkolle päin, on noin kahdenkymmenen sylen päässä maantieltä, noin 10 sylen korkuinen kallio, nimeltä *Kirnuvuori*; tämä kallio on jotenkin tasainen päältä ja tasaisessa paikassa on 3 korttelia syvä aivan pyöreä kirnu, läpimitta 1½ korttelia. Kirnu on aivan eheä, ja se on melkein aina vettä täynnä, kun ei se siitä pääse pois vuotamaan. Amperlan isäntä kertoi että tuossa kirnussa on ennen ollut „kaasas“, s. o. meriviitta. Olisi muka ennen näillä seuduilla laivoilla purjehdittu, vaikka Kirnuvuori nyt on noin penikulman päässä merestä, 5 virstan päässä Vehmasalmen pohjukasta. — Seudun nuorisolla on vanhoista aioista asti ollut tapana tähän Kirnuun Juhannusöinä pystyttää pitkä riuku ja sen nenässä polttaa tervatynnöriä. — Kirnussa olevan veden sanotaan parantavan syylä eli nystyröitä käsissä.

Seuraavakin tarina viittaa siihen että nämä seudut olisivat vielä sinä aikana, kun Suomalaiset jo täällä asuivat, olleet veden vallassa: Lähellä Kirnuvuorta on toinen korkeanlainen kallio, nimeltä *Kaupinkari*. Kerrotaan että siinä on ennen laivoja lastattu ja kauppaa tehty, ja että vanhat ihmiset ovat Kaupinkarin syrjässä nähneet rautarenkaita, joihin laivoja on kiinnitetty. — Kun tiedetään, kuinka paljo vesi vuosittain pakenee näiltä rannoilta, niin mittaamalla, kuinka paljo korkeammalla meren pintaa Kaupinkari nyt on, voisi saada selville, ovatko puheena olevat seudut olleet meren pohjana tuhannen vuotta tätä ennen.

Saman kallion syrjässä on myös lähde, jonka vesi parantaa kipeät silmät.

Vehmaan kirkon lähellä on kuuluisa *Ullavuori*. Vuoren nimi kerrotaan tulleen siitä, että sillä on poltettu Ulla niminen nainen, joka oli lapsensa tappanut, samoin kuin tarinan mukaan *Liisan-kalliolla* oli Liisa niminen lapsensa tappaja poltettu. Ullavuoren länsipuolella on alanko, joka sanotaan ennen olleen meren salmena. Alangosta kohoaa Ullavuoren syrjä noin 5—6 sylen korkuiseksi

ja tässä on kalliossa hiiden kirnu, kyynärän syvyinen, 3 korttelia läpimitaten, vähä kallella alankoon päin. Tämäkin kirnu on niin eheä, että se on melkein aina vettä täynnä. Voipi olla mahdollista, että tällaiset kirnut ovat jääkaudella syntyneet, mutta voipi myöskin olla mahdollista, että ne ovat ihmiskätten tekemiä. Hylten-Cavallius nimittää teoksessaan „Värend och Virdarne“ kallioiden tavattavia kuppimaisia koloja *verikuopiksi* (blodgrop) ja sanoo että uhratessa niihin kerättiin uhrieläinten veri, jota vielä käytettiin erinäisiin tarkoituksiin. Ehkäpä nämäkin kalliokirnut ovat tuollaisia „verikuoppia“. — Tähän mielestäni vähä viittaa seuraavakin seikka: Honkilahden kirkon lähellä, Koskeljärven rannalla kalliossa on myöskin tuollainen kirnu. Vähä matkaa siitä on järven suuri kivi nimeltä *Uhrattu*; samaan järveen pistäyvän niemen nimi on *Pyhäniemi*¹⁾. Kaikkihan nämä nimitykset muistuttavat uskonnollisista menoista ja uhraamisestakin.

Syystäpä siis johtuu mieleen arvelu että nämäkin kirnut ovat olleet uhriastioita.

4. Asutustarinoita. Asutustarinoita ei Vehmaallakaan tiedetä paljon kertoa. Edellä on mainittu että täällä on tavattoman paljo herraskartanoita. Siihenpä kaikkitietäväinen tarina syynkin tietää. Se kertoo seuraavaa: Rauman seuduilla oli ennen niin paljo aatelismiehiä, että niiden kanssa oltiin pääsemättömissä. Talonpojat rupesivat sentähden paholaisen kanssa liittoon, lupasivat tälle hyvän palkinnon, koko Lapin pitäjän, jos hän veisi kaikki aatelismiehet seudulta pois. Paha kokosikin nämä kaikki pusiinsa; ainoastaan yksi, Palttilan herra jäi unhotuksiin. Paha heitti nyt pussin selkäänsä ja aikoi viedä kantamuksensa Ruotsin puolelle, mutta kun hänen piti hypätä Vehmassalmen ylitse, repesi pussi ja aatelismiehet putosivat siihen. Tästä alku niille monille herraskartanoille, jotka ovat Vehmassalmen rannalla.

Professori Y. Koskinen kertoo, että „Vehmaa vielä Kustaa Vaasan aikana jaettiin kahteen yhtä suureen osaan: Suomalaiseen pitäjääseen ja Ruotsalaiseen pitäjääseen (Ruotsalaisen osan alapiireinä olivat: Metsä bol, Meritz bol ja Koskema bol). Suomen oikeus Vehmaalla mainitaan v. 1418.“ — Tästä mainittu kirjailija päättää, että keskiaikana on asunut Ruotsalaisia useissa pai-

¹⁾ Ks. *Kiinteitä Muinaisjäännöksiä Ulvilan k.-kunnassa*, s. 38. Muistutamme kuitenkin että nuo verikuopat Ruotsissa ovat vaan parin tuuman laajuisia. Vrt. A. O. Heikel, *Kert. Muinaisj. Hauhon kihlak.*, s. 59—64.

koin mannermaallakin, ei ainoastaan saaristossa, kuten nimitys „Ruotsin oikeus“ Vehmaalla y. m. näyttää todistavan¹⁾).

Nyt ei kuitenkaan enää Vehmaalla tunnu jälkeäkään ruotsalaisesta asutuksesta; eipä täällä tavata ruotsalaisia paikkain nimiäkään, mutta sellaisia ikivanhoja suomalaisia talojen nimiä kuin *Ilmarinen, Lallinen* y. m.

Lokalahden asuttamisesta kertoo W. G. Lagus: „Lokalahden kartanossa asui muinoin eräs rälssimies Gunnar, jonka tytär Brita oli naimisissa Albrekt Henrikinpoika Görishagen'in kanssa. Gunnar ja Görishagen ovat tarinan mukaan perustaneet Lokalahden kappelin vuonna 1409. Mainittu Albrekt oli lahjoittanut Lokalahden kartanon Naantalim luostarille; tämä kuitenkin takaisin perittiin Vesteräs'in resessin mukaan ja myötiin Ivari Fleming'ille. Toisten tietojen mukaan olisi tämän kartanon äsken mainittu Brita lahjoittanut Lokalahden kappelin kirkolle, mutta Vesteräs'in resessin jälkeen takaisin perittynä mennyt Britan äidin su'ulle Balck“²⁾. — Nykyisen kansan puheen mukaan on *Hermansaari*, jonka nimi ennen on ollut *Suomenkylä*, vanhin asutus Lokalahdella, jopa toisinnon mukaan „ensimmäinen talo Suomessa“³⁾.

5. Kirkot. Vehmaan vanha kirkko arvellaan rakennetuksi jo 13 vuosisadalla. Tämäkin on noita gotilaistapaisia kirkkoja, jotenkin hyvin säilynyt. Viime vuosikymmeninä on kirkko kokonaan uudesta sisustettu ja luultavasti tuli siinä toimessa kirkossa säilyneitä muinaisjäännöksiä hävitetyksi. — Täältä on kuitenkin historialliseen museoon saatu jotenkin hyvin säilynyt alttari-kaappi eli siipialttari. Tätäkin kirkkoa on Muinaismuisto Yhdistyksen Taidehistoriallinen lähetyskunta ollut tutkimassa⁴⁾.

Tämäinkin kirkon ovat tarinan mukaan „hiidet taikka nunnat“ rakentaneet, ja kirkon alla sanotaan vieläkin hiisiä asuvan. Olipa

¹⁾ Ks. *Tutkimus Maanomistusseikoista Suomenmaassa Keskiaikana. Esittänyt Yrjö Koskinen*, s. 34.

²⁾ *Finska adelns gods och ätter*, s. 143.

³⁾ Kts. Suomen Muinaism. Yhd:n pöytäkirja Marrask. 18 p. 1884. Palkkilassa eli Palklahden talossa on syntynyt pispä Bero Balk; — Hermansaarella syntyi tavallaan mainio parooni K. v. Kothen.

⁴⁾ Paitsi mainittua siipialttaria on tästä kirkosta kuvattu: Kristus ristillä, lasimaalaus kuorista, sekä kirkollisia esineitä: Vihkivesimalja; Kaste-malja; Kuvaryhmä saarnastuolista; Kirjajalka sakaristossa olevasta saarnastuolista. — Kirkon muinaisjätteistä Stjernman'in aikana vrt. *Bidrag till känn. af Finlands natur och folk XXXVIII*, s. 195—6.

kerrankin yöllä eräs tuntematon mies tullut kirkon läheisyydessä asuvaa vaimoa kätilöimen toimeen pyytämään. Mies vei vaimon kirkon alle; täällä kun oli asiat hyvään kuntoon saatu, kysyttiin vaimolta mitä hän palkakseen tahtoi. Vaimo ei ottanut mitään palkkaa, sillä hän pelkäsi kovasti tässä oudossa asunnossa. Isäntä silloin höylän lastuja kiersi vaimon kaulaan ja kun vaimo aamulla kotoaan heräsi, oli hänen kaulassaan moninkertaiset paksut kultaketjut. Vehmaalla myöskin vielä kerrotaan tarina Pitkästä Pie-nasta, joka siellä kirkon seinän vieressä seisoi, mutta koska tämä satu on jo ennen painettu¹⁾, on sitä tarpeeton tässä kertoa.

Vehmaan kirkon ehtoolliskalkki on tarinan mukaan kirkon lähellä olevasta Ullavuoresta saatu. Tässä vuoresta on luola eli kellari, johon ei kukaan uskalla mennä, siellä kun asuu hirveitä hiisiä²⁾. Siellä tiettiin olevan kallis hopeamalja; moni kävi sitä sieltä kokemassa, mutta yhtä moni sai tyhjänä palata. Tulipa vihdoinkin ritari, joka hiitten nukkuessa sai maljan luolasta; hyppäsi hevosesensa selkään ja lähti ajamaan. Samassa rupesi koko Ullavuori tärisemään; luolasta lähti hirvittävä joukko ratsastajaa seuraamaan, ja hän olisi hukkaan joutunut, kun pieni lintu lauloi: aja ristiin kynnetylle! Ratsastaja ajoi pellolle ja siten pelastui. Hän lahjoitti sitte maljan Vehmaan kirkolle. — Tällainen tarina kerrotaan monen muunkin kirkon ehtoolliskalkista, esim. Ruskon, Hanhon ja Huittisten. Onko kristinusko jo oikein kansaamme juurtunut, kun seurakunnissa on suuri osa jäseniä, jotka uskovat tuollaisia kertomuksia siitä esineestä, josta kalliinta armonvälikap-paletta nauttivat?

„Ison ryssän aikana“ — kertoo toinen tarina — ottivat vi-

¹⁾ Ensin *Mnemosyne*'ssä 1820, s. 105, sitten *Sanansaattajassa Viipurista* 1835, n. 24, *Maanmiehen Ystävissä* 1851, n. 47 y. m.

²⁾ Tämä kellari on ahdas kuja suurten kalliolohkareitten välissä ja sitä peljätään vielä nytkin seudulla, niin ettei sinne kukaan uskalla kontata. Kun tämän kuulumme, otimme kylästä miehiä oppaaksemme, varustimme pä-reitä ja tulitikkuja ja kumppalini herra Sjöros konttasi tuohon kauhistutta-vaan luolaan tulisoihtu kädessä. Suusta se on niin ahdas, että siitä tuskin mies mahtuu, mutta sitten vähän laajenee. Miehet ihmettelivät suuresti tätä ääretöntä rohkeutta, eivätkä herra S:a aivan tavallisilla silmillä katsoneet. Kun vielä satuimme tapaamaan kalliolla käärmeen, jotka kuuluvat olevan harvinaisia näillä seuduilla, tulivat miehet varmaan päätökseen: ettemme liiku aivan tavallisilla ihmisvoimilla. Ikävää, että Suomen vanhimmilla asutus-aloilla voipi vielä tavata tällaista taikauskkoa, ja kuitenkin Vehmaalaisetkin kuuluvat innokkaasti kansakoulun hankkimista vastustaneen.

holliset kirkon ison kellon ja aikoivat sen viedä, mutta pieni rakki-koira piti kellon kannasta kiinni, eivätkä viholliset saaneet sen-tähden kelloa, ei mies-, eikä hevosvoimalla, viedyksi. Vehmaalai-set veivät sitte itse kellon „*Kierikkalan* tanhuaan“ piiloon; kello oli niin raskas että kuusi hevosta tarvittiin sitä vetämään, mutta sitte kun sota loppui ja kello takaisin tuotiin, pantiin vaan „*Kie-rikkalan pikkuvalko*“ aisoihin ja se yksin veti kellon, joka oli niin paljo piilossa ollessaan kevennyt.

Laitisten kylän vieressä, 5 virstaa Vehmaan kirkosta itään-päin, on *Jaakolan* puustellin maalla korkeallinen mäki, nimeltä *Kappelin mäki*. Tällä mäellä näkyy vielä jäännöksiä vanhasta kirkosta eli rukoushuoneesta. Huone, jonka seinistä vielä pari alimmaista, melkein jo mullaksi lahonnutta hirsikertaa näkyy, on ollut neliskulmainen, toisille seinilleen 15 kyvnärrää, toisille 13 kyvnärrää pitkä. Tämän entisen huoneen keskellä kasvaa kaksi-haarainen koivu, joka vahvuudelleen on pari, kolme korttelia läpitse mitaten; tämäkin osoittaa että kirkko on jo kauan ollut katotonna ja laattiatonna, eikä vanhatkaan ihmiset muista siinä muuta kuin paljaat seinät nähneensä. Kirkon sijan ympä-rillä on räystynyttä kiviäitaa, piirittäen neliskulmaisen alan, joka on 24 syltä ristiänsä mitaten. Hautoja ei voi huomata tämän aitauksen sisällä.

Lokalahden kappeli ja kirkko ovat perustetut vuoden 1400 vaiheilla (vert. edell. s. 73). Myöhemmin oli Lokalahti erityi-senä kirkkoherrakuntana, mutta tehtiin taas 1690 Vehmaan kap-peliksi. Lokalahden nykyinen pieni puukirkko on rakennettu 1763; tätäkin usein mainittu lähetyskunta on käynyt tutkimassa¹⁾. Kir-kon isommassa kellossa on seuraava kirjoitus: „1691. *Soli Dco. Fruu Anna Kruus Lars Dotter Grefvinna Till Liebelitz, Fruu Till Hermansari Liung Boo, Thuna och Thyningöo. Åbo Martin Mick.*“ Kellossa on neljä kaunista kalan kuvaa ja kannassa koko joukko pieniä naaman kuvia.

7. Sotamuistoja. Vuoden 1808—9 sodan aikana oli Loka-lahdella tappelu; mutta koska tästä tappelusta on Lokalahden kir-kon arkistossa säilyneen kertomuksen mukaan Historiallisessa Ar-

¹⁾ Täältä on kuvattu: Pyhä Anna, veistokuva; anekirjain säilytyskaappi, joka vieläkin seisoo parven alla kirkon nurkassa; vaatetta vanhasta tyynystä; kynttiläjalka; rautainen kynttiläkruunu; oven lukko; kivinen aurinkokello, joka on kirkkopihalla puupatsaan päässä ja merkitty vuosiluvulla 1776.

kistossa III kerrottu, mainitsen tässä ainoastaan sotaväen hautauspaikkoja. Ne kertomukset, mitä kansa vielä muistaa tästä sodasta kertoa, on parasta kertoa Taivassalossa tapahtuneiden kahakain yhteydessä.

Lokalahden kirkon ympärillä (ei kirkkomaassa eli hautausmaassa) hiekkannummissa on monia kymmeniä hautoja, joita kansa sanoo Ryssän haudoiksi; tappelun loputtua olivat Venäläiset kaatuneet tulleet tähän haudatuiksi, mutta Suomalaiset kirkkomaahan. Tulisin tappelu olikin aivan kirkon lähellä. Varanpään kylästä 2 virstaa merelle on pieni kalliokari, johon sanotaan paljo Venäläisiä haudatun, kallion koloon. — Hermansaaren (jota kansa sanoo myöskin Hermassaareksi ja Suomenkyläksi) vainiomäessä on myöskin kymmenkunta viime sodan aikaista Ryssän hautaa; samoin Rannan mäessä. — Vehmaalla oli Vinkelän kylän niitussa ollut suuri joukko sodan aikaisia hautoja; kun niittu muutama vuosi sitten pelloksi tehtiin, tuli siitä luita esiin suuret määrät. Myöskin *Väasten* maalla on tämän aikuisia hautoja ja ikäänkuin hävinneiden kellarien jäännöksiä; näitä sanotaan Venäläisten kaivamiksi.

Muinaiskaluja ei ole tietääkseni Vehmaalta löydetty muita kun Huolilan löytö, josta edellä on mainittu ja joka saapui Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen huostaan, sen kokouksessa Syyskuun 20 p. 1880. — *Hakulan* talossa, lähellä Lokalahden kirkkoa, säilytetään löydetty tykin kuula, joka on 5¹/₂ tuumaa läpimittainen ja painaa lähes leiviskän.

V. Taivassalon pitäjä, Velkuan ja Iniön kappelit.

Taivassalon pitäjän kantaosa on pitkällä ja kapealla mantereesta etelään päin pistäyvällä niemellä, taikka melkein voipi sanoa, että koko Taivassalo on saarilla, sillä useassa paikassa ainoastaan hyvin kapeat ja matalat maakannakset yhdistävät tämän pitäjän maita toisiinsa. Vanhassa käsikirjoituksessa, joka on pitäjän kirkon arkistossa, sanotaankin että tämä pitäjä on perustettu 22:lle saarelle. Veden vähettyä ovat useammat näistä saarista yhdeksi yhdistyneet. Monessa paikassa vanhatkin pellot kasvavat

vielä usein sylen korkuista meriruohoa, osoittaen täten, ettei vanha meren pohjan voima ole niistä vielä kukaan luopunut.

Kauniita maisemia ja viehättäviä seutuja tapaa täällä useita, siellä täällä kasvaa rehoittelee tammipuisto, todistaen lauhkeamasta ilmanalasta. — Suuri osa tästäkin pitäjästä on ennen kuulunut vanhoille aatelisille su'uille, joiden hurskaat jäsenet taas lahjoittelivat taloja ja saaria Naantalin luostarille sekä muille pyhille laitoksille, sielunsa autuudeksi. — Velkua ja Iniö ovat kokonaan saarilla, Velkua parin virstan päässä, Iniö parin, kolmen penikulman päässä mantereesta.

Muinaisjäännöksiä, sellaisia kuin muualla kihlakunnassa, ei tämän meren tyttären helmoissa tavata; muinaisjätteitä Inkerannan kylässä kuvaa Reinholmin kokoelmista ohelle liitetty kartta. Sen sijaan on täällä muutamia sokkelorakennuksia, joista nyt käyn kertomaan.

1. Nunnatarhoja. Niihin sokkeloisiin kivilatомуksiin, joita tavataan Suomen läntisillä ja eteläisillä rannikoilla, ovat yleensä muinaistutkiammekin luoneet vähän huomiota, luultavasti siitakin syystä, että niitä monessa paikassa pidetään vaan lasten tekeminä leikkikaluna; sellaisina pidetään niitäkin, joista tässä tulee kerrottavaksi. Jatulin tarhoista, joita Kemissä paljon tavataan, mainitsee tohtori J. W. Calamnius „Suomi“ kirjassa VII. Pidemmän tutkimuksen sokkelolatомуksista on kirjoittanut professori J. R. Aspelin Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirjaan II. — Niiden nimien lisäksi, joilla Aspelin kertoo näitä eri paikoissa nimitettävän ¹⁾, mainitsen tässä vielä seuraavat:

Pohjanmaalla, ainakin Isossa-Kyrössä, on miehillä joutoaikoina tapana puukolla leikata tällaisia piirroksia lautoihin, myllyjen ja metsäsaunain oviin y. m., ja sanotaan niitä siellä *Laiskan Jaakon linnaksi*. Sanotaan että, mainion Laiskan Jaakon linnan kävi sellainen tie. Samoin on poi'illa tapana tällaisia talvella lumeen kävellä ja kivitauluille piirtää. Kyröläisissä „Laiskan Jaakon linoissa“ on kaikissa risti perustuksena, joko kaksi viivaa ristissä, taikka kolme ja neljäkin viivaa; en milloinkaan nähnyt siellä

¹⁾ Jatulin tarhat, Nunnatarhat, Pietarin leikki, Jungfrudansen, Trojenborgs t. Trinneborgs slott, Rundborg, Jerusalemn hävitys, Jerichos ritning, Ninives stad y. m. Gottlund oli maininnut, että näitä Vehmaallakin tunnetaan Nunnatarhain nimellä, mutta vaikka näitä erittäin kyselin en tavannut Vehmaalla sellaisia henkilöitä, jotka näistä olisivat mitään tietäneet.

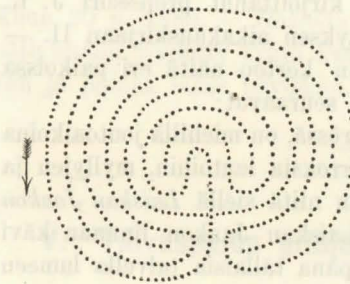
muunlaisia. Ristin sisäkulmiin vedettiin ensin pieni kaarre, kaarteeseen sisälle taas piste, näitä sitte ruvettiin viivoilla yhdistämään, ja niin oli „konsti“ opittu niitä tekemään¹⁾.

Pohjois-Satakunnassa tällaisia myös piirustellaan ja on niillä siellä nimenä *Jerusalemmin temppelin porttikonki*, ja *Friikaupunki*. Porin seuduilla taas sanotaan tuollaisia piirustuksia *Pietarinkaraus* (s. o. Pietarin juoksu; vrt. Pietarin leikki). Varmana pidän, ettei missään näissä edellämäinuituissa paikoissa ole näitä kivistä ladotuina. — Savossa tällaisista piirustuksista ja nimityksistä ei tiedetä mitään, ei ainakaan Kuopion seuduilla. Maskun kihlakunnassa sanotaan muutamia kalliolla tavattavia kivikoita *Nunnatarhoiksi*, *Nunna-aidoiksi* ja *Hittentarhoiksi*, mutta niissä kivikoissa, joita tuolla nimellä nimitettiin, on niin paksulta kiviä, että jos niissä on sokkelorakennuksia ollut, olisi niissä, kivien paljouteen katsoen, voinut olla ainakin kyynärän korkuiset ja saman paksuiset muurit. Muuten luulenkin niitä joko luonnollisiksi kivikoiksi, taikka leviteltynä Hiittenkiuasten jäännöksiksi.

Mutta käykäämme nyt katsomaan täällä tavattavia sokkeloita.

Velkuan saaristossa, *Teerisalón* kylän edustalla on pieni luoto, nimeltä *Ränni*, jonka *Palvansalmi* erottaa siitä luodosta, jolla Velkuan kirkko on. „Rännillä“ on sokkelolatomus, jota täällä sanotaan „*Junfrutarhaksi*“.

Tämä on ladottu pienen pään kokoisista kivistä ja on siinä yksinkertainen risti perustuksena (kuva 21). Alalleen on tämä 9 kyynärää läpimitaten, aukko pohjoiseen päin. Toisten puheiden mukaan pitäisi tämän oleman ikivanha, ja sanotaan se kolme kertaa tulleen uudesta ladotuksi; toiset taas olivat tietävinään, että sen ovat myöhemmillä aioilla poiat tehneet ja siinä leikkineet. Muuta tämän tarkoituksesta ei tiedetty kertoa²⁾.

21. Junfrutarha Rännisaarella Velkuassa.

¹⁾ Sokkelokuvauksia koskevia lisätietoja löytyy Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen asiakirjoissa 1877, s. 687—92 ja 703—7; 1878, s. 50—5 sekä 1880, s. 72; Suomen Kuvalehti 1879, s. 42. Sokkelokuvia Viananmeren saarilta on amiraali J. Thitz toimittanut museoon. Toim.

²⁾ Merimaskussa Helmassaareassa sanotaan olevan suuri „Junfrutarha“, 6—7 sylvä leveä.

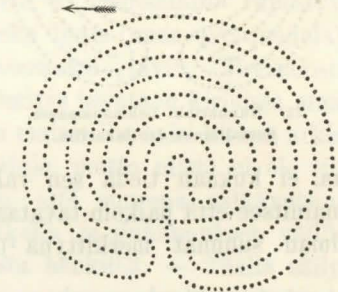
Rännillä olevan „Junfrutarhan“ mallin mukaan on *Velkuanmaan* saareen *Lallinmälle*, noin neljäkymmentä vuotta sitte, „Junfrutarha“ ladottu. Laivuri Jahnsson (Härkäniemen katteini) sanoi poikana olleensa tätä tekemässä; nyt se jo onkin melkein hävinnyt.

Purjehdimme täältä *Iniön* saaristoon. Siellä on *Norrbyn* kylän vieressä „*Jungfrudansen*“. Tässäkin on risti perustuksena, mutta ristin kulmia lähimmäiset kehät eivät ole kaarevat, vaan suorakulmaiset (kuva 22). Aukko on tässä länteenpäin. Muuten on tämä *Junfrudansen* jo puoleksi hävinnyt, kehät katkelleet ja pois paikoiltaan vierineet. Tämäkään kansan puheen mukaan ei ole vanha, sillä kerrottiin, että eräs paimenakka (vallgunman) on tämän latonut noin 60—70 vuotta sitten. — Myöskin *Åselholmalla*, lähellä *Brändö'tä*, oli ennen ollut *Jungfrudansen*, mutta kun se sanottiin melkein kokonaan hävinneen, en sen tilaakaan käynyt katsomassa.

Yhdessä jaksossa kerron myöskin niistä sokkelolatomuksista, joita *Kustavin* pitäjän alalla tavataan, koska nämä kaikki näyttävät kuuluvan samaan ryhmään.

Annamme tuulen puhallella purjeisin ja vene viepi meidät *Isokarin* eli *Enskärin* majakalle. Tällä kallioluodolla, jonka rantoja aavan meren tuimat aallot huuhtelevat, majakan edustalla kalliolla, on myös *Jungfrudansen*, mutta siitä tiedetään että se on rakennettu silloin kuin majakkakin, joka ensi kerran sytytettiin 1838. Aukko on tässä etelään päin, merta vasten, laajuudelleen on se 18 kyynärää läpimitaten; keskimmäisestä sopesta laidalle lukien on siinä 11 kehää. Professori *Aspelin* sanoo^{*)}, että tämä olisi rakennettu *Utön* saarella, *Korpossa* tavattavan sokkelolatomuksen mukaan, mutta *Utön* sokkelossa kuuluu olevan risti perustuksena, vaan tässä ei ole (vrt. kuva 23).

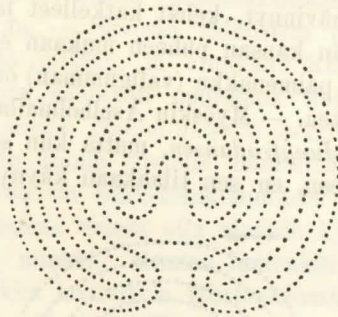
Täältä meidän on taas laskeminen *Kustavin* pitäjän ja *Lokalahden* rajalla olevaan *Lehmänmaan* luotoon. Tämä luoto on sen avaran saarettoman selän rajalla, jota selkää idässä rajoittavat

22. „Jungfrudansen“ *Norrbyn* luona *Iniössä*.

^{*)} L. W. Fagerlund'in mukaan, *Korpo och Houtskärs socknar*, s. 292.

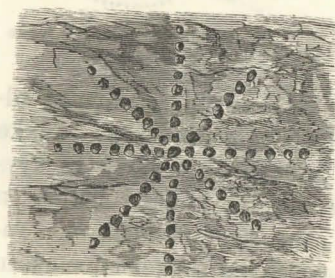
Lokalahden ja Uudenkaupungin rannikot, pohjoisessa Pyhänmaan saaristo, lännessä Putsaari ja Isokari (Enskär) ja etelässä Kustavin pitäjän saaret. Tätä meren osaa merimiehet sanovat *Seksmilariksi*. Lehmänmaan saaren suuresta Kaurissalosta eroittaa salmi, nimeltä „*Lehmänkirkku*“, joka on mahtava purjehdusväylä. Lehmänmaan eteläpäässä kalliolla, joka kohoaa noin kolme sylvä „*Lehmänkirkusta*“, on sokkelolatomus, jota Kustavilaiset sanovat *Nunnaringiksi*. Tämä on tehty aivan saman mallin mukaan kuin

23. Nunnarinki Lehmänmaassa. Samallinen Isollakarilla.

edellämäinittu, Isokarilla oleva; tässäkin 11 kehää, altaan 18 kyynärää läpimitaten, mutta aukko on länteenpään, purjehdusväylää kohti (kuva 23).

Huomiota ansainnee se, että kaikissa näissä sokkeloissa, joista tässä olen kertonut, on aukko, eli sisäänkäytävä sinne päin, missä on lähimpänä vettä, eli kulkuväyliin päin. Tämä Lehmänmaalla oleva Nunnarinki tiedetään olevan ikivanha, ei kukaan tiedä sen rakennusaiasta mitään kertoa. Aspelin mainitsee että paikoin tavataan tällaisten sokkelolatomuksien ohella ilman suunnat merkittynä¹⁾. Tuollaista tointa näyttää tässäkin

24. Ilman suuntain näyttäjä.

olleen, sillä vähä matkaa pohjoiseen päin sokkelolta, „*Seksmilarin*“ rannalla kalliolla, on kivistä ladottu „kompassi“, vaikka ei oikein rehellinen neuvoissaan (vrt. kuv. 24).

„*Kenties* voisimme ajatella aikaa — sanoo Aspelin — jolloin merimiehet noista sokkelolatomuksista ehkä tähtien avulla lukivat säiden vaihtelevaisuutta, kuten arpoja muinoin tutki seulaansa ja Lappalainen

noitarumpuansa“¹⁾. Meritoimesta näyttää muistuttavan sekin, että tällaisia tavataan ainoastaan rannikolla ja saaristossa, ja kaikki nämä tässäkin mainitut ovat vielä isojen kulkuväylien vierillä.

¹⁾ Suomen Muinaismuisto Yhdistyksen Aikakauskirja II, s. 161.

— Lehmänmaan nunnarinkiä ei voi lasten leikkikaluksikaan arvata, sillä se on kaukana ihmisasunnoista. Vasta viime vuosikymmenillä on tähän saareen rakennettu yksi torppa. Lyyrtyin luotsauspaikalle oli eräs laivan rakentaja viime vuosina latonut pienen „*Nunnaringin*“. — Mutta nyt meidän on taas tältä meriretkeltä palaaminen Taivassalon kirkolle.

2. Kirkot. Taivassalon kirkko ja seurakunta on vanhimpia maassamme; tästä mainitaan ensikertoja 13:n vuosisadan lopulla. Taivassalon kirkon arkistossa on säilynyt inventario-luetteloita aina 1623 v:sta asti, ja muitakin tämän pitäjän historiaa valaisevia käsikirjoituksia. Eräessäkin kirkon arkistossa olevassa kirjoituksessa kerrotaan pitäjän nykyisen nimen tulleen seuraavalla tavalla: Se paikka, jolla kirkko seisoo, oli silloin saarena, kun kirkko rakennettiin ja saaren nimi oli *Ärteö*. Tämä nimi tavataan kirjoissa ainakin vielä 1373¹⁾. Suomalaiset rupesivat pitäjätä nimeämään *Tavisaloksi*, koska lintu (anas qverquedula), jonka nimi ruotsiksi on „*ärta*“, on suomeksi „*tavi*“. Tavisalosta muodostui nimi *Taivassaloksi*, joka nimitys tavataan kirjoissa ainakin jo 1506 (Tövesalo 1374). — Kuten mainittiin, saisi kirkon arkistosta paljo tätä pitäjätä koskevia tietoja, mutta niistä ei ole tila tässä kertoa²⁾. Mainitsen kuitenkin, että suurena nälkävuonna 1696 sanotaan täällä kuolleen Mikkelin ja Juhannuksen välillä 270 oman seurakunnan ja 89 vierasta henkilöä. — Täällä säilytetään muun muassa eräs parin sadan vuoden vanha kirkonkokouksen pöytäkirja, jossa sakon uhalla kielletään uudenmuotisia vaatteita ja ylöllisyystavaroita käyttämästä³⁾.

Lemmitysten kylässä on sileä *Ammevuori*, jonka kyljessä vielä on laivan renkaat. Vuoren päällä on iso kivi, jonka ohella kristinuskon alussa on jumalanpalvelusta pidetty. Samalla seudulla

¹⁾ Sivumennen mainittakoon, että tuo nimitys osoittaa, että täälläkin oli, jos ei kokonaan, niin ainakin osaksi ruotsalaista asutusta tähän aikaan.

²⁾ Painetuita lähteitä: *E. Lencqvist, Beskrifning öfver Töfsala socken, Åbo Tidn. 1793*, n. 21—48 (ote täydellisemmästä käsikirjoituksesta, jota säilytettiin yliopiston kirjastossa ennen Turun paloa; vrt. *J. J. Tengström, De viris in Fennia peritia litterarum graecarum claris*, s. 52), ja luettelo kirkon muinaisjätteistä (1749): *Bidrag t. känn. af Finlands natur o. folk XXXVIII*, s. 190—95, jotka eivät ole olleet tekijän saatavissa.

³⁾ Tämä pöytäkirja oli vuoden 1882 alulla ilmaistuna Helsingin Viikko-Sanomissa. — Tällaisia päätöksiä tehtiin 17:n vuosisadan alulla monessa muussakin paikassa.

Sannasissa on jäännös isosta lahoneesta laivasta, joka sinne asti on kulkenut.

Kirkon rakentamisesta tarinat kertovat, että sitä aiottiin ensin rakentaa muualle, mutta se hajosi kaksi kertaa. Sitte pantiin kaksi opettamatonta härkää valjain ja annettiin niiden mennä mihin itse tahtoivat. Härjät pysähtyivät Tavisalolle, ja siihen rakennettiin nyt vielä kunnossa oleva kirkko. Tämä kirkko, joka rakennustavaltaan on samallinen kuin Länsi-Suomen muutkin vanhat kivikirkot, on vielä hyvässä kunnossa, vaikka se on maamme vanhimpia; kirkko on vaan 51 kyynärää pitkä, 30 kyyn. leveä. — Tämä kirkko on ollut runsaasti koristettu katto- ja seinämaalauksilla, sekä aatelissukujen vaakunoilla. Mutta niin kun monessa muussakin vanhassa kirkossa, oli täälläkin suurin osa noista vanhoista kuvista peitetty uusien maalauksien ja kalkituksien alle, josta Muinaismuisto-Yhdistyksen kuvaava Lähetyskunta niitä käsiin kaiveli ¹⁾. Kirkon nimi on Sancta Crux (= Pyhä Risti).

Iniössä on kirkko ollut jo ainakin 1624. Se oli ensiksi Norrbyn *Hinders'in* talon *Kärrgårdsgårdessä*; tämä kirkko paloi ja rakennettiin uudestaan n. s. *Norröle* pappilan tiluksille, pohjoispuolelle nykyistä kirkon paikkaa. V. 1880 rakennettiin Iniöön kivikirkko, joka oli 30 kyynärää pitkä ja 15 k. leveä; tämäkin kirkko paloi keväällä 1879 ja kesällä 1880 rakennettiin se uudestaan, kautta Suomen kerätyillä rahoilla.

¹⁾ Täältä on Lähetyskunta kuvannut: Kirkon pohjapiirrustuksen ja pohjaisen akkunauksen aukon. Veistokuvia: Pyhä Anna Marian ja Jesuslapsen kanssa. Maalauksia: Kalkkimaalauksia kuoriholvista: Kristuksen pää, kaksi enkeliä ja pyhänsavun astia; Pyhä Paavali; P. Hieronymus jalopeuran kanssa, P. Augustinus, P. Pietari, P. Ambrosius, P. Gregorius. Toisesta holvista: Evangelistain symbolit eli vertauskuvat; saman holvin sivukaarista eri sukujen vaakunoita. Kolmannesta holvista: Maria Magdalena, P. Nikolaus, P. Henricki ja Lalli, P. Margareta lohikäärmeen kanssa, P. Ursula. Neljännessä holvista: P. Yrjö lohikäärmeen kanssa, Johannes Kastaja, P. Kristiina. Viidennestä holvista: Judas Thaddeus, P. Simon, Ylienkeleli Mikael punniten hyveitä ja paheita, Naaras jalopeura pentuineen, Phoenix lintu. — Piirroksia P. Augustinuksen, Ambrosiuksen ja Gregoriuksen kaapuista, keskiholvien ja erään sivuholvien kaavan. — Seinämaalauksia: P. Barbaran mestaus, osia kalkituksella peitetystä kuvauksesta, Viimeinen tuomio, samoin kalkituksella osaksi peitetty, Kristuksen ja Pietarin päät, „Tulikoetus“, Säkkipillin soittaja, Sture su'un vaakuna, Stefanus, maalaus ovella, P. Olavin pyhimyskaappi. Ornamenttia: Tamminen rusetti parven laidasta, Vaakuna pispan tuolista, ornamenttia entisestä kuorin aidasta, samoin saarnastuolista, Kynttiläjalka, Antependium. Kts. *Finska Fornminnesföreningens Exposition 1871.*

Iniön nimen kerrotaan syntyneen seuraavalla tavalla: Kun Kaarlo IX valloitti Turkuun, saivat Ruotsalaiset sieltä Suomen sota-väkeä vangiksi, näitä lähdettiin viemään meren ylitse Ruotsiin, mutta matkalla nousi kova myrsky, joka ajoi laivaston oikealta väylältä pohjoiseen päin. Kun hätä tuli jo uhkaavaksi, komensi kuningas, joka itse oli muassa „gack in i ön!“ (= menkää saareen) ja noista sanoista „in i ön“ sai muka saari nimensä. — Oman papin saivat Iniöläiset vasta 1689, mutta senkin jälestä on paikka joskus ollut papitonna. Iniössä on aivan ruotsalainen asutus.

Kun Velkuasta päin mennään Iniöön, tavataan ensiksi *Ljusluodot*. Näistä kerrotaan, että ne olivat ennen erään rumpalin omat (virkatalo?) ja että hän möi ne Iniöläisille $\frac{1}{2}$ riksistä!

Täällä kerrotaan myöskin, että kuningas Kustaa IV:s Adolf Suomessa käydessään oli purjehtinut Iniön kautta, ja seuraneen syönyt Jumon (Joennaan) kylän Erkkoksen talossa. Korkeat vieraat odottivat, että ruoka heille annetaan ilman maksutta, mutta siinä pettyivät, sillä Erkkoksen ukko otti puntarin, jolla punnitsi tarkalleen lampaan lavan, ja otti maksun joka luodista. Tämä tarkkuus kummastutti ylhäistä seuraa niin, että maalattiin taulu, joka kuvasi Erkkoksen ukkoa (Erkkos gubben) lihaa punnitsemassa ja „tämä taulu säilytetään vielä Tukholman Isossa kirkossa“ ¹⁾. — Se tupa, missä kuningas söi, sanotaan nyt olevan Erkkoksen torpan tupana.

Saman Erkkoksen talon vieressä sanotaan olevan Ruotsalaisten rakentamaa vallitusta. Minusta kuitenkin näytti tuo vallitus aivan vähäpätöiseltä ja luulisin sen syntyneen siitä, että mäkeen peltoa tehtäessä on mäen rinteelle kiviä vieritetty. Taikka olisiko vallitus ennen ollut vahvempaa ja peltoja tehtäessä tullut hävitetyksi?

Velkuan eli *Palvan* kirkko on rakennettu 1793—5, mutta monet aiat on tämäkin seurakunta saanut olla papitonna. Pieni puukirkko on Palvan salmen rannalla. Kirkossa ei ole juuri muuta merkittävää, kuin täysissä purjeissa oleva laiva katossa ja jotenkin kauniisti maalattu taivaasen astumista kuvaava alttaritaulu, jonka on seurakunnalle lahjoittanut pispä Gadolin 1796. Sakaristossa säilytetään rautainen tykin panospuikko, joka on kirkon tienoilta löydetty 1808—9 sodan jälkeen. Sodan aikana vihollis-

¹⁾ Tämän kirjoittaja ei kuitenkaan mainitussa kirkossa tuollaista taulua nähnyt.

liset ryöstivät Velkuan kirkon ja polttivat useita taloja kirkon seuđuilla ¹⁾.

Velkuanmaan luodossa, lähellä sitä paikkaa, jossa „Junfrutarha“ mainittiin olevan, on yksi luhistunut *Ryssän uuni*. Täällä kerrottiin, että Venäläiset sodan aikana ovat tuollaisia uunia rakentaneet kylpemistä varten; purjeita — muka — asetettiin uunien ympärille seiniksi ja katoksi, kiukaasta otettiin löylyä ja niin kylvettiin. — Velkuan ja Merimaskun välillä on meressä kaksi kiveä, joita sanotaan *Teininpusseiksi*. Tähän oli, kertoo tarina, teini hukkunut, almujen keräysmatkallaan, mutta pussit eivät hukku-neetkaan, vaan muuttuivat kiviksi.

3. Linnoitusten raunioita. Meidän on taas purjehtiminen Iniöön, katsomaan erästä linnoitettua saarta. Noin virsta Jumon kylästä pohjoiseen eli Kustaavin pitäjään päin on vanhan Tukholman purjelaidan ohella neljännes virstaa pitkä, pari kolme kymmentä sylvä leveä saari nimeltä *Borgholm* (= Linnaluoto). Tällaista nimeä saari ei ole tietysti johdotta saanut. Tämä nimi onkin jo aikaisin vetänyt yleisön huomiota tämän saaren puoleen.

Siinä kertomuksessa, jonka Taivassalon kirkkoherra P. A. Bergius vuonna 1674 antoi Vehmaan kihlakunnan muinaisjäännök-sistä, kirjoittaa hän Borgholmista:

— „Men fans intet som värdigt är skrifvas ²⁾ [nimitt. muinaisjäännöksiä kihlakunnassa]; Uthan bönderna vid värt capell och Juimo by berättade at på en högh backavägh, som Callas borgh holmen, hafver fordom varit en skans temligh stoor och wijdh, hvilcken Konungens Krigzfolck i den giordt hafver, och sedan aff Landzens inbyggjare i siälskap och på en annan holme haart när, i två jord och sand här begrafne.“

Tässä Taivassalon pappi ilmoittaa, että Jumon kylän talon-poiat kertoivat, että korkealla mäellä (backavägh) on muinoin ollut varustus jotenkin suuri, jonka kuninkaan sotaväki on tehnyt. Mutta kirjoituksen loppuosaa, josta sanoja puuttunee, on mahdo-ton käsittää; siinä puhutaan toisestakin läheisyydessä olevasta saa-

¹⁾ Velkuan kirkon kellotkin hävitettiin sodan aikana. Ennenkun uusia kelloja ehdittiin saada, teki lukkari kellojen virkaa. Hän huusi sunnuntaiaamusin kirkon portailta: „Tulkaa jo kirkkoon!“ Kerran kirkon lähellä laitu-mella olevat vasikat lukkarin huutoon vastasivat „mee“, tähän lukkari taas puolestaan oli huutanut: „Menkää h—ttiin te!“

²⁾ Alkupuoli tästä kirjoituksesta on sivulla 4.

resta ja mullasta ja hiekasta sekä hantaamisesta, mutta mitään vanhan kansan käsialan jäännöksiä ei tiedetä olevan Borgholmin läheisyydessä olevilla saarilla, eikä Borgholman varustuksiin ole maata eikä hiekkaa käytetty.

Tästä Borgholmasta mainitsee myöskin Lencqvist kirjoituk-sessaan *Finlands fordna Borgar* ¹⁾. Suomennan tähän ainettamme koskevan osan mainitusta kirjoituksesta:

„Niiden paikkain läheisyydessä Suomessa, joilla on ruotsalai-nen nimi Borg, niinkuin Tavasteborg, Björneborg, Uleåborg y. m., on joko joku riutunut linna nuoremmilta aikakausilta, taikka jään-nöksiä sellaisesta, taikka myös joku korkea vuori, niinkuin Borg-holm Iniön aukon vieressä Taivassalon pitäjässä ja Iniön kappe-lissa Jumon ja Raukon kylän välillä. Tämä on korkea, jyrkkä ja paljas vuori, sijaitseva eräällä saarella, jolla on käyty, mutta ei nähty mitään jäännöksiä ihmiskätten töistä, ainoastaan yksi ja toinen iso, irtanainen harmaa kivi. Asukkaat sanovat, että tämän vieressä, kulkuväylässä, on muinoin ollut meritappelu Juutilaisten kanssa, jossa nämä tulivat lyödyiksi ja ajettiin kaikki Järppi-län alle ²⁾.“

Epäselviä ja osaksi vääriäkin tietoja paikasta antaa tämäkin kertomus, niinkuin esim. että saarella on korkea jyrkkä kallio eli vuori ja ettei saarella näy muuta kuin „yksi ja toinen“ iso har-maa kivi. Mutta käykäämme lähemmin tarkastamaan puheena olevaa saarta.

Borgholm on, kuten jo mainittiin, noin neljännes virstan pi-tuinen, 20—30 sylen levyinen metsää kasvava saari. Sen etelä-pään keskikohdalla on tasainen ja loivempi paikka, josta hyvin pääsee kohoamaan saarelle, ja näkyykin tässä ikäänkuin jälkiä, vaikka sangen epäselviä, tiestä, joka on vienyt saaren keskikoh-dalle. Molemmilta sivuilta on saaren eteläpää jyrkempää, koho-ten 3—4 sylen korkuiseksi. Pitkin saaren syrjiä on muurin eli kiviaidan raunioita, suuremmista ja pienemmistä kivistä. Kiviä rauniossa, joka on paikoin enemmän, paikoin vähemmän levinnyt, on niin paljo, että niistä voisi tulla noin kyynärän korkuista ja saman paksuista muuria. Saaren länsisivu on ylipäänsä sangen jyrkkää, paikoin kallio nousee pystysuoraan merestä kolmenkin

¹⁾ *Tidningar utgifne af et sälskap i Åbo 1776.*

²⁾ Siellä heidän täytyi antautua. Se tappelu oli ollut Juutilaisten vii-meinen maassamme. Kts. *Mnemosyne 1823*, s. 55.

sylen korkeuteen; tällaisilla kohdilla ei ole ensinkään muurin jäännöstä, mutta missä rinne on loivempi, siinä sellaista on. Saaren pohjoispää ja sen puoleinen itäsyryjä ovat loivempaa, niin että niistä voi jalkamies huokeasti nousta saarelle, mutta täällä ei kuitenkaan näy muurin jäännöstä. Vasta saaren puolivälistä eteläpähän päin on saaren enempi loivalla itäsyryllä melkein yhtämyötää muurin eli kiviaidan raunioita. Muuri ei ole ollut, kuten huomattaneen, saviseoksella varustettu, vaan kiviä toinen toisensa päälle ladottu ilman mitään sideainetta. Ylipään on muurin jäännöstä noin 200 sylen mitalta. Muuten ei saarella näy mitään jälkiä ihmistöistä.

25. Järppilän rauniot Taivassalossa.

Edellä mainittiin kansan kertoneen, että Juutilaiset ajettiin Borgholman tyköä „Järppilän alle“; seuratkamme mekin heidän jälkiään. Järppilän rustholli on Taivassalossa, kirkosta pohjaiseen päin, meren rannalla. Talon kartanon vieressä, pienellä 2—3 sylen korkuisella kallioniemellä, aivan meren rannalla, on suuremman tiilirakennuksen raunioita, joiden alla vielä on muutamia eheitä kellareita. Rakennuksen sijalla on korkea kasa tiili- ja kalkkisoraa, kuten kuvaus (kuv. 25) näyttää, mutta siitä saa kuitenkin vielä selvän rakennuksen alan suuruudesta. Kaksi seinää ovat

olleet 24 kyynärää pitkiä, toiset kaksi 20 kyynärää pitkät (katso pohjapiirros). — Astumme alas kellareihin. Kaikki käytävät ja ovet ovat soraa täynnä, mutta erään kellarin pohjoispuolinen seinä on hajonnut, ja tästä aukosta (*a*, joka myöskin näkyy raunio-kuvauksessa) voimme astua sisälle kellariin, joka on 12 kyyn. 2 kortt. pitkä; toisesta päästä 7 kyyn., toisesta 4 kyyn. 2 korttelia leveä; korkeus laattiasta holvin keskikohtaan on 3 kyyn. 3 kortt. Vasemmalla puolella seinässä, 6 korttelin korkeudella laattiasta on komero *b*, suusta 6 korttelia leveä, 1 kyyn. korkea, 2 kyyn. 2 kortt. syvä; komeron perän leveys on ainoastaan 3 korttelia. Komerosta vähä matkaa on 7 kortt. leveä ovi *c*, josta kellariin on kuljettu, mutta oven eduskäytävä on nyt täynnä soraa. Kellarin perältä viepi toinen 7 kortt. leveä, 2 kyyn. 2 kortt. korkea ovi toiseen pienempään kellariin, joka on ainoastaan 3 kyynärää korkea. Tämänkin kellarin peräseinässä on komero *e*. Ensimmäisestä kellarista käypi kolmaskin ovi *f* vastapäätä ensinmainittua ovea. Tämä ovi oli ollut kiinni murattuna, mutta noin kymmenen vuotta sitte oli eräs seppä sen hakannut auki, ja juuri kun hänen piti astua sen takana olevaan kellariin, romahti sen katto alas; ainoastaan paria kyynärää leveä holvikaarre *g—h* on siitä eheänä ja soran seasta näkyvissä.

Se sivukuva, joka on asemapiirroksen ohella tuosta rakennuksesta, on vanhasta Järppilässä säilytetystä tilusten kartasta v:lta 1687. Suoria kulmia tekevä viiva, joka on kuvan ympärillä, esittää ehkä rakennuksen ympärillä olleen muurin eli aitauksen paikkaa. Kivi ja kalkkisoraa näkyy kallion syryillä useissa paikoissa, ja kuvassa näkyvän aitan edustalla näkyy olleen pihaan johtava portti. — Koko paikka näyttää vanhempina aikoina olleen saarena, sillä raunion mantereen puolellakin on hyvin alhaista maata. Ne meren lahdet, joita kuvaus mainitun kartan mukaan osoittaa, ovat nykyään kuivana maana pisteviivoilla merkittyihin kohtiin saakka.

Epätietoista lienee, onko tuolla rakennuksella, jonka raunioista tässä olen kertonut, ollut mikään sotainen tarkoitus, vai onko se vaan ollut Järppilän omistajain asuntopalatsi. Ehkäpä on se täyttänyt molempia tarkoituksia samalla kerralla. — Virsta tästä merelle, on Vehaksen kylään kuuluva saari, nimeltä *Linnaluoto*. Tällä saarella ei kuitenkaan näy mitään jäännöksiä, jotka osoittaisivat tämän olleen varustetun. — Tarinat kertovat, että tästä

luodosta on Järppilän linna ammuttu raunioiksi¹⁾. Toiset taas kertovat, että linna on laivastosta ammuttu palamaan. Jotkut taas sanovat, että „vanhat ihmiset“ ovat Järppilän linnan nähneet vielä niin haamollaan, että akkunain ja ovien reiät ovat olleet eheinä. — Se vilja-aitta, joka kuvassa näkyy ja jonka seinässä on vuosiluku 1781, on rakennettu linnan raunioista otetuista tiilistä, ja Järppilän asuinrakennuksen alla olevain kellarein rautaiset ovet sanotaan kuuluneen tuohon vanhaan rakennukseen. Kerrotaan myöskin, että raunioista on löydetty tykin kuulia. — Edellä mainitussa kartassa on seuraava puoleksi näkymättömiin kulunut kirjoitus: „*Geometrisk [Affri]tningh Öfver Jerppila gårdh med Lill Korppi Belägin i Töfsala Sock[n, hvilcken] välborne H. Öfversten Hinrich Horn Förhandladt Hafver Till Kongl Rådet Sahl. Herman Flemingh [nu] mehra genom Reductionen Till Kongl. Majjt och Cronan Hem-fallin — — — anslagin medh des Qvalite et Qvantitet Författadt Ao 1687 af underskrifven*“ (nimen kohta on poissa).

Järppilästä antaa Lagus seuraavat tiedot²⁾: Vanhimmat tiedot tästä maatilasta ovat vuodelta 1549, jolloin se on mainittu Uuden ristin prebende talojen joukossa. XV:nen sataluvun lopulla ja 1600:nen alulla omisti Järppilän Teet-suku, muun muassa Pertteli Ivarin poika (Teet), joka oli kuningas Sigismundon puoluelainen ja sentähden kuningas Kaarlo IX:n epäsuosiossa.

Kuningas Kustaa II:n Adolf lähetti 1615 kirjeen, jonka sisältö oli: „Koska Pertteli Ivarin poika Järppilän herra on siihen ikään tullut, ettei enää ole syytä luulla hänen saavan rintaperillistä ja hän muuten Meidän ja valtakunnan vihollisen Puolanmaan kuninkaan luona oleskelee ja itseään Meitä ja Valtakuntaa vas-

¹⁾ Reinholmin muistoonpanon mukaan kutsutaan Järppilää *Förstin linnaksi*, joka muistuttaa Pietari Brahen nimitystä (Förste) Visingsborgin alueella. Järppilän förstillä eli herralla oli koko pitäjä, kumminkin suuri osa siitä hallittavana, ja niin kova hän oli että kerran hautasi jonkun alamaisis-tansa elävältä linnansa alakseen. Vihdoin sai hän surmansa, kun riitaantui „Minämäen“ (Saaristen) herran kanssa, jonka linnaa oli sanonut navetan näköiseksi. Tämä asettui sotaväkinensä saaren linnan kohdalle, teetti siihen patterit, joista saarta sanotaan *Linnasaareksi*, ja ampui Järppilän linnan poroksi. Förstistä tuhon tullessa luopui hänen oma väkensä. — Varuisten vanha torpan ukko oli R:lle kertonut että „Ryssä“ ison vihan aikana oli Linnasaaresta ampunut ja räntmestari Mörtengren 1781 rakentanut linnan rauniokivistä makasiinin ja suuren asuinrakennuksen aliosan.

²⁾ *Finska adelns gods och ätter*, s. 241.

taan käyttää antaa, tämän tähden on hän perintöoikeutensa menettänyt, ja saa Henrik Horn, Norrköpingin päätöksen ehdoilla Järppilän ja muut Pertteli Ivarinpoian tilat, ei kuitenkaan ennenkun tämä on kuollut.“ — Herman (Hermannin poika) Fleming, — sanoo Lagus — oli Järppilän omistaja 1670 ja 1680; tila sitten kruunulle peruutettiin ja tehtiin säteriksi. V. 1769 osti sen perittäväksi räntmestari Mörtengren, jolla suvulla tila oli 1820 paikoille; sittemmin on se ollut talonpoikaisten omistajain hallussa.

Kansa tietää kertoa, että Järppilä on myöskin kuulunut Särkilahden omistajille, Stjernkors-su'ulle; ja lähellä Järppilää tien vieressä on tasainen kivi, jota sanotaan *Pispan kiveksi* eli *-pöydäksi*; tämäkin pieni seikka näyttäisi vähä antavan kansan puheelle vahvistusta. Lagus ei tästä kuitenkaan mitään mainitse.

Mainitsematta en voi jättää, että täällä on sen miehen koti-paikka, joka ensin Suomessa saarnasi puhdistettua oppia, Pietari Särkilahden. Särkilahden säteri on Mynämäen lahdesta pohjaiseen päin pistäyvän lahdekkeen pohjukassa, rauhaisten lehtojen siimeksessä. Tämä oli Stjernkors-suvun sukutila. Kunnioituksen tunteet täyttävät ehdottomasti mielen, nähdessä tätä paikkaa, josta niin monta jaloa miestä on lähtenyt isänmaan palvelukseen. Särkilahden tila oli Stjernkors-suvulla 15:nen vuosisadan alusta vuoteen 1735; senjälkeen on se ollut monella omistajalla.

Lähellä Särkilahden eli Särkelän kartanoa *Perkiön vuoressa* on luolan kaltainen ontelo, josta sanotaan maan-alainen tie käyneen *Pärkän* kellariin Lokalahdella.

4. Sotamuistoja. Niistä sotatapauksista, jotka täällä tapahtuivat viimeisen Suomen sodan aikana, on kuten jo edellä mainittiin, kerrottu Historiallisessa Arkistossa ja myöskin Länsisuomalaisen osakunnan albumissa Lännettäressä.

Tarpeeton on näistä tapauksista enää suurin mainita, varsinkin kun niihin ei ole juuri uutta valoa tuotavana. Mainitsenkin vaan muutamia seikkoja, joista kansa vielä kertoo. Myöskin Taivassalon kirkon arkistossa on muutamia muistoonpanoja tästä sodasta. Niissä mainitaan seuraavat tiedot. V. 1808 Syyskuun 6 p. oli meritappelu Ruotsalaisten ja Venäläisten välillä Iniön aukossa, Syyskuun 18 p. Palvan salmessa (Velkuassa) ja saman kuun 27 ja 28 päivinä maalla Järvenperän kylässä; ensinmainittuna päivänä Venäläiset pakenivat, toisena päivänä voittivat. Useita taloja Velkuassa poltettiin; kirkko ja sen ympärillä olevat talot ryöstettiin.

Palvan salmessa olleesta tulisesta tuiskusta näkyy vieläkin jälkiä; salmen kahden puolen kallioissa on koloja, joita tykin kuulat ovat tehneet. Niin on esim. Mieskon kalliossa 3 tuuman syvyinen pyöreä kolo ja Epälkarissa useampia. Kansan kertomuksen mukaan oli Venäjän laivasto *Munninmaan* edustalla, Ruotsin laivasto taas oli Palvan salmessa, jossa vielä selkeällä ilmalla sanotaan näkyvän uponnut laiva. Salmesta oli myöskin sodan jälkeen otettu tykki, joka sitte säilytettiin kirkon alla. Kun keisari Aleksanteri II:sen 25 vuotisen hallituksen johdosta juhlaa vietettiin, vetivät Velkualaiset tykin piilostaan esille. Se on nyt Palvan kylän vieressä kalliolla. Tykki on 6 korttelia pitkä, reikä on 3 tuumaa läpimitaten; sen suussa ovat kirjaimet C : F : A : ja näiden päällä kolme kruunua; perässä ovat numerot: N: XXIV: XIX: XVI: — Munninmaassa on paljo sotaväen hautoja; samoin Järvenperän kylän mailla.

Lokalahdella Ruotsalaiset nousivat maalle Syysk. 17 päivä Varanperän kylän edustalla Haahteman niemessä. Nämä kohtasivat Venäläisen joukon Lokalahden kirkon luona, jossa syntyi tappelu, kansan kertomuksen mukaan sunnuntai aamuna juuri kun kirkkoon oli soitettu. Venäläisen joukon etupäässä ratsastava upsieri oli ammuttu juuri kirkon vieressä, ja sakariston läpitse oli eräs tykin kuula lentänyt. Lokalahden miehet kertovat, että Ruotsalaiset tästä ahdistivat joukon Venäläisiä Ahmasveteen, johon kuolivat ja heidän veden päälle kohonneet ruumiinsa haudattiin pieneen saareen.

Helsingin kylässä Taivassalossa nousivat Ruotsalaiset maalle (Syysk. 26 päivä) ja täältä etenivät maalle päin, mutta Järvenperän kylässä tapasivat Venäjän joukon ja siinä syntyi tappelu (edellämäinnittuina 27 ja 28 päivänä Syyskuuta). Tästä Ruotsalaisten täytyi paeta takaisin laivoihinsa ja Venäläiset ajoivat heitä takaa. Kun Lokalahden miehet kuulivat, että Ruotsalaiset Järvenperässä joutuivat tappiolle, riensivät he heitä auttamaan. Aseina heillä mainitaan olleen seipäitten päihin kiinnitetetyt puukot. Taipaleen kylässä, joka on vähän matkan päässä Helsingistä itäänpäin, tapasivat he pakenevat Ruotsalaiset ja heitä seuraavat Venäläiset. Tässä syntyi taas tuima tappelu. „Taipalelaiset kantoivat Ruotsalaisille vettä niin paljo kun jaksoivat“, kerrotaan, mutta heidän täytyi yhä paeta ja Venäläiset seurasivat heitä Helsingin kylään asti, jonka syyttivät palamaan. Taipaleella olivat Venäläiset

saaneet Lokalahden miehiä kiinni, muutamia heistä kasakat sitoivat hevostensa väliin ja siinä juoksuttivat. Yhden miehen aikoiivat vartaasen sidottuna paistaa, mutta Taipaleen isäntä sai hänet pelastetuksi. — „Koko tämä aja herra joiva ja pelasi Viasis ja annoi maa suasjoll Ryssill“, sanovat kertojat lopuksi.

Muutamat kertovat, että Ruotsalaisten päällikköinä täällä olivat „Leijonhuu ja Puttenpruu“. Nämä nimet Leijonhufvud tahi Levenhaupt ja Buddenbrock, ovat luultavasti kansan muistossa säilyneet Hattujen sodan ai'oilta asti, jolloin näiden miesten onneton kohtalo varmaankin tuli kansallekin tunnetuksi.

Kustavin pitäjässä sanotaan Hästholman lähellä olleen tappelu, ja siinä olisi Venäläisten ruutilaiva pamahtanut ilmaan.

VI. Kustaavin pitäjä eli Kivimaa.

Tämä pitäjä on kokonaan saarilla, joista suurimmat ovat Kivimaa eli Isoluoto, Varessalo ja Kaurissalo. Pitäjä kuului ennen Taivassaloon. Ensimmäinen kirkko eli rukoushuone täällä rakennettiin Norpin kylään eli Norrvartsalaan 1639. Toinen kirkko rakennettiin 1675 Kunnaraisiin eli Fagernäs'iin, ja tätä kutsuttiin Pyhän Jaakon kappeliksi. Näin oli tällä saariseurakunnalla kaksi kirkkoa, ja tarina kertoo, että nämä kirkot pantiin sitte keskeltä poikki ja toinen puoli kumpasestakin siirrettiin Kivimaahan, johon kirkko rakennettiin 1783. Samaan aikaan sai tämä seurakunta kappelin oikeudet, sekä silloin hallitsevan kuninkaan nimen *Kustaavi*. V. 1865 tuli Kustaavin kappeli eri kirkkoherrakunnaksi.

Täälläkin oli, niihin aikoihin kun ensimmäiset kirkot rakennettiin, asutus ollut enimmäksi osaksi ruotsalainen. Norrvartsalan kirkossa ainakin pidettiin aivan ruotsinkielisiä Jumalanpalveluksia; samoin lienee laita ollut Pyhän Jaakonkin kappelissa, koska Suomalaiset asukkaat 16:nen vuosisadan lopulla pyysivät, että joka kolmas sunnuntai pidettäisiin suomalainen Jumalanpalvelus. Nyt on pitäjä kokonaan suomalainen, harvat enää ruotsia osaavat. Ainoastaan Enskärillä eli Isokarilla on ruotsia puhuva väestö.

Entisestä ruotsalaisuudesta muistuttaa sekin, että useilla pai-

koilla täällä on sekä suomalainen että ruotsalainen nimi. Esim. Norpin kylä eli Varessalo, ruots. Norrvartsala, Koilsuu, ruots. Godelsjö, Laupus, ruots. Löpö¹⁾, Millanainen, ruots. Mällannäs, y. m. Kaurissalon vierillä olevilla pienillä saarilla ovat nimet Sverige, Norge ja Danmark.

Kunnaraisten vieressä on vielä vanha hautausmaa aitauksen sisällä ja siinä vielä pari umpeen lysähtänyttä muurihautaa.

Muinaišnjäämöksiä en Kustaavin pitäjän piirissä tavannut muualla kuin edellämainitussa Lehmänmaan luodossa. Lähellä mainittua Nunnarinkiä on noin 30 sylen matkalla 10 „Ryssän uunia“, aivan samallaisia kuin ne, joista edellä on kerrottu; näistä uuneista on kaksi vielä aivan eheää. Seksmilarin rannoilla sanotaan uunia olevan muissakin pienemmissä luodoissa.

Saaren eteläpäässä sileällä kalliolla on suorakaiteen muotoinen kiviaitaus, jonka toiset sivut ovat 20 sylvä, toiset sivut 10 sylvä pitkät. Aita ei tosin ole enää eheä, vaan ovat kivet sinne

26. Kivikehä Lehmänmaalla.

tänne paikoiltaan vierineet. Tämän piirin pohjoiskulmassa on kaksi kuutiokynäräistä kiveä ylötysin ja näiden ympärillä kehässä kuusi saman kokoista kiveä. Tämän vastakkaisessa kulmassa on ikäänkuin kiukaan sija, joukko pienempiä ja suurempia kiviä (kuv. 26).

Juutalaisista muistuttavia nimityksiä on täälläkin. Niinpä Lehmänkirkussa kivi nimeltä *Juutinpollari*; Varessalon vieressä, lähellä *Grönvikin* nokkaa, meressä on kari, jota *Juutinkariksi* sanotaan.

Laupuksen (Löpön) maalla, Iniön aukon rannalla kalliolla, on pyöreä ja aivan sileä kirnu, kyynärän syvyinen, 1½ korttelia läpimitaten. Tämän kirkun sileyteen katsoen voipi sen päättää olevan veden sorvaama. Melkein samallinen kirnu, vaikk'ei varsin niin kauniisti muodostunut, on *Elmnäs'in* nokassa. Laupukseen kuuluvaan pieneen Latholman saareen oli Venäläistä meriväkeä haudattu 1854.

Kaitaisten rusthollissa on vanha hopeakannu, joka on tehty monen valtakuunan hopearahoista. Sanotaan että kannu on mää-

¹⁾ Godelsjö ja Löpö kuuluivat ennen Suomen ylimyksille; väliin ne olivat luostareillekin lahjoitettuina.

rätty pysymään aina tässä talossa; sitä ei muka saa talon omistaja myödä, eikä talosta pois viedä.

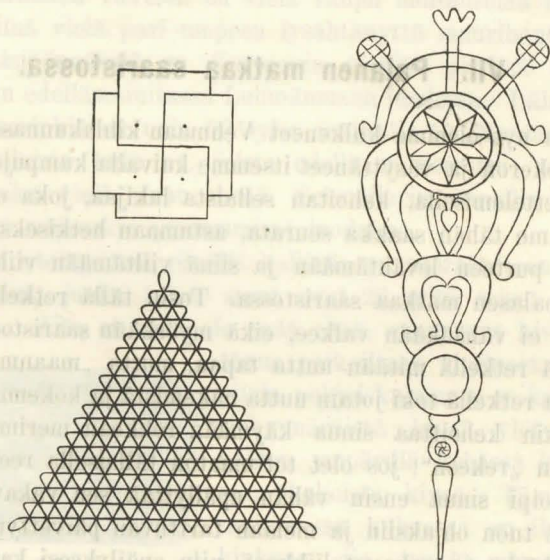
VII. Palanen matkaa saaristossa.

Kun nyt olemme kulkeneet Vehmaan kihlakunnassa joka loukon ja lokeron ja väsyttäneet itsemme kuivalla kumpujen ja kivikkojen luettelemisella, kehoitan sellaista lukijaa, joka on jaksanut retkellämme tähän saakka seurata, astumaan hetkiseksi meriläisen pulleaan purteen levähtämään ja siinä viiltämään viileässä meriilmassa palasen matkaa saaristossa. Tosin tällä retkellämme muinaistiede ei vähääkään valkee, eikä myöskään saaristoelämää tunteva tällä retkellä mitään uutta tapaa, mutta „maanmoukalla“ on tällaisella retkellä toki jotain uutta näkemistä ja kokemista. Niinpä uskallankin kehoittaa sinua käymään rohkean merimiehen vettä viistävään „rekeen“; jos olet tottumaton tällaisella reellä retkeilemään, voipi sinua ensin vähän epäilyttää sen vakavuus, mutta kun näet tuon ohjaksiin ja melaan tarttuvan päivettyneen miehen tukevat kädet ja vakavat liikkeet, niin epäilyksesi katoaa ja rohkein mielin lähdet hänen kanssaan keikkumaan korkeillekin aalloille.

Me olemme jo saaristossa nähneet Pyhänmaan rikkaan uhrikirkon; me olemme aina väliin ottaneet kylmiä jalkakylpyjä luodosta toiseen kulkeissamme, mutta se keino ei enää matkaa edistä. Saaristo harvenee, luotojen välillä on vettä jo Kihovauhkokosenkin saapasvarren korkuudelta, nyt on siis vara veneeseen.

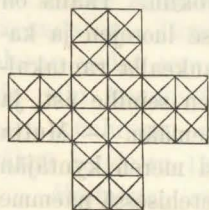
Olemme saapuneet Ylötyn luotoon eli Lyökiin. Täällä on luotsiasema, josta merenkulkijoita ohjataan ohitse luotojen ja karien pohjaiseen ja etelään. Luotsimaja seisoo aukealla rantakalliolla, usein meren raivoisat aallot hyökkäävät sen seinille asti ja tuimat tuulet saattavat koko rakennuksen rytisemään. — Mutta eikös haluta maankyntäjän pistäytyä hetkiseksi meren kyntäjän majaan? Käymmepä katsomaan. Porstuassa eli etehisessä näemme muutamia kalanpyydyksiä, hengenpelastusrenkaita ja kokoon käärittyitä purjeita. Nyt tulemme tupaan, siinä on kaksi akkunaa, yksi kummallakin merenpuolisella seinällä, vasemmalla nurkassa on

pieni piisiuuni; tämän vastakkaisessa peränurkassa on seinään kiinnitetty sänky, jossa puoli-ikäinen mies hirsii vetelee niin että laudat tärisyvät. Jakkaralla istuu nuorempi mies nuotan „pulloja“ vuoleskellen, muut talon asukkaat ovat matkalla. Silmiämme ei häiritse täällä huonekalujen paljous. Huoneen kahdella seinällä on

27-8. Leikkauksia luotsimajan raheissa.

rahi; öljytty nuttu, pitkäsilmä, hyljepyssy ja eväslaukku riippuvat seinällä naulassa. Huoneen valvova asukas näyttää vähän kummastuvan tuloamme, sillä, tällaisissa taloissa nähdään sangen harvoin vieraita, varsinkin jalkamatkalaisia. Puhe käypi ensin hitaasti, mutta vilkastuu vähitellen; jo „vaihdetaan“ tupakkaakin ja ruvetaan tutustumaan „susipeliin“ (kuv. 29). — Nukkumasta herännyt mieskin katselee ensin suurin silmin, kun näkee meidät täydessä toimessa nuoremman toverinsa kanssa susinapuloita siirtelevän. Pian on kuitenkin koko seura tutustunut ja luotsit kertovat meille monellaisia tapauksia merielämästä.

29. „Susipeli“ luotsimajassa.

Luotsipaikoissa on aina vanhempia luotsia ja luotsioppilaita; viimeksimainituilla on ainoastaan vähäisen palkkaa elatuksen avuksi.

Luotseilla näkyy olevan usein joutavaa aikaa, jolloin he saavat oleskella toimetonna. Kirjoja ja sanomalehtiä ei kuitenkaan näy heidän majassaan. Tästä lausuin kummastukseni, mutta luotsit valittivat, että palkat ovat niin pienet, ettei kannata tilata sanomalehtiä, eikä ostaa kirjoja. Saattaapa tuossa valituksessa olla perääkin. Tästä juohtui mieleeni, että jos rantakaupunkien sanomalehtien kustantajat ja toimittajat huomaisivat tämän puutteen, niin varmaankin he kesäkuukausina lahjoittaisivat lehteensä luotsipaikkoihin.

Mutta astukaamme taas purteen, jolla luotsioppilas, parinkymmenen vanha nuorukainen tulee meitä saattamaan. Luotsimajan läheisyydessä, toisella saarella, asuu „luotsi oldermannin“. Hänen tiedetään muistavan paljo kaikellaisia tarinoita ja sentähden poikkeemme hänen asuntoonsa. Kovaksi onneksi ei ukko itse olekaan kotona, mutta hänen rouvansa ja tyttärensä ottavat meitä vastaan erinomaisella ystävyydellä ja kohteliaisuudella, sillä vieraat eivät käy usein heitä vaivaamassa. Meille tarjotaan kahviakin ja emäntä tuopi ujustellen pullon pöydälle, josta kehoittaa panemaan kahvin sekaan „merimiehen kermaa“. Tavat ovat niin hienot tässä perheessä, että kun pyydämme tulitikkuja, niin talon kaunotar tuopi tulitikkulaatikon tarjottimella eteemme. Kun lähdemme täältä, tarjoaa ystävällinen talonväki puoliväkisellä isännän öljytyn takin suojaksemme, sillä kokemuksesta he kyllä tietävät, että se kyllä on merimatkalla tarpeellinen.

Vilkkaasti kiittää pursi luotojen ja karien välitse eteenpäin. Ihmeteltävällä tarkkuudella tietää kyytimiehemme jokaisen salakarin, vieläpä veden syvyydenkin näiden välillä; hän tietää mistä voipi ajaa isommalla laivalla, mistä pienemmällä. — Puoliyön aikana kulemme ohitse pienen puuttoman saaren nimeltä *Lambholm*, jolla on pieni mökki. „Tuolla asuu isäni ja äitini“, sanoo meidän „katteinimme“. — „No, eikö haluta käydä heitä tervehtimässä?“ kysymme. Vene ohjataan saaren rantaan ja me astumme maalle. Nuorukainen kolkuttaa hereille vanhan isänsä ja äitinsä, jotka eivät vähää hämmästy tästä tavattomasta rauhan häiritsemisestä. Mökki, niin päältä kuin sisältäkin, muistuttaa joka kohdassaan laivasta; sen seinät ja katto ovat laivan jäännöksistä tehty; ovena on lisälaudoilla suurennettu kajutan ovi ja kaikki huonekalutkin ovat osia laivasta. Entäpä tämä „valtakunta“, jossa tämä asumus on „pääkaupunkina!“ Se on melkein pyöreä kallio, noin 50 syltä

ristiinsä mitaten. Saarella ei kasva yhtäkään puuta; parissa paikassa on pieni perunamaatilkkku; yhteensä noin parin kapanalaa. Siinä ovat talon pellot. Paitsi ihmisasuntoa, on saarella toinenkin, niinkään laivan jäännöksistä tehty rakennus, jossa talon ainoa nelijalkainen röhisee.

Isäntä ja emäntä ovat vanhat, valkoiuksiset, mutta terveen näköiset ihmiset. He ovat Ahvenanmaalta Kökarista kotoisin ja ovat tälle luodolle muuttaneet noin viisikymmentä vuotta sitte. Täällä ovat he kasvattaneet useita poikia, jotka kaikki ovat „vesimiehiä“. Sen verran ovat poiat mantereella olleet, että ovat Udessakaupungissa rippikoulun käyneet; eikä suinkaan kaikki heistä mantereessa hautaansakaan saa. Elinkeinona on tietysti pelkkä kalastus. Polttopuutkin ongitaan merestä ja jos ne eivät riitä, haetaan lisää mantereesta. — Syksyin ja kevään saavat asukkaat usein olla viikkokausia saarellaan vankeudessa. Vaikka mitä tapahtuisi, tauti saavuttaisi tahi kuolema kohtaisi, ei ole ajattelemistakaan mennä naapurista apua noutamaan. — Tällaisia asumuksia on saaristossa useampiakin.

Mutta me nousemme taas purteen ja purjehdimme Putsaarta kohti. — Ilma on koko yön ollut jotenkin selkeä ja kolkko. Nyt rupeaa musta pilvi kohoamaan merestä, ja yht'äkkiä saamme vettä niskaamme niinkuin korvosta kaataen. Sadekin näyttää täällä olevan niinkuin muukin elämä, paljoa vilkkaampi toimissaan kuin sisämaissa.

Kello on lähes 4 aamulla kun pääsemme Putsaareen. Menemme sisälle lähimmäiseen talohon; siellä miehet juuri ylösnousseskelevat lähteäkseen kalanpyydyksiä kokemaan. — Tästä palaa nuori saattajamme takaisin; hän vielä hyvästijätösssä pyytää meidän pitämään jonkinlaista tointa, että he, luotsit, saisivat jonkun sanomalehden lukeakseen. Tätä toivomusta — paha kyllä — ei kuitenkaan ole kukaan tainnut täyttää.

Meille valmistetaan vuoteet talon avaraan ja siistiin vierastupaan, jossa saamme levähtää koko yön valvottuamme. Meitä syötetään ja juotetaan runsaasti parahilla varoilla mitä talossa on. Isäntä näyttelee meille saaren merkillisyydet, jossa toimessa hän kuluttaa melkein koko päivän, mutta kun pois lähdemme ja maksua majailusta ja ruoasta tarjoomme, ei siitä anneta puhuakaan. Meitä on pidetty vieraina eikä maksun edestä.

Putsaaresta purjehdimme kalaveneellä Isokarille, Enskärille.

Tämä on hevosenkengän muotoinen kallioluoto, tuskin puolta virstaa pitkä. Tällä kalliolla seisoo tulimajakka, kirkkaalla silmälään viitaten tietä meren kulkijoille (kuv. 30). Saarella asuu joukko luotsia perheineen, majakan palvelusväki ja joku katteinin nimeä kantava herrasmies näiden päällikkönä. Melkein täydellistä erakkoelämää saavat asukkaat täällä vuodet pitkät viettää, ja senkin tähden he tänne eksyneitä vieraita hyvin ystävällisesti kohtelevat. Me satumme tapaamaan majakan vahtimestarin poian, joka meidät vie vanhan isänsä, saaren vanhimman asukkaan majaan. Ukko tietää meille kertoa majakan koko rakennushistorian; hän muistaa että se valmiiksi saatiin ja sytytettiin 1838. Ystävällisesti saattaa hän meitä majakan sisuslaitoksia katsomaan.

Majakan alaosa on harmaasta kivistä rakennettu, muu osa tiilestä; se on kokonaisuudessaan 20 syltä korkea. Meidän on kiipeäminen kymmenet tikapuut ennenkun pääsemme majakan lyhtyyn, jonka seinät on kokonaan lasista. Lyhdyn keskellä on ympyrässä yhdeksän lamppua, joiden valon heijastaa lyhdystä kaikille suunnille hopeakirkkaat, leveän suppilon suun muotoiset levyt. Kun merellä on sumua, niin ettei majakan valo voi kauas näkyä, soitetaan majakan vieressä olevaa kelloa ympäri vuorokauden merkiksi merenkulkijoille, niin kauan kuin sumuinen aika kestää. Lyhdyssä on aina vahti silloin kuin siellä lamput palavat; siellä näin muutamia vanhoja kirkkoja, joita vahtimiehet saavat yöt pitkät valvoessaan lukea. Majakan alakammioissa säilytetään valoöljy-astioita ja muita majakan tarpeita. — Majakan edustalla on erään Venäläisen upsierin hauta jota saaren asukkaat hyvästi hoitavat. Vähän matkan päässä majakasta on edellämäinittu sokkelolatomus eli „jungfrudanssen“.

Ilta on joutunut majakkaa tarkastellessamme ja sen ystävällisten asukasten kanssa pakinoidessamme. Me olemme jo tilanneet taaskin nuoren luotsinoppilaan itseämme täältä pois saattamaan. Yhtäkkiä ilmestyy pieni valkea pilkku merellä lounaiselle

30. Isokarin (Enskärin) majakka.

taivaan rannalle. Tuohan ei ole mitään tavatonta, näkeehän merellä lakkaamatta purjeita lekottelevan. Mutta tuo pieni pilkku näyttää kuitenkin herättävän erinäistä huomiota; pian ilmestyy rantakalliolle seisomaan majakan päällikön rouva ja hänen nuori sisarensa, ja muutkin saaren asukkaat näkyvät ehtimiseen heittävänsä silmäyksiä tuota valkeaa pilkkua kohti, jonka jo tunnemmekin veneen purjeeksi. Kysymme syytä siihen uteliaisuuteen, millä tuota tulijaa tarkastellaan, ja saamme kuulla, että eräs tullivirkamies Ekkerööstä käypi „friiaamassa“ sitä nuorta neitoa, jonka näimme rantakalliolle rientävän. Hän „tunsi kultansa laivan“ ja riensi armastaan rannalle odottelemaan. — Täällä ei ilmoita ratasten ratina etkä kulkuisten kilinä sulhon saapumista, vaan venosen valkeat purjeet. — Mutta saapuvassa sulhossa voisi pian herätä epäluuloja, jos täällä tapaisi outoja miehiä; senpä tähden on paras, että mekin astumme purteen ja hyvä laitatuuli tuudittaa meidät Seksmiilarin ylitse Kustaavin pitäjän saarille.

Seksmiilarilla ollessamme johtuu mieleemme monet kertomukset, joita jutellaan Uudenkaupunkin merimiehistä. Kerrotaan esim., että kun he lähtevät meriretkelle ja ovat satamavesistä pääsneet Seksmiilarille, tulee „styymanni“ katteinin luo ja kysyy: „Seilataanko navigaattia vai praktiikaa?“ — „Seilataan vaan praktiikaa“, vastaa katteini. Perämies silloin heittää lastun mereen, taikka jos ilma on tyynempi, ettei meri ole vaahdossa, sylkäisee hän mereen; sitte hän astuu laivan kannella määrättyjä askeleita ja sillä lailla laskee kuinka suuri on laivan „faartti“. Tämä on „praktiikaa“, ja harvoin lieneekin näiden taitavain merisankarien praktiikki pettänyt. Jos taas „navigaattia“ seilataan, niin silloin meripillisilla laskuilla otetaan tieto laivan kulun nopeudesta; mutta pahansuovat tahtovat luuletella, ettei monikaan „styymanni“ kykene „navigaattia“ laskemaan. — Haluatteko kuulla täkäläisten merimiesten puhuvan? Ilmasta puhuessaan laskevat he esim. tällaisia lauseita: „enssi se klaarnas, sit se moinas ja sit se klaarnas ja moinas taas.“

Jos pistäyimme jonkun saariseurakunnan kirkkoon jonakin sunnuntaina, kuulemme siellä omituisia ilmoituksia, jollaisia ei mantereella asuvien tarvitse kuulla. Tällaisten seurakuntain miehet, joista suurin osa on merimiehinä, oma- ja ulkomaalaisissa laivoissa, saavat siellä myöskin usein surmansa. Kuolleista tulee tieto seurakunnan papille, joka ne kirkossa tavallisessa järjestyk-

sessä kuolleiksi kiittää, mainiten vielä, missä ja millä kuolemalla mikin on kuollut. Usein saa isä ja äiti, vaimo, lapsi tai morsian vasta kirkossa kuulla, että heidän rakkaansa on kaukaisella maalla joutunut tuonen teille.

Kustaavin pitäjässä nuoriso leikkii omituisia kansan leikkiä ja niiden ohessa laulaa vielä omituisempia lauluja, joista monet näyttävät olevan peräisin „Ruotsin aioilta“. Erästä leikkiä käytessä lauletaan esim. tällainen laulu:

„Putsates petsates herr olterman,
Putsates petsates oltermans trengen.
I en stavates,
Tanssis klavates
Junkkar, (tahi jungfru)“.

Eräs suomalainen piirileikki-laulu, jolla on kaunis nuottikin, on hyvin sievä ja kuuluu näin:

„Paimenet kaitsevat lampaitansa,
Rakkahat seuraavat armaitansa;
Tule tyttö (tahi poika) kaunis,
Anna kättä mulle,
Niin minä annan sydämeni sulle!“

Mutta me emme jouda kauan viipyä täällä. Eräänä iltana saamme kaksi vanhaa laivuria, jotka ikänsä ovat merellä kulleet ja siellä saavuttaneet jonkinlaisen varallisuuden, taaskin kyytimiehiksemme; he johdattavat meidät ruotsalaiseen Iniöön. Kuleuspalkastaan he eivät ota rahaa, vaan meidän pitää matkan kuluessa laulaa heille matkoillamme opituita lauluja ja kertoa tarinoita. Ukot ovat veneesensä varustaneet evästäkin ja matka kuluu niin hauskesti, että soisimme Iniön olevan kymmenen peninkulman päässä. — Pian näemme kuitenkin korkeita, monenvärisillä vaatekaistaleilla ja lehdillä koristettuja tankoja; ne ovat Iniöläisten Juhannusriukuja. Tällaisia rakentaa jokaisen kylän nuoriso kylänsä viereen korkealle kukkulalle, ja kilpailu on suuri, ken kauniimmaksi saa riukunsa koristetuksi. — Mutta me lähdemme täältä ja päättämme matkamme — Taivassaloon.

Sisältö.

	Siv.
Johdanto	1.
<i>I. Laitila</i>	6.
1. Varhempi rautakausi	6.
2. Myöhempi rautakausi	9.
3. Muinaislinnoja	16.
4. Tarinoita hiisistä, jättiläisistä, Kalevanpoiasta y. m.	23.
5. Juttuja Juutilaisista	26.
6. Asutustarinoita	27.
7. Kirkot	29.
8. Löytöjä	31.
<i>II. Pyhämaa</i>	32.
1. Varhempi rautakausi	33.
2. Myöhempi rautakausi	34.
3. Juutin eli Ryssän uunia	38.
4. Tarinoita hiisistä ja jättiläisistä	40.
5. Asutustarinoita	41.
6. Kirkot	44.
7. Sotamuistoja	47.
<i>III. Uudenkirkon pitäjä ja Uudenkaupungin maaseurakunta</i>	48.
1. Varhempi rautakausi	49.
2. Myöhempi rautakausi	50.
3. Tarinoita hiisistä y. m.	58.
4. Asutustarinoita	58.
5. Kirkot	61.
6. Löytöjä	68.
<i>IV. Vehmaan pitäjä ja Lokalahden kappeli.</i>	69.
1. Kivikoita, joita sanotaan hiitten kokoamiksi	69.
2. Myöhempi rautakausi	70.
3. Linnavuori ja hiittenkirnuja	71.
4. Asutustarinoita	72.
5. Kirkot	73.
6. Sotamuistoja	75.

V.	<i>Taivassalon pitäjä, Velkuan ja Iniön kappelit</i>	76.
1.	Nunnatarhoja	77.
2.	Kirkot	81.
3.	Linnoitusten raunioita	84.
4.	Sotamuistoja	89.
VI.	<i>Kustaavin pitäjä eli Kivimaa</i>	91.
VII.	<i>Palanen matkaa saaristossa</i>	93.

211112

1.	1. Vainopyörykset	
2.	2. Vainopyörykset	
3.	3. Vainopyörykset	
4.	4. Vainopyörykset	
5.	5. Vainopyörykset	
6.	6. Vainopyörykset	
7.	7. Vainopyörykset	
8.	8. Vainopyörykset	
9.	9. Vainopyörykset	
10.	10. Vainopyörykset	
11.	11. Vainopyörykset	
12.	12. Vainopyörykset	
13.	13. Vainopyörykset	
14.	14. Vainopyörykset	
15.	15. Vainopyörykset	
16.	16. Vainopyörykset	
17.	17. Vainopyörykset	
18.	18. Vainopyörykset	
19.	19. Vainopyörykset	
20.	20. Vainopyörykset	
21.	21. Vainopyörykset	
22.	22. Vainopyörykset	
23.	23. Vainopyörykset	
24.	24. Vainopyörykset	
25.	25. Vainopyörykset	
26.	26. Vainopyörykset	
27.	27. Vainopyörykset	
28.	28. Vainopyörykset	
29.	29. Vainopyörykset	
30.	30. Vainopyörykset	
31.	31. Vainopyörykset	
32.	32. Vainopyörykset	
33.	33. Vainopyörykset	
34.	34. Vainopyörykset	
35.	35. Vainopyörykset	
36.	36. Vainopyörykset	
37.	37. Vainopyörykset	
38.	38. Vainopyörykset	
39.	39. Vainopyörykset	
40.	40. Vainopyörykset	
41.	41. Vainopyörykset	
42.	42. Vainopyörykset	
43.	43. Vainopyörykset	
44.	44. Vainopyörykset	
45.	45. Vainopyörykset	
46.	46. Vainopyörykset	
47.	47. Vainopyörykset	
48.	48. Vainopyörykset	
49.	49. Vainopyörykset	
50.	50. Vainopyörykset	
51.	51. Vainopyörykset	
52.	52. Vainopyörykset	
53.	53. Vainopyörykset	
54.	54. Vainopyörykset	
55.	55. Vainopyörykset	
56.	56. Vainopyörykset	
57.	57. Vainopyörykset	
58.	58. Vainopyörykset	
59.	59. Vainopyörykset	
60.	60. Vainopyörykset	
61.	61. Vainopyörykset	
62.	62. Vainopyörykset	
63.	63. Vainopyörykset	
64.	64. Vainopyörykset	
65.	65. Vainopyörykset	
66.	66. Vainopyörykset	
67.	67. Vainopyörykset	
68.	68. Vainopyörykset	
69.	69. Vainopyörykset	
70.	70. Vainopyörykset	
71.	71. Vainopyörykset	
72.	72. Vainopyörykset	
73.	73. Vainopyörykset	
74.	74. Vainopyörykset	
75.	75. Vainopyörykset	
76.	76. Vainopyörykset	
77.	77. Vainopyörykset	
78.	78. Vainopyörykset	
79.	79. Vainopyörykset	
80.	80. Vainopyörykset	
81.	81. Vainopyörykset	
82.	82. Vainopyörykset	
83.	83. Vainopyörykset	
84.	84. Vainopyörykset	
85.	85. Vainopyörykset	
86.	86. Vainopyörykset	
87.	87. Vainopyörykset	
88.	88. Vainopyörykset	
89.	89. Vainopyörykset	
90.	90. Vainopyörykset	
91.	91. Vainopyörykset	
92.	92. Vainopyörykset	
93.	93. Vainopyörykset	

Ritad i $2\frac{1}{4}$ ft. - Af marker blot späs.

Isokarin (Laskarin) majakka.
s. 1927 246

Warhelan, Kallelan
ja Hallun hautapaikat.
Uudessa kirkolla. s. 130

Näytet samassa atkrypsis i lottu

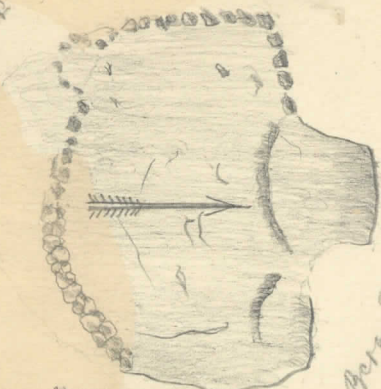
Ritas nyt smälare så att rum i texten

1. Håutakumpuja Laitilan kansakoulun vieressä.

S. 23

Kuusi 180 al-
nä miltten paahe jouti mat
vallen puitteenki berg

a
Pöytäkuu 60 al.

Linnavuoren päälly.

(Puitteenki
pöytäkuu)

2. Linnavuori Wiinikaw maalla.

S. 49

Arviden mielas nägät

Pitäsi 1/4 p. /
 Siinä on pyys
 i tullen

Alkua
 p. joulukuun
 1870
 korpimäen 70
 p. v. 1870

S. 41

20-22 alu stenval
 3. Rirkkielinnan
 präällyspinta.

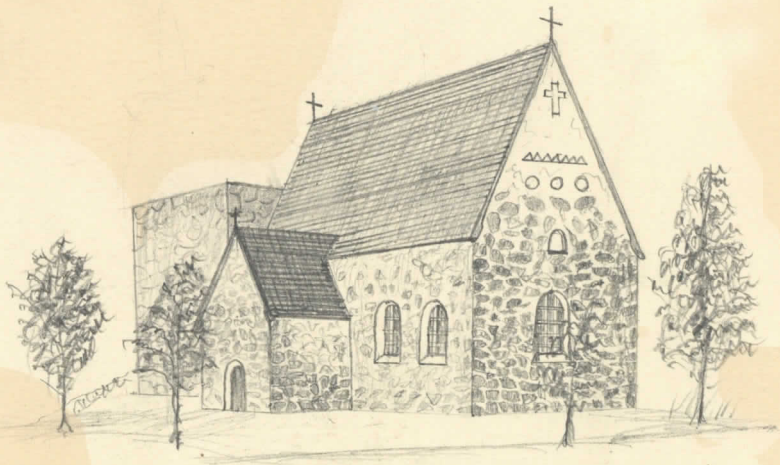
Porokant 5-7 palm korpimäen miltä /
 1. Salonen stenval
 2. Salonen stenval
 3. Salonen stenval
 4. Salonen stenval
 5. Salonen stenval
 6. Salonen stenval
 7. Salonen stenval
 8. Salonen stenval
 9. Salonen stenval
 10. Salonen stenval
 11. Salonen stenval
 12. Salonen stenval
 13. Salonen stenval
 14. Salonen stenval
 15. Salonen stenval
 16. Salonen stenval
 17. Salonen stenval
 18. Salonen stenval
 19. Salonen stenval
 20. Salonen stenval
 21. Salonen stenval
 22. Salonen stenval
 23. Salonen stenval
 24. Salonen stenval
 25. Salonen stenval
 26. Salonen stenval
 27. Salonen stenval
 28. Salonen stenval
 29. Salonen stenval
 30. Salonen stenval
 31. Salonen stenval
 32. Salonen stenval
 33. Salonen stenval
 34. Salonen stenval
 35. Salonen stenval
 36. Salonen stenval
 37. Salonen stenval
 38. Salonen stenval
 39. Salonen stenval
 40. Salonen stenval
 41. Salonen stenval
 42. Salonen stenval
 43. Salonen stenval
 44. Salonen stenval
 45. Salonen stenval
 46. Salonen stenval
 47. Salonen stenval
 48. Salonen stenval
 49. Salonen stenval
 50. Salonen stenval

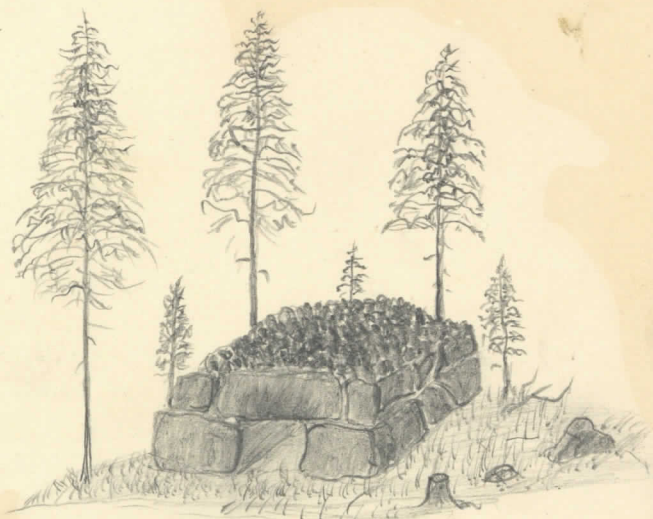
4. Haukivuori.

S. 43.

Tornin nebbuunut

5
Laitilan kirkko.
(Tornin ylä-osa palanut).
s. 67

C. Juntin eli Ryssän uuni.
S. 88 Ugnbotten berg

7. Pyhänmaan Luodon vanha kirkko.
S. 10².

8 Hütten pükain huone
s. 116 Keskummet på berg

Talon i perspektivet
vatten

9.

uusikirkko.

S. 149

Luum! Kellotorni yleensä on vähä liian suokka.

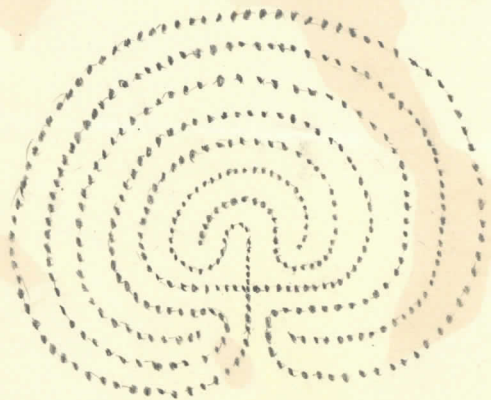
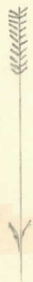
Telen i perspektiiviet rättas.
Mela tornit är något för
smått på originalteckningen

18. Uudenkaupungin kirkko.

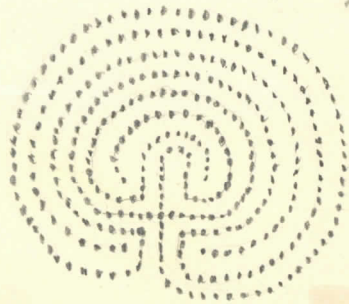
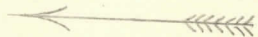
S. 189

Minenka, till samma förtell som den andra

11. Jungfru tarha Ränni:saarella.
Melkuaarta.

S. 190

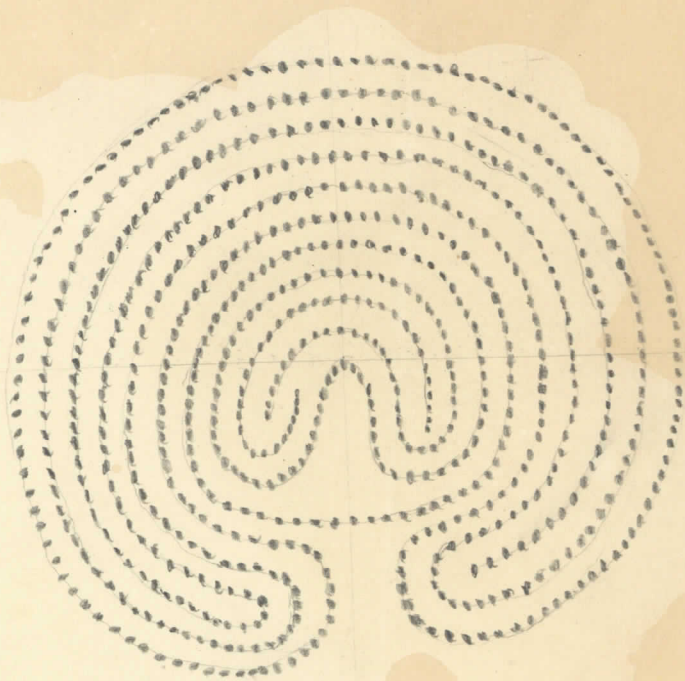

Ättas meta sym-
metrielt

12. Jungfrudanssen Norrbym luona
Tniössa.

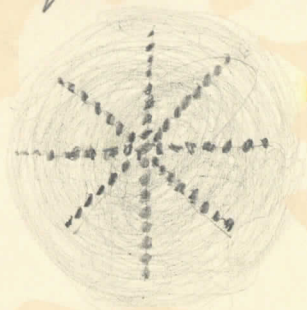
S. 191.

Ritas i' 1/2 floskel

18. Nanna ^{pink}~~pink~~ Lehmän maassa.
(Samalla inen Hollo Karilla).
S. 199

Stenas uppordade
på berg i form af
kompass.

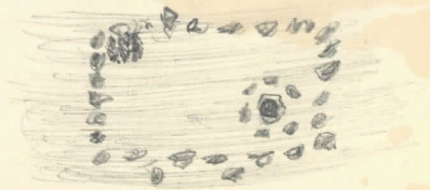

Ilman suunnain näyttäjä.
S. 194 ?

34 stonae

48 m

Stenas radade på berg

15 Kivikehä Lohmån
maalla.

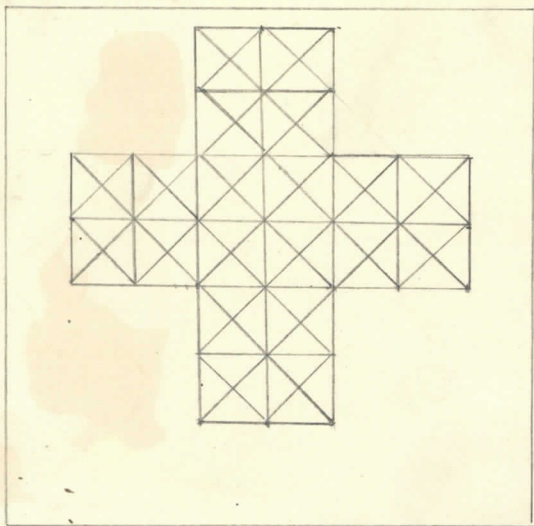
S. 225

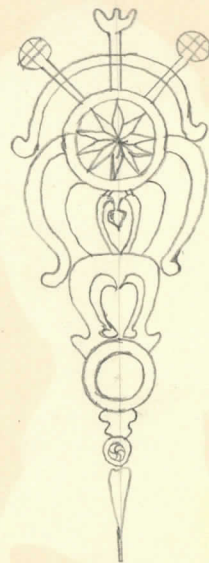
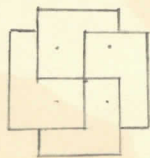
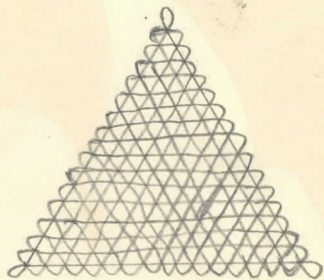
Hüttenkiukaita ja "kirkonlaattia" Saarnijärven
rannalla Lapissa. 5.15.

Ritas i' 1/2 W.

"Lusipeli" Luotsimajessa
s. 240

Pitas jennare

Leikkauksia luotsimajan ruukeista.

S. 229

Wehmaan kirkkikunnan kartta 1880.

Muinaistieteellisten merkkien selitys:

- ◻ Raunio tai kumpu.
- ◻ Hauta (polttamaton ruumis).
- ◻ " (poltettu ").
- ◻ Useita raunioita.
- ◻ Paljo " .
- ◻ Kalmistopa.
- ◻ Kalmisto (osaksi hävitetty).
- ◻ " (Rokonaan ").
- ◻ Hautaruusio
- ◻ Muinaiskalun löytö.
- ◻ Muinaiskalujen löytöpaikka.
- ↑ Kiviaikainen.
- ⊥ vanhemmalla rauta-ajalla.
- ⊥ myöhemmällä " .
- ⊥ Kristinuskon aikainen.
- ◻ Erityisiä muinajänteitä, linnan raunioita y. m.
- ⊙ Kunnatarhoja eli bokkelaita.
- ⊗ Jouten l. Ryssä muria.

Puomen penikulmaa.

